ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

ВАСА СТАЈИЋ

ГОДИНА XCVI — КЊИГА 300

ЗА ГОДИНЕ 1914—1921

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1921

Г. Г. ЧЛАНОВИМА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Прво ово послератно књижевно издање Матичино јесте уједно закључна, тристотинита, књига предратне серије Летописа. Зато се Књижевно Одељење и трудило да јој дâ предратну опрему, зато је и пагинација спроведена тако да се ова књига може уједно коричити са трима књигама *Летописа* из године 1914. Последња Главна Скупштина Матице Српске, изменивши Устав, предала је *Летопис* Научном Одсеку Матице који се има образовати у оквиру Књижевног Одељења; *Летопис* има да постане орган Научног Одсека при проучавању Војводине. Када ће се Научни Одсек конституисати, отпочети рад на социографији Војводине, покренути нову серију Летописа, то је данас тешко предвидети, јер је данас још мало оних који мисле на организовање научног рада у Војводини. Ова, тристотинита, књига Летописа чини само утолико прелаз к новој серији, уколико не садржи песничка књижевна дела, уопште се не обзире на песничку књижевност. Она је добила такав садржај решењем Књижевног Одељења, донесеним у седници од 25 децембра 1920.

Решењем Управног Одбора Матице Српске од 24 децембра 1920, добивају ову књигу

Чланови Матице Српске

тек пошто уплате у Благајницу Матице Српске

седам и по динара.

За нечланове она стаје

динара петнаест.

Решењем, пак, Просветног Одсека Матице Српске, П. О. 12 од 3 фебруара 1921, добиће сви чланови Матице Српске, бесплатно, *Јавна Предавања* Матице Српске, од којих се прво, предавање дра Николе Радојчића, *Савремене Идеје у животу и раду св. Саве,* штампа упоредо с овом свеском *Летописа.*

О издавању *Књига за Народ и Календара,* Просветни Одсек је тек повео преговоре са сродним просветним удружењима, те не може објавити никакав успех у овом погледу.

Издавачки послови Матице Српске су, очевидно, обновљени тек у незнатној мери. Чланови Матице ће, надамо се, то разумети и правдати, ако Матица Српска покаже успех на другом пољу, на које је свратила главну своју пажњу.

СВАКОМЕ

Матица Српска је помогла филозофски факултет у Скопљу да добије комплет од три стотине књига *Летописа.* Правном факултету у Суботици и Универзитетима у Љубљани, Братислави и Прагу већ није могла толико помоћи, пошто нема ни један, или има тек један-два примерка следећих књига Летописа: 1, 2, 3, 4, 8—43 (incl.), 46—57, 64—73, 76, 80—84, 88—95. 97—108, 111, 113—114, 157—159, 161, 163, 223, 224 и 291.

За сваку од побројаних књига Летописа, Матица је вољна дати књиге из савремене књижевности које власник њихов жели. Те старије књиге Летописа многи наш човек осећа у књижници као сметњу. Треба, зато, да се обрати Матици с понудом у којој ће рећи: како их жели заменити за књиге које ће читати и он и сви његови.

Својина Петра Жекића
Сл. Бегеј 26-XI-931
Зук 601

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

ВАСА СТАЈИЋ

ГОДИНА XCVI — КЊИГА 300

ЗА ГОДИНЕ 1914—1921

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1921

Инв. бр. 4584

СРПСКА МАНАСТИРСКА ШТАМПАРИЈА
СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ 300 КЊИГЕ

СТРАНА

I. Наука и живот народни, од Р. Врховца 1
II. Доситејево писмо о уређењу и просвећењу Србије, од Николе Радојчића 8
III. Народна мисао, идеја ослобођења и уједињења у историји и књижевности Војводине, од др-а Тих. Остојића . . . 34
IV. Фроасар о битци на Плочнику (1387), од Мил. Р. Веснића 60
V. Војводина на Конференцији Мира, од Ст. Станојевића . . 76
VI. Матица Српска и организовање друштвеног просвећивања у Војводини, од Васе Стајића 90
VII. Политички преглед
Одлука о сједињењу Војводине са Србијом 106
VIII. Црквени Преглед
Сједињење Српских Цркава, од Е. Илариона 111
IX. Социјални Преглед
О потреби социографског проучавања Војводине, од Федора Никића 115
X. Позоришни Преглед
Васкрсење Српског Народног Позоришта, при отварању Срп. Нар. Позоришта 12. (25.) јан. 1919 говорио Др. Тих. Остојић . . . 121
IX. Књижевност
Оцене и прикази
Dr. Tihomir Ostojić, Studije o Branku Radičeviću. Hronologija pjesama Branka Radičevića — Р. Врховац 125
Литература о Војводини, писана за странце — Никола Радојчић 129
Друштвени Живот, социјално научни часопис — Федор Никић 132
Др. Ник. Радојчић, Автобиографија Петра Руњанина (1775—1839) — Васа Стајић 137
Проф. Милован Сучевић, Језик у делима Доситеја Обрадовића — Р. Врховац 138
Д. Руварац, Историја Архиепископско-митрополитско-патријарашке библијотеке у Сремским Карловцима — Никола Радојчић 139
Д. Руварац, Споменица о манастиру Фенеку; Манастир Крушедо; Мисли о манастиру Шишатовцу — Никола Радојчић 142
Белешке
Р. *Опис рукописа манастира Крушедола,* од Саве Петковића — Документи о устанцима Срба у Банату и Срему — *Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba tokom XVII. veka,* од А. Ивића — *Nekadašnja gimnazija u Rumi,* од Р. Хорвата — *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića,* од V. Klaića — *Кратка Историја Српског Елзаса,* од М. Клицина — *Православно монаштво и манастири у Средњевековној Србији,* од В. Марковића — *Историја Срба у Угарској,* од А. Ивића 144
— *a* — *Пред смрт без страха,* од Николе Марковића-Ердељанина 146
— *j* — Друштвено просвећивање у нашој држави 146
М. С—ћ. Dinka Simunovića Mladi Dani 149
Др. М. К. Ј. Вујића збирка књига и старина о Војводини . . . 149
Нове Књиге 150
Помен 152

КАЗАЛО ПО СТРУКАМА

(Број означује страну и то шекућу страну кроз све четир књиге)

I. Лепа књижевност

у стиху

Милета Јакшић, Зимске песме, 37. — Песме, 143.
Пера Кољовић, Мистерије, 253.
Жарко Лазаревић, Порука, 145.

у прози

Др. М. М. Ускоковић, На путу у живот, 238.
Исидора Секулићева-Стремницка, Вања Александрович, 10.

II. Расправе, чланци, прегледи

Мил. Р. Весник, Фроасар о битци на Плочнику (1387), 404.
Радивој Врховац, Матица и наши књижевници, 1. — Наука и живот народни, 345.
Др. Јефто Дедијер, Нова Србија; важност њена географског положаја и преглед области, 62.
Др. Ђорђе Дера, Мисли о нашим аграрним приликама (I), 285.
Е, Илариjон, Сједињење Српских Цркава, 455.
Милутин Јакшић, Автономни проблеми, 129.
Мирко М. Косић, Опадање рађања у светлости науке, 84, 170.
Бранко Лазаревић, Др. Јован Скерлић, 256.
Љубомир Лотић, О помоћи нашим народним основним школама, 302.
Федор Никић, О потреби социографског проучавања Војводине, 459.
Др. Тихомир Остојић, Наша певачка друштва и народно просвећивање, 225. — Народна мисао, идеја ослобођења и уједињења у историји и књижевности Војводине, 378. — Васкрсење Српског Народног Позоришта, при отварању Срп. Нар. Позоришта 12 (25) јан. 1929. говорио, 465.
Стјепан Пармачевић, Хрватско Земаљско Казалиште. Новине у репертоару од априла 1913 до фебруара 1914, 179.

Никола Радојчић, Доситејево писмо о уређењу и просвећењу Србије, 352.
Др. Јован Радонић, Политички и културни развој модерне Хрватске, 40, 146.
Васа Стајић, Матица Српска и организовање друштвеног просвећивања у Војводини, 434.
Ст. Станојевић, Војводина на Конференцији Мира, 420.
Др. Каменко Суботић, Новосадска сезона Српског Народног Позоришта (1913—1914), 100.

III. Оцене и прикази књига и чланака

У загради је име оцењивача и приказивача

Који напис нема знака, налази се у одељку *Оцене и прикази*; знак *б.* значи одељак *Белешке*, знак *г.* значи одељак *Гласник*.

1. Белетристика, уметност

Милутин Бојић, Песме (Бранко Лазаревић), 188.
Никола Марковић-Ердељанин, Пред смрт без страха (Васа Стајић), 499, *б.*
Др. Св. Ристић, Четири Срп. Нар. Песме (Др. Милан Шевић), 106.
Сербскій сборникъ, повѣсти и разсказы (Милан Будисављевић), 97.
Dinko Šimunović, Mladi Dani (Др. Милан Савић), 493, *б.*

2. Историја књижевности, филологија

Dr. Tihomir Ostojić, Studije o Branku Radičeviću. Hronologija pjesama Branka Radičevića (Р. Врховац), 469.
Павле Поповић, Преглед српске књижевности (Др. Тих. Остојић), 123.
Др. Јован Скерлић, Историја нове српске књижевности (Др. Тих. Остојић), 123.
Проф. Милован Сучевић, Језик у делима Доситеја Обрадовића (Р. Врховац) 482.

3. Историја, публицистика, мемоари

Др. Јулије Алапи, Уметничке резбарије у срп. прав. цркви Коморанској (Др. Тих. Остојић), 211, *б.*
А. В. Андреевъ, Сербскій іеромонахъ Софроній Младеновичъ въ Россіи 1741—1760—1781 г. (Др. Никола Радојчић), 112.
Archaeologiai Értesítő; турски споменици из Београда у Угарској, (Др. Тих. Остојић), 212.
Ioan Bogdan, Documente lui Stefan cel Mare (Др. Јован Радонић), 315.
Г. Гершић, После педесет година (Др. Јован Радонић), 116.

А. Ивић, Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba XVII. veka (Никола Радојчић), 488. *б.* — Историја Срба у Угарској (Никола Радојчић), 490. *б.*

Слободан Јовановић, Уставобранитељи и њихова влада (Др. Јован Радонић), 194.

Ј. Кемпф, Устанци Срба у Банату и Срему (Никола Радојчић), 488. *б*,

V. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (Никола Радојчић). 488. *б.*

М. Клицин, Кратка историја Српског Елзаса од VI—XX в. (Никола Радојчић), 489. *б.*

Литература о Војводини, писана за странце (Никола Радојчић), 473.

В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији (Никола Радојчић), 489. *б.*

Сава Петковић, Опис Рукописа манастира Крушедола (Никола Радојчић), 488. *б.*

Др. Никола Радојчић, Автобиографија Петра Руњанина (Васа Стајић), 481.

Д. Руварац, Историја архиепископско-митрополитско-патријарашке библијотеке у Сремским Карловцима (Никола Радојчић) 483. — Споменица о манастиру Фенеку; манастир Крушедо с обзиром на права и дужности фрушкогорских манастира у XIX веку; Мисли о манастиру Шишатовцу (Никола Радојчић) 486.

Dr. Thallóczy L. és Horváth S. Alsószlavóniai okmánytár 1244—1710 (Др. Јован Радонић)

Р. Хорват, Nekadašnja gimnazija u Rumi (Никола Радојчић), 488. *б.*

4. Култура, социологија, социјална педагогија

Gesamt-Zeitschriften-Verzeichniss (Др. Милан Шевић), 214. *б.*

Dániel Arnold, Többtermelés (Др. Емил Поповић-Пеција), 203.

Die That о друштвеном просвећивању (М. М. Косић), 322. *б.*

Друштвени Живот, социално научни часопис Др. М. М. Косића (Федор Никић), 476.

Збирка књига и старина о Војводини (Др. М. Косић), 493. *б.*

Именик питомаца стипендијских задужбина које стоје под управом Народно-црквених фондова (Светислав Баница), 317.

Интернационални конгрес (IV) за народно васпитавање (Љубомир Лотић), 323. *б.*

Josip Lakatoš, Narodna Statistika (Мирко М. Косић), 311.

Немачко друштво за проучавање Русије (М. М. Косић) 324. *б.*

Планови Мађарске Академије Наука за проучавање Балканског Полуострва (Др. Тих. Остојић), 123. *б.*

*

Политичко образовање у Немаца (М. М. Косић), 124. *б.*
E. Röthlisberger, Du droit des auteurs et des artistes (Др. Милан Шевић), 313. б.
Giuseppe Sanarelli, Tuberculosi ed evoluzicne sociale (Мирко М. Косић), 200.
Dr. D. Sarason, Das Jahr 1913. Ein Gesamtbild der Kulturentwicklung (М. М. Косић), 212. *б.*
Јаша Томић, Сеоба у Србију и чија да буде земља у ослобођеним крајевима (Марко Малетин), 215. *б.*

IV. Друштва и Лица, прославе

Двадесетпетогодишњица Професорског Друштва (Светислав Баница), 219. *г.*
Двадесетпетогодишњица Светозара Ћоровића (Риста Радуловић) 126. *г.*
Прва певачка слава Срба певача (Тих. Остојић), 218. *г.*
Први српски певачки слет (Пера Кољовић) 337 *г.*

V. Некролози

Армин Павић (Др. Драг. Прохаска), 222. *г.*
Др. Јован Скерлић (Др. Тих. Остојић), 328. *г.*
Помен (Васа Стајић), 496.

КАЗАЛО ПО ПИСЦИМА

Белетристични радови нису означени никаквим знаком. У ком се одељку налази који од осталих радова, казују ови знаци: *у.* = уводни чланак; *с.* = самосталан чланак; *п.* = Преглед; оп. = Оцене и прикази; *б.* = Белешке; *г.* = Гласник

Светислав Баница: Двадесетпетогодишњица професорског друштва, 219, *г.* — Стипендијско питање, 317, *оп.*

Миленко Р. Весник: Фроасар о битци на Плочнику (1387), 404, *с.*

Радивој Врховац: Матица и наши књижевници, 11, *у.* — Наука и живот народни, 345, *у.* Dr. Tihomir Ostojić, Studije o Branku Radičeviću. Hronologija pjesama Branka Radičevica. 469, *оп.* — Проф. Милован Сучевић, Језик у делима Доситеја Обрадовића, 482, *оп.*

Др. Јефшо Дедијер: Нова Србија; важност њена географског положаја и преглед области, 65, *с.*

Др. Ђорђе Дера: Мисли о нашим аграрним приликама (I) 285, *с.*

Е. Иларион: Сједињење Српских Цркава, 455, *п.*

Милета Јакшић: Зимске песме, 37, — Песме, 143.

Милутин Јакшић: Автономни проблеми, 129, *у.*

Мирко М. Косић: Опадање рађања у светлости науке, 84, 170, *п.* — Политичко образовање у Немаца, 124, *б.* — Giuseppe Sanarelli, Tuberculosi ed evoluzione sociale, 200, *оп.* — Dr. D. Sarason, Das Jahr 1913. Ein Gesamtbild der Kulturentwicklung, 212, *б.* — Josip Lakatoš; Narodna statistika, 311, *оп.* — Die That о друштвеном просвећивању, 322, *б.* — Немачко друштво за проучавање Русије, 324, *б.*

Др. Миша Костић, Збирка књига и старина о Војводини Г. Јоце Вујића у Сенти, 493, *б.*

Пера Коњовић: Мистерије, 253. — Први српски певачки слет, 337, *г.*

Бранко Лазаревић: Милутин Бојић, Песме, 188, *оп.* — Др. Јован Скерлић, 256, *с.*

Жарко Лазаревић: Порука, 145.

Љубомир Лотић: О помоћи нашим народним основним школама, 302, *п.*

Марко Малетин: Јаша Томић, Сеоба у Србију и чија да буде земља у ослобођеним крајевима, 212, *б.*

Федор Никић: О потреби социографског проучавања Војводине, 459, *и.* — Друштвени Живот, социално-научни часопис, 476, *оп.*

Тихомир Остојић: Павле Поповић, Преглед српске књижевности, 122, *б.* — Др. Јован Скерлић, Историја нове српске књижевности, 123, *б.* — Планови Мађарске Академије Наука за проучавање Балканског Полуострва, 123, *б.* — Др. Јулије Алапи, Уметничке резбарије у срп. прав. цркви коморанској, 211, *б.* — Archaeológiai Értesitő; Турски споменици из Београда у Угарској 212, *б.* — Прва певачка слава Срба певача, 218, *г.* — Наша певачка друштва и народно просвећивање 225, *у.* — Др. Јован Скерлић, 328, *г.* — Народна Мисао, идеја ослобођења и уједињења у историји и књижевности Војводине, 378, *с.* — Васкресење Српског Народног Позоришта, при отварању Српског Народног Позоришта 12. (25.) јан. 1919. говорио, 465, *и.*

Стјепан Парамачевић: Хрватско Земаљско Казалиште. Новине у репертоару од априла 1913 до фебруара 1914, 179, *и.*

Др. Емил Поповић-Пеција: Dániel Arnold, Többtermelés, 203. *оп.*

Др. Драг. Прохаска: Армин Павић, 222, *г.*

Никола Радојчић: А. В. Андреевъ, Сербскій іеромонахъ Софроній Младеновичъ въ Россіи 1741—1769—1771 г., 112, *оп.* — Доситејево писмо о уређењу и просвећењу Србије, 352, *с.* — Литература о Војводини писана за странце, 473, *оп.* — Д. Руварац Историја Архиепископско-митрополијско-патријарашке библиотеке у Сремским Карловцима, 483, *оп.* — Д. Руварац, Споменица о манастиру Фенеку; Манастир Крушедо; Мисли о манастиру Шишатовцу, 486, *оп.* — Сава Петковић, Опис рукописа манастира Крушедола, 488, *б.* — J. Кемпф, Устанци Срба у Банату и Срему, 488, *б.* — А. Ивић, Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba tokom XVII. veka, 488, *б.* — Р. Хорват, Nekadašnja gimnazija u Rumi, 488, *б.* — V. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića, 488, *б.* — М. Клицин, Кратка историја Српског Елзаса, 489, *б.* — В. Марковић, Православно монаштво и манастири у Средњевековној Србији, 488, *б.* — А. Ивић, Историја Срба у Угарској, 490, *б.*

Др. Јован Радонић: Политички и културни развој модерне Хрватске, 40, 247, *с.* — Dr. Thallóczy L. és Horváth S., Álsószlavóniai okmánytár 1244—1710, 108, *оп.* — Г. Гершић, После педесет година, 116, *оп.* — Слободан Јовановић, Уставобранитељи и њихова влада 194, *оп.* — Ioan Bogdan, Documente lui Stefan cel Mare, 315, *оп.*

Риста Радуловић: Двадесетпетогодишњица Светозара Ћоровића, 126, *г.*
Др. Милан Савић, Dinko Šimunović, Mladi Dani, 493, *б.*
Исидора Секулићева-Стремницка: Вања Александрович, 10.
Васа Стајић: Матица Српска и организовање друштвеног просвећивања у Војводини 434. — Др. Никола Радојчић, Автобиографија Петра Руњанина, 481, *оп.* — Никола Марковић-Ердељанин, Пред смрт без страха, 490, *б.* — Друштвено Просвећивање у нашој држави; 490, *б.* — Помен, 496.
Сш. Станојевић: Војводина на Конференцији Мира, 420.
Др. Каменко Суботић: Новосадска сезона Српског Народног Позоришта (1913—1914), 100.
Др. М. М. Ускоковић: На путу у живот, 238.
Др. Милан Шевић: Др. Св. Ристић, четири Срп. Нар. Песме, 109; Gesamtzeitschriften-Verzeichniss, 216, *а.* — E. Röthlisberger, Du droit des auteurs et des artistes, 213, *б.*

НАУКА И ЖИВОТ НАРОДНИ

ОД

Р. ВРХОВЦА

Овом свеском Летописа Матица ће завршити са својим широким и неодређеним програмом рада. Иако је још год. 1900. једно млађе коло озбиљних књижевника у Матици установило нов програм за њезина издања и Летопис, савременога значења и реалније подлоге, тек је у последњим трима годинама пред Рат настало у Матици одлучно отимање из традиционалне пасивности и тражење једнога пута и начина да она активно и непосредно сарађује на култури народној. Ко буде читао записнике Књ. Одељења, Одбора, Збора за Друштвено Просвећивање, можда ће са жаљењем опазити колико је енергије утрошено на уобличење једнога програма и метода за непосредан дотицај њезиних књижевних настојања са животом народним и његовим потребама. Рат је спречио да се тај програм почне озбиљно остваривати.

Својим обновљеним Уставом од 16. септ. ове године којим је у главном исцрпена садржина Правилâ из год. 1912.*, реорганизована је Матица у средишње културно удружење са задатком да духовно и материјално помаже сваку иницијативу за дизање народне културе. Наука о народу своје области и друштвено просвећивање — ужи је и одређени програм који јој диктује слобода живота и подела функција према осталим нашим научним, књижевним и културним друштвима. Подела рада на поједине културне области нашега народа, према приликама и потребама које су историјски постале, проучавање тих прилика и потреба и подешавање једне културне политике на том основу — принцип је који је нашао израза у обновљеном Уставу и са социјално-педагогијског гледишта.

---

* Правила за организацију и рад стручних зборова у Књиж. Одељењу Матице Српске од 16. (29.) маја 1912.

Покрај свих својих страхота и жртава, Рат је, без сумње, донео много добра европском друштву. Потресао га је из темеља у његовој устајалости и ускорио решење националног питања. Национално питање, решавано кроз цео XIX. век, морало је, најзад, да се доведе крају, ако не да се потпуно реши, а свакако ће се с њиме најуспешније моћи решавати и социјална питања, на подручју националних демократских држава, уз опћу просвећеност народа. Народи и политички системи само су средство за стварање једнога вишег типа друштвеног у којем ће човештво долазити све до јачега израза, а целокупна енергија која креће светом и изграђује прогрес састављена је из националних енергија, које се најбоље организују у националним државама.

За наш народ слобода и уједињење добит је што надмаша све жртве, ма како да су велике. Наша целокупна култура може, пре свега, да се оријентира потпуно национално, а онда, јер смо своји у својој држави, можемо и социјалну правду постепено да остварујемо, баш ради тога, да сваку енергију пробудимо у замаху слободног националног живота, што је за даљи развитак народа и државе одлучне вредности. Према томе и Матица Српска, осим опћега културног задатка, има, у својој области, још и један посебан: да народу поврати сваку његову јединицу, уколико је она на периферији и у туђем елементу изгубила од свога националног карактера, што ће се науком о народу морати утврдити, а затим и своје културно подручје да осигура против сваког туђег и штетног утицаја, чему су ови крајеви највише изложени.

Као културни центар једне области са много туђег елемента, она ће морати организирати рад напоредо на науци и просвећивању, нарочито са гледишта популационе и економске политике и расне хигијене. Тешко је рећи које је од ових гледишта важније и претежније, али је за успех рада ма с којега од тих гледишта и било у којем правцу увет опћа просвећеност, на социјалноетичној подлози, и једно за нас ново родољубље којему тек морамо учити народ: родољубље солидарнога рада и ваљаности у раду.

Без социјалне свести и савести, без организоване воље за напредак целине, без разумевања и осећања те

целине, без познавања културног стања нашега друштва, на селу и у граду, без података о зрелости наших друштвених група за примање нових културних вредности, једном речју без социографијских посматрања и испитивања уз етнографијску и фолклорну грађу, неће бити могуће обухватити цело подручје културног рада и за културни рад, и рачунати на резултате у хармоничном подизању свих културних снага.

Па ипак, наука о народу (друштву нашем) и народно (друштвено) просвећивање мора ићи паралелно, јер, пре свега, за исцрпну науку о народу и друштву нашем треба времена, а друго, има општих истина, у науци давно утврђених, које чекају на живу примену, а нису још продрле ни у наше образовано друштво, нису освојиле наше јавно мишљење ни као идеје. А зна се, међутим, колико треба времена да се идеје тек делимично почну остваривати.

Поједина знања и умења, рецимо у рационалној привреди, могу за себе много вредити, али је много вредније опће васпитање народа за дизање продуктивних снага, па је и економско васпитање вредније него непосредна производња, да не говоримо о том како је преко потребно васпитати и организирати нашега човека на сазнању и свести о неразлучној вези између личне економске производње и економске снаге земље (државе), до које стоји живот и напредак сваке јединице. У најактуалнијем данас питању, аграрне реформе, која значи разбијање великог поседа и, на први поглед, смањивање опће економске производње, шта је сваки појединац дужан чинити и како удесити свој рад, да се последице разбијања не покажу, — како удруживањем малих посједника и њихова и опћа снага земље јâчâ; треба свакако и национално-економског васпитања, и да наш привредник прође кроз једну школу која ће га учити солидности и солидарности, сазнању о везама и међусобним наизменичним одношајима и осталих културних појава и националних тековина.

Свест о целини, о општем добру, и како је опстанак сваке јединице у друштву уветован множином чинилаца, као и само друштво, држава, народна егзистенција, ваља како науком о јасним чињеницама, тако још више социјално-етичним васпитањем развити до делотворне моћи. Нарочиту важност полажемо на социјално-етично васпитање, на развијање социјалних чустава, јер је и сав морал

*

социјалнога порекла и јер сав наш рад и напредак мора стајати на моралној основи, на опћој моралној свести и на уверењу да нико нема у себи самом увете егзистенције и развитка.

О расној хигијени узалуд ћемо писати и говорити нашем човеку, ако га не научимо гледати у далеку будућност, на перспективи да се у далеком времену може туђи елеменат на периферији наше државе намножити у толикој мери, да својом бројном снагом повуче за собом и многе пробитке нашега живота; ако не пробудимо у њему оно најшире родољубље за будуће генерације (свако је родољубље један шири егоизам, потребан за афирмацију живота), ако, дакле, и лêпôм књигом не васпитамо у њему душевност и дубоку свест о дужности, просвећену љубав према себи и будућим коленима. Ова етика, иако маша за далеким циљевима, биће свакако ближа схватању нашега друштва него што је „космичка љубав“ и стара индијска мудрост „То си ти“, како се то већ проповеда и у нашој младој књижевности.

Три су главна система по којима живе и одржавају се народи: генеративни, економски и обрамбени, али се ни један од њих не може с успехом проводити без опће моралне свести, без културе срца, без социјалнога смисла и морала. Уосталом, просвећеност народа у свима питањима његове духовне и физичне егзистенције без сумње је најпогодније стање, да се спремно дочека свака згода и незгода у развитку догађаја, и главно је да се резултати науке што више унесу у културни живот народа и за онај случај, ако сви императиви родољубља, у обичном смислу престану утицати на његов чуствени живот.

Справом се данас тражи од науке што већа примена у животу, познавање и предвиђање чињеница. Научна грађа све се више проучава и сређује с гледишта прогнозе за будућност. По томе је наука (по В. Оствалду) техника систематског предсказивања и прорицања, и само тако заслужује име здраве науке. То исто тврди и Е. Борел: циљ је науке да предвиђа, и чим предвиђање престаје бити могуће, налазимо се изван границе науке. Знање је прошлости без вредности, ако нас не оспособљава да с већом или мањом веројетношћу изведемо закључке за будуће догађаје. Има, истина, и наука ради науке, ради чистог сазнања, која не утиче непосредно,

али утиче на предиспозиције за научни рад и његове методе у тражењу истине, а истина је најбољи васпитач. На основу применљиве науке хоћемо своје делање да удесимо тако, како бисмо жељене одношаје постигли са што мање потрошка енергије.

Наше знање тиче се, додуше, једног маленог дела света, према којем стоји множина нерешених питања, али та нерешена и далека питања нећемо ми решавати, док имамо много пречих и насушних, док ономе што смо у мислима постигли не дадемо живот, док истине које досада знамо не постану стварност. Можда је у томе и највећи недостатак нашега досадашњег рада што смо знање и сазнање тражили негде изван свога реалног живота, што смо много мислили и теоретисали, а нисмо у животу огледали своје мисли и на делу и, радећи у народу, израдили и једну науку о народу, која би нам дала сигурне податке о интелектуалним и моралним карактерима његовим.

Опће добро и индивидуалне животне сврхе довести у склад биће могуће само на основу науке и опће просвећености, а тако исто и решити питање: докле може личност утонути у друштво, да не жртвује своје природно право на развитак, баш у корист друштва, и докле сме друштво искористити личност. И цео правни систем померава се према томе на основу науке: границе и компетенције јавнога и приватнога права. Јер што данас називамо општим добром, стварно је и готово без изузетка лични и политични интерес појединих моћних лица или кругова, и према томе је више индивидуална сврха, док су обратно сврхе, којима служе институције приватног права, тако опће природе и тичу се толико свих индивидуа, да их морамо сматрати општим и јавним добром (А. Менгер).

Један само поглед у историју упућује нас на чињеницу да у временима потпуно ослобођене личности избијају на површину поред великих људи и велики тирани. Да ли у тим временима да тражимо идеал за свој будући развитак друштвени и однос личности према друштву: у старој јелинској демократији, кад су градови били у непрестаној међусобној борби и сваки с појединим јаким личностима, или у времену Ренесансе, кад су Италију били поплавили мањи или већи тирани, негујући на својим

дворовима и личности науке и уметности? Да не идемо далеко у историју и од себе, треба упозорити, с друге стране и у малом, на патријархалну задругу и племенски живот наш у којем се, додуше, личност губила, али који је са својом „културом“ извео до сада највећа дела у историји нашој. Јесу ли људи постали срећнији и напреднији, ослободивши се задружног живота, везаности заједнице и друштва? Развитак је показао тежњу да се ослобођене личности поново вежу у задруге, да траже ближе међусобне односе и потпоре. Вунт је најбоље обележио тај процес речима: Човек се индивидуализира из стања социјалне индиференције, али не да се стално одели од заједнице из које је потекао, него да јој се преда са развијенијим снагама.

На том основу треба своје друштво да изграђујемо: осигурањем слободе и могућности развитка свакој енергији (умној, моралној и физичној) у снагу целине, из које ће црпсти свака јединица за даљи свој развитак и развитак друштва.

Један од главних предмета што ће се обрађивати у Летопису биће, дакако, историја нашега народа у овим крајевима и народни језик, у свези са миграцијама и туђим утицајима на наш етнички карактер. Језиком се саопћавају мисли, осећаји, жеље итд. и потоме је језик одлучан фактор за социјалне одношаје и ризница културних појмова, самосвојних или примљених*. Пре него што се израде и публикују социографијска и етнопсихологијска питања, на која ће сваки наш интелигенат моћи одговарати, може се без нарочитог програма прибирати фолклорна грађа, при чему особито рачунамо на наше учитеље и свештенике. Није могуће, а није ни потребно да у један мах имамо пред собом сву грађу о животу народном, а још је мање потребно израђивати теорију о том шта све и како треба радити на опћој просвети. Треба већ једном одлучно ући у посао, ма и најситнији, јер се радом људи најбоље организују и интересима који настају при раду. Примера ради, напомињемо да наши правници, у исти мах док врше своје службене послове, могу да проучавају правне назоре и назоре о

* Le langage est un des phénomènes humains qui ont le plus d' importance, et qui sont les plus propres à dévoiler le caractère ethnique en psychologie . . . R. de la Grasserie.

управи, и у додиру с народом да бележе што нађу карактеристично у мишљењу и обичајима, у празноверицама које могу да буду узрок преступима. У исти мах могу да буду и учитељи народни, као и наши лечници којима се сваки час даје прилика да проучавају хигијенски живот, народну медицину и што је с тим у свези. Тако и остали наши интелигенти и омладина, према струци и интересима. Грађа ће се накнадно проверавати и из појединих појава издвајати што је опће. Треба само имати љубави за народ и његово добро, па ће се лако наћи и метод. Љубав ће нам бити бољи саветник него ма каква теорија, а љубав ће нас заједно поучити и томе да идеална добра у традицијама народним, која ни мало не сметају културном дизању, не смемо ни рушити ни рационализирати; напротив, да на њима треба градити културу у народу.*

---

* Види о томе више Друштвени Живот, год. I. књ. 1.

ДОСИТЕЈЕВО ПИСМО О УРЕЂЕЊУ И ПРОСВЕЋЕЊУ СРБИЈЕ

ОД

НИКОЛЕ РАДОЈЧИЋА

I

Почеци првога српскога устанка под Карађорђем веома су слабо познати, јер су извори малобројни и недовољно проучени. Најважнији и најзанимљивији српски документи пропали су које у бегању при трагичном завршетку устанка 1813. год., а које у буни, 1848. год., када је у Новом Саду развучен и упропашћен највећи део још заосталих извора, које је био искупио Јован Хаџић.[1]) Аустријски извори за овај устанак без разумевања су уништавани при ревизији списа Ратнога Архива у Бечу, а руски, турски, француски и остали, који би само донекле могли надокнадити српске и аустријске, нису исцрпно и систематски проучени и публиковани.[2]) Уопће је код нас, највише због политичких разлога, проучавање првога устанка било врло неједнако и испрекидано. Интензивне и прилично смишљене биле су студије око његове историје само половином XIX. в., по том су нагло пресечене, да се, с нешто више плана, наставе тек почетком овога века. Иначе је редовно остављано увиђавности појединаца, да из историјске грађе за први устанак бирају оно што се њима учини важно, па да то, обично без икакве жеље за тачношћу и потпуношћу, публикују, како било и где било.

Извора је, дакле, за први устанак веома мало, врло су расути и редовно некритички издани. Но то још није главна неприлика, него је много већа невоља, што међу њима превлађују очевидно претерано субјективни и чак намерно искривљени. Таки су нарочито мемоари учесника у устанку. Историјска критика пак ових извора није

---

[1]) Хаџићь Іов., Устанакъ србскій подь Црнымь Ђорђемь I, I—VIII.
[2]) Новаковић С., Устанак на дахије 1804., 1.—35.

била ни довољно брижљива ни оштра, као што је обично код оних епоха, за које је сачувано мало извора, а ради смо о њима много знати. Мемоарима се поклањала пажња и приписивала вредност, коју они као историјски извори никако не заслужују. Они су редовно узимани за подлогу читавога приказивања историје првога устанка, иако таки извори обично дају историјском приказивању само живости и боје, а никада не могу накнадити изворе првога реда у историјској реконструкцији развоја догађаја. Из наших су, међутим, мемоара у историју првога устанка преношени читави одељци и постали су скамењена места, која сретамо свуда, где год је говор о првом устанку.

Тако је историја првога српскога устанка шаблонизирана, те зато и има у њој читав низ важних и умесних питања, на која се, према садашњем стању наше историографије, не може дати ни пун, ни тачан одговор, а без тога је развој устанка неразумљив. Ми ћемо овде искинути само једно од таких питања, за које смо нашли нов извор, с помоћу кога се на њ може потпуније и тачније одговорити него досад.

То је питање о улози Доситеја Обрадовића и митрополита Стевана Стратимировића у историји почетака првога српскога устанка под Карађорђем.

Досад је проучавана и приказивана више спољашња форма везâ Доситејевих и Стратимировићевих с устанком, док је на садржину мало пажње обраћано. Задовољавало се са сумарном оценом њихових заслуга за први устанак, и лепим се речима хонорирала њихова родољубивост и разборитост, које су много помагале устаницима. У појединостима се пак није тачно испитивало, које су и какве су те велике услуге, што су их тадашња два најученија и најчувенија образована Србина учинила за први устанак. Тој је површности најкривљи досад уобичајени начин проучавања историје првога устанка, јер се већ и на основу досад познатих извора могло бар приступити подробнијем и дубљем проучавању питања о одношајима Доситеја и Стратимировића према великом српском народном покрету, а не задовољити се с мутним наговештавањима или звучним речима, којима се, у збиљи, ништа не каже.

У одбрану пак савеснијих и скрупулознијих историчара првога српскога устанка морамо истаћи, да су неки

од њих веровали, како из политичких разлога није требало рашчињати Доситејево и Стратимировићево држање у свима појединостима, јер да би онда Аустрија још жешће прогањала потчињене Србе, кад би се тачно изнело, шта су ова два велика Србина против ње радила.[1]) Аустрија је, међутим, већ давно сасвим тачно слутила, колику су јој штету нанели Доситеј и Стратимировић, а касније је њезин стуб, а наш опасни непријатељ, В. Калај, читавим низом чињеница доказао тачност слутњâ и наговештаја аустријских ухода и тенденциозно, што је жешће умео, баш на Доситеју и, нарочито, Стратимировићу приказао карактер српског држања према Аустрији уопће као један врло озбиљан мементо за њезино поступање са Србима.[2])

Тај је разлог, дакле, био већ и раније неуместан, а сада је потпуно отпао, и наше остварено ослобођење обавезује нас, да са захвалним признањем и највећом савесношћу проучавамо велики српски народни покрет у првом устанку, који је донео делимично ослобођење нашега народа, без кога не би било ни данашње пуне слободе.

Први је српски устанак из основа задрмао и узбудио цели наш народ, те изазвао у њему поуздане и смеле наде на ослобођење. Прости су људи веру у успех црпли из својих осећаја, из тамних дубина народне душе, која је увек веровала у испуњење народних идеала, док су образовани Срби своје смеле наде оснивали не само на истој чврстој вери у народно ослобођење, него још више на огромној снази великог српског националног покрета, коју су они умели прегледати, и на погодној европској политичкој ситуацији онога доба.

---

[1]) Тако је мислио и Јован Хаџић и због тога, ваљда, није ни публиковао ово писмо, које ћемо ми овде саопћити. Др. Рад. Вукадиновић приповедао нам је опет о Стојану Новаковићу ово: Једном су се њих двојица нашли у Берлину и разговор је некако дошао на митрополита Стратимировића. Др. Рад. Вукадиновић је хтео чути мишљење Стојана Новаковића о великом митрополиту и запитао га је: „Да ли је Стратимировић био доиста тако знаменит Србин као што Војвођани верују?“ Новаковић је одговорио, да би се углед Стратимировићев још подигао, када би се смели објавити документи, из којих се види, колико је он за Српство и за Србију учинио. С. Новаковић је, свакојако, мислио на документе руских архива о Стратимировићу, јер за ово писмо тешко да је знао.

[2]) Kállay B., Geschichte der Serben I, 429. и д., Исти, Geschichte des serbischen Aufstandes 1807.—1810., 64., 270. и д.

Доситејева разборитост и познавање света, Стратимировићева ученост, политички смисао, и везе с тадашњим моћним политичким круговима, помогле су им, да се од свих Срба њих двојица најтачније разаберу у тадашњој политичкој ситуацији и, колико им је њихово родољубље допуштало, објективно просуде, какав успех може имати велики српски покрет под Карађорђем. Доситеј је врло брзо доспео до уверења, да ће устанак имати успеха, јер су устаници изабрали најпогоднији моменат да се дигну. Стратимировић је, због велике одговорности, која је била скопчана с његовим положајем, много савесније испитивао све евентуалности успеха устанка, па је и он стекао чврсто уверење, да устанак мора успети, но само у том случају, ако Русија помогне Србе. Зато је он, одушевљен устанком, забацио све мере опрезности, сметнуо с ума, шта ставља на коцку, и написао одмах 1804. год. познати мемоар за руског цара Александра I, у ком је доказивао, да вечна правда и добро схваћени интереси Русије подједнако јасно и енергично траже од ње, да се заузме за ослобођење Срба и да им помогне створити самосталну државу, која ће јој бити једини искрени савезник.[1])

Из мемоара се јасно види, да је Стратимировића највише занимала политичка страна устанка — будућа самосталност Србије и њезине политичке везе с другим државама, које би јој младу слободу јамчиле. Зато је он и сматрао утврђење дипломатских веза једним од најважнијих послова у устанку и највише се о томе старао, а да то ни све вође устанка нису увек знале.[2]) Њима је само било познато, како је Стратимировић својим моћним утицајем био израдио, да су се трпеле везе

---

[1]) Литература о Стратимировићеву мемоару: Новаковић С., Устанак на лахије 1804., 14; Вукићевић М., Један мемоар о ослобођењу Словена, Срп. књиж. гласник XXVII (1911.), 428.—37., нарочито 429.—31. Вукићевић М., Карађорђе, књига друга, 204. и д. и, нарочито, 635. Опширну садржину мемоара дознало је највише Срба тек из превода дела Нила Попова, Србија и Русија, I, 28—30., а већина странаца из расправе: Rosen G., Beziehungen des Serbenvolks zu Russland, Raumers Hist. Taschenbuch, Fünfte Folge, Achter Jahrgang (1878.), јер је цео мемоар штампан од В. И. Ламанскога у: Чтенія въ Имп. Общ. Ист.... при москов. унив., 1868., до којих ни Срби ни странци на западу нису лако долазили.

[2]) И Карађорђе је волео, да се сви важнији послови држе у највећој тајности. Зато се њему допадао начин Стратимировићева рада, који је врло спретно умео чак и увек будну пажњу Аустрије заварати и одржавати везе с Русијом и Црном Гором. Исп. Гавриловић М., Исписи из париских архива, I. 14.

устаника с Границом и снабдевање Србијанаца муницијом и другим ратним потребама. Даље су знали, да ни надвојвода Карло, најмоћнија личност у аустријској војсци, само зато није одмах испочетка сметао помагање устанка, што га је Стратимировић умео директно и преко генерала П. Дуке уверити, да се Аустрија нема ништа бојати српскога покрета.[1]) Петроварадински пак генерали Женејн (Geneyne) и Симбшен (Simbschen) били су под јаким Стратимировићевим утицајем, и то, чини се, због материјалних интереса, па их је он употребљавао, мудро и обазриво, у своје сврхе. Стога није никакво чудо, што је углед Стратимировићев био тако познат и толико признат, да је проту Матију Ненадовића, када је прешао Саву, да тражи помоћи за устанак, одмах први официр упутио на митрополита, говорећи му: „А кога ви на овој страни више имате него митрополита Стратимировића? Он је од ваше нације као краљ, а добро се пази са принц-Карлом, а принц Карл сада је над свом војском у нашем царству најстарији војвода. Пишите њима двојици или генерал-команди у Варадин, не би ли се за вас подузели; молите се".[2]) Прота га је послушао и обновио везе, које је већ раније Алекса Ненадовић морао имати са Стратимировићем, те се на развоју устанка одмах јасно види траг утицаја митрополитова. Он је, наиме, био чврсто уверен, да званичну Турску не треба отворено изазивати, док се не осигура помоћ Русије, па је најенергичније саветовао устанике, да с Портом не кидају и да се привидно обраћају за помоћ и заштиту Аустрији. Он им је сам саставио и молбеницу на цара аустријског 20. јулија 1804. г., у којој је, уиме устаника, молио посредовање и гаранцију Аустрије при утврђивању једне сталне уредбе с Портом. Колико је Стратимировић добро познавао Фрању II и знао, како ће на њега најсигурније деловати, види се

---

[1]) О угледу барона Дуке и његову утицају на надвојводу Карла: Krones F., Handbuch der Geschichte Österreichs, IV, 590. О индиректним услугама, што их је он чинио устаницима са својим извештајима: Ђукић А., Ц. кр. поручник Никола Стаматовић, Бранково Коло, 1905. (XI), 1051 и д., Kállay B., Geschichte des serbischen Aufstandes 1807.—1810., 342. и д. Родољубиви рад генералов није остао непознат, него је од Срба био лако прогледан и необично цењен, те када се уредник Летописа Матице Српске решио да доноси „Биографическе черте славны Сербаля", онда је на првом месту штампао живот барона Петра Дуке (Летопис, 1, 30.—37.).

[2]) Ненадовић Матија, Мемоари (С. К. З.), 90; Исп. Новаковић С., Устанак на дахије 1804., 8., 12.—15.

по томе, што је српски устанак приказао само као отпор против насилника и још нарочито нагласио, да је за царске поданике добро, ако на државним границама влада мир, а не буне и немири. То је на Фрању II начинило особито јак утисак.[1])

Устаници су и сами лако увиђали, да је у њихову интересу тајити праве намере према Турској, али нису могли лако схватити, да морају молбама Аустрију само заваравати, а за праву помоћ се обраћати Русији. Они су знали за покушаје ослобођења једино с помоћу Аустрије. Неке вође устанка ратовале су у Кочиној Крајини под Аустријом и имале су с њоме и касније политичких веза, иако су, иначе, на немачко неверство били огорчени. За Русију су, међутим, у Србији знали најбоље калуђери, а народ је највише памтио, да се с Немцима борио против Турака, и да се с њиховом помоћу, бар за неко време и једним делом, од Турака био ослободио. Праве сврхе аустријске политике према Србији народу нису биле познате, и зато их се није ни бојао. Чак је и прота Матија, који је међу устаницима имао још највише политичког смисла, у почетку веровао, да Аустрија, већ као хришћанска и суседна власт, мора Србе помагати или им бар вратити помоћ, коју су они њој раније давали; касније се и сам смејао овакој својој политичкој наивности.[2])

Код аустријских Срба било је сасвим друкчије. Они су тачно знали опасне намере Аустрије према Србима, те су, слаби и гањани у Аустрији, веровали, да их само Русија може спасти. Код њих је био развијен прави култ Русији, који Аустрија, поред свих лукавстава и насиља, није могла угушити. И сада, када је изгледало, да се приближава решавање о будућој судбини српскога народа, они народно ослобођење нису умели никако друкчије замислити осим с помоћу Русије. Зато је прве везе с Русијом из Србије и тражио један аустријски Србин, а

---

[1]) Гласник 2, 221.—2. Већ се по том, како је и где је молбеница нађена, може поуздано тврдити, да ју је написао Стратимировић. Да још чвршће утврдимо његово авторство, упућујемо, да се испореди њена садржина с писмом Стратимировићевим проти Матији од 28. марта 1804. (Ненадовић Матија, Мемоари (Изд. 1867.), 286.–8.), па ће се одмах видети, да је само он могао саставити споменуту молбеницу. О јаком утицају доказа Стратимировићевих, изречених у овој молбеници, на Фрању II има један особити пример: Новаковић С., Ичков мир, Глас 66, 81.

[2]) Ненадовић Матија, Мемоари (С. К. З.), 93.

Стратимировић је саставио не само споменути мемоар за руског цара Александра I, него је од њега потекла и мисао о шиљању прве српске депутације у Русију, која је требала дознати за резултате његовим мемоаром пробуђених руских интереса за Србију.[1])

До кога се степена тада било подигло одушевљење за Русију, најбоље се види по дочеку двојице младих руских студената, А. Кајсарова и А. Тургењева, што су им га приправљали сви Срби у 1804. год. — сви, од митрополита до последњег слуге. Они су од Срба тако дочекивани, као да је сам цар Александар I сишао међу Србе, и били су, уместо свих Руса, обасути таком пажњом и толиком љубављу, да је то честите младиће запањило. Поред све будноће аустријских полицијских власти они су чак походили, покрај свих изразитих и оштрих забрана, и Београд, те су на повратку понели важне Стратимировићеве поруке за Русију, које се он није усуђивао поверити пошти. Лако је помислити, да су се све те поруке дале слити у једну једину: Дођите да ослободите Србе.[2])

Аустријски Срби као да уопће нису веровали, да се Срби могу сами собом ослободити и сами своју државу основати, јер непрестано и много наглашавају вредност руске војничке помоћи. Стога се они и не мешају одвише у послове око војничког вођења устанка, него тај посао остављају Србијанцима, а они се труде, да само отклоне сукобе између војвода, те да их увере, како у водству

---

[1]) Прву молбеницу на руског цара из Србије писао је Гаврило Николајевић (Витић) 15. јулија 1804. (Вукићевић М., Карађорђе, друга књига, 177.). Најраније је Г. Розен, још 1878. год., дошао на мисао, да је прву српску депутацију фактично упутио у Русију митрополит Стратимировић (Raumers Historisches Taschenbuch, Fünfte Folge, Achter Jahrgang 1878., 24.-5.). Касније су ту мисао, увек понешто бојажљиво, и други примали, иако нема места никаквој сумњи о том, да је Стратимировић иницирао шиљање прве устаничке депутације у Русију, за коју је својим мемоаром разборито био припремио терен. Преко Петра Чардаклије он је одредио и правац путовања и, без сумње, удесио, да један од Срба професора у Харкову, Теодор Филиповић, пође с депутацијом у Петроград. (Исп. писмо Чардаклијино проти Матији, Голубица V. 134.—5.) Може лако бити, да је по Стратимировићевој наредби живео у Лавову, као пензионирац, велики родољуб Никола Стаматовић, да би одржавао везе с Русијом, јер је врло чудно, да је он баш Лавов изабрао да тамо живи, и да се баш онда, кад је устанак Срба започео, вратио међу своје. (Исп. Ђукић А., art. cit., Бранково Коло 1905. (XI), 1051. и д.)

[2]) Истринъ В., Русскіе путешественники по славянскимъ землямъ въ началѣ XIX в. Ж. М. Н. Пр. Новая серія XLI (1912), № 9., Отд. 2., 78.-109. Велика је штета, што писац овог чланка није знао српску историју, те зато није могао ни искористити довољно особити архивски материјал, који му је стојао на расположењу.

мора владати јединство, и како се морају сви покоравати једној глави, Карађорђу. У спољашњој политици устанка били су, међутим, они ради водити главну реч, и то им се радо и препуштало, јер су устаници осећали, да за те послове немају довољно знања; онда су још веровали сваком Србину, да је добар родољуб, и да не може никако друкчије радити, до у корист свога народа.[1])

Доситеја је вест о устанку затекла у Трсту, где је тако лепо живео, да му је пуну срећу мутила само мисао о робовању и културној заосталости српскога народа.[2]) Он је одмах увидео, да „овакове прилике никада нисмо имали“ да се ослободимо, искрено је веровао у пожртвовно родољубље и истрајност устаника, уздао се у руску помоћ, те се, већ старац, толико занео лепим изгледима за српску будућност, да је младићким заносом испевао своју познату дубоко и искрено осећану песму: „Востани Сербіе! востани царице!...“ Величина и далеки домашај догађаја, које је доживљавао, изазвали су у њему не само високо задовољство, него и читав низ нових планова, које је био рад пре своје смрти остварити, да би тиме достојно завршио свој просветитељски живот и дао свом народу највише, што је у себи носио. Смишљајући и сада, као и целога века, „о всеопштем и дуговечном наше нације добру и напретку“[3]) прво је поверовао, да ће свом народу највеће добро учинити, ако оснује школу за учење и рад, где би своје знање и искуство заједно са својим родољубљем прелио у своје ученике. Така би га школа тек онда усрећила, када би била у ослобођеној „земљи прародитеља“: „кад би слатким, слободним миле матере наше Србије воздухом гди нибуд дисати почео: то би за мене на земљи блаженство било“. Тако је он писао о овом свом плану црногорском владици, гледајући духовним очима већ сједињену Србију и Црну Гору.[4]) Половину своје сиротиње, скуцкане за немоћну старост, одмах је послао устаницима и упућивао је своје пријатеље, да исто тако чине,

---

[1]) Од свих сведочанстава о овом најважније је Карађорђево у писму Стратимировићу од 17. октобра 1806. (Споменица Доситеја Обрадовића, 94).

[2]) Домаћа писма Доситија Обрадовића (С. К. З.), 67, Доситејева Споменица, 91.

[3]) Домаћа писма Доситија Обрадовића (С. К. З.), 84.

[4]) Домаћа писма Доситија Обрадовића (С. К. З.), 83.-5.

како би помогли „на боље љубиме наше Србије преме-њенију.“[1]) Тадашњи тешки апсолутизам у Аустрији, који је сметао ширењу праве просвете међу аустријским Срби-ма, изазвао је у њему још јачу жељу за самосталном Србијом, која би осигурала свестрано и уједначено по-литичко и културно развијање Срба.[2])

Сви родољубиви просвећени Срби мислили су као и Доситеј и били су толико свесни замашности дога-ђаја, које су преживљавали, да су међу најбољима од њих нестале све прећашње размирице, и осетила се по-треба сложнога заједничкога рада. Ваљало је све ружно што је било између њих заборавити и одбацити, па ра-дити за свој народ sub specie aeternitatis.

Брига око потребнога уређења Србије и просвећи-вања њезина становништва исто је тако, као и вођење спољашње политике, била пала на аустријске, како Сима Милутиновић вели, „знатне кніигом, и перима Сербе“.[3]) Устаници су били у првом реду војници и војнички су их послови толико окупирали, да су имали мало вре-мена на друго шта и мислити. Онда, дотад турски ро-бови, невешти државном уређењу и непросвећени, они нису сви ни осећали јасне и преке потребе за државним уређењем и културним унапређивањем. Многи нису знали другога и друкчијега начина владања од турскога, па су некоје вође слободу и замишљали тако, да они замене турске власти, а иначе да, углавном, све остане по старом.[4]) Аустријски се Срби с оваким начином мишљења нису могли измирити, јер су разборитији међу њима поуздано знали, да ће успеси устанка бити само онда трајни, ако се слобода осигура ваљаним државним уред-бама, и ако се народ просвети. Стога су се они одмах после почетних успеха устанка стали бринути око ства-рања сталног и прикладног државног уређења и најпо-

---

[1]) Домаћа писма Доситија Обрадовића (С. К. З.), 88.

[2]) Доситеј је писао 18. јунија 1805. синовцу Григорију из Трста, како је чуо, „да је забрањено из ови страна тамо наше шиљати књиге“. (Домаћа писма Доситија Обрадовића (С. К. З.), 89.). Аустрија је, доиста, и тада, као и раније, спречавала доношење српских и словенских књига штам-паних у Русији и у Млецима међу аустријске Србе, да би тако могла ства-рати међу Србима преко књига, које или је она издавала, или бар издавање надзирала, себи корисно расположење и јавно мишљење.

[3]) Милутиновић С., Сербианка, II, 100

[4]) Арсенијевић - Баталака Л., Историја српског устанка, I, 174. Исп. писмо Молерово Доситеју од 1. маја 1810: Гавриловић А., Доситије у Србији 1807.-1811., 30.

деснијег начина за просвећивање народа. Главни посао у том био је пао на Теодора Филиповића, коме је митрополит Стратимировић дао име Боже Грујовића, да га Аустријанци не би препознали и тражили да се врати. Њега је Стратимировић упутио, да одмах оснује звање за вођење народних послова и да почне с израђивањем једне државне уредбе за Србију. Онда, да се, колико може, постара и о просвећивању народа, док се не нађе подеснија личност за то, јер је Божа Грујовић био врло добар правник, али за народно просвећивање и његову организацију није имао довољно снаге.[1])

За тај тешки задатак требало је много више стручна знања и уз то још пожртвовна родољубља и врло смела оптимизма. Чинило се, да је теже из ништа подићи српску просвету у Србији, него ли из ничега стварати самосталну српску државу, јер су се у овом послу Срби, бар донекле, могли користити и туђом помоћу, а просвету у Србији морали су сами дизати. Том је задатку био дорастао само Доситеј Обрадовић, и зато је упирао поглед у њега свако, когод је био забринут ради просвећивања српскога народа.

Поред свега, што се било догодило између званичне српске цркве и Доситеја, мислио је тако исто и митрополит Стратимировић и био уверен, да се само тако Србија може као држава уредити и народ у њој просветити, ако се и он и Доситеј буду заједнички око тога старали. Колико је већ то необично, толико је за дивљење, што је Стратимировић учинио прве кораке за зближење;

---

[1]) Главну дужност Совјета занимљиво утврђује С. Милутиновић речима: „Воліу носив у ніедрима општу“, а мало даље вели за Божу Грујовића (Сербианка, II. 100):

„Тражилису и допримоліали
Знатне кніигом, и перима Сербе,
Поміестит' их у дужности свете
Да процвате собратства им труди,
Свак у томе обезсмертив себе;
Први Божо Груіовићу знатни,
А Нииве презревши дивоте,
Решиосе пастирима здружит'.
За узвисит' правичности ціену,
И подхраніат' паче Родоліубіе,
Устреміат' га куд' му треба тећи.
Понаглио и Сократу сходни,
Восхитиос' кад' приспіео вторим
К' предвіештаніу одавнашніем' своме;“

Остали, само најважнији, извори и литература о Божи Грујовићу: Ненадовић Матија, Мемоари (С. К. З.), 114 и д., Даница 1834, 28.-9., Арсенијевић-Баталака Л., Историја српског устанка, I, 171. и д. и 255. и д. Автобиографија Саве Текелије, Летопис 120, 22., Медаковић В. М. Г., Први србски устанак, 5., Милићевић М. Ђ., Поменик, 738.-9., Новаковић С., Уставно питање и закони Карађорђева времена, 7-8. и Вукићевић М., Карађорђе, књига друга, 179. и д. и 633. и д.

обазриво и доста завијено, али ипак први. Он је, наиме, још на почетку устанка Карађорђева слао своје ласкаве поруке Доситеју, а 29. јулија 1805. год. писао му је опширно писмо, које је, за нас овде, занимљиво само због свога почетка и краја. На почетку митрополит, иначе нерад хвалити своје Србе, признаје Доситеју, да може бити од највеће користи своме народу, а шта је при томе мислио, наглашује на крају писма, где истиче, да свако треба на своме месту да чини што више може за опћу корист.[1]) Јасно је, да му он не би слао ни поруке, нити би му писао, да га није желео видети на месту и у приликама, где би могао свом народу највише користити.

Жеље Доситејеве потпуно су се слагале с намерама митрополитовим, и он се већ раније био одлучио, да остатак свога века потпуно посвети напретку Србије. У Трсту га је задржавала старост, помало и болест, за лепи град га је везивао и угодан живот, како га је био себи ту удесио, а највише штампање Земљописа Соларићева.[2]) Но поред свега тога, он је од почетка устанка непрестано мислио, како би сишао међу Србе, да не би умро не видевши „земљу прародитеља“.

Велика је неприлика уопће, што нам је живот Доситејев у хронолошком погледу слабо познат, а у овој прилици особито жалимо, што не можемо, према изворима, које досад о Доситеју имамо, поуздано рећи, да ли је он већ 1805. год. делом испунио своју жељу и на кратко време силазио барем до граница Србије, или се спустио из Трста тек иза онога познатога дирљивога растанка са својим пријатељима и ученицима 13. (25.) јунија 1806. год., да се више у Трст не враћа.[3])

Већ се досад могло слутити, да је Доситеј можда још 1805. год. неко време био негде близу Србије, и то по његову писму жени Драге Теодоровића из Сиска од 30. јунија 1805. год. Први издавач овога писма, међутим, није хтео веровати у ову годину и ставио је поред ње

---

[1]) Летопис 42. (1838.), 120.-128.

[2]) Писмо Доситејево Г. Терлајићу од 21. октобра 1805: „Примићеш од њега (т. ј. М. Славуја) једну српску „Географију“, ако ниси пређе послане примио. Соларић наш, нелесноје Србије чадо, о њој се трудио, а ја сам се ње ради далеко од прсију матере наше јоште овде за ову зиму до пролећа задржао“. (Домаћа писма Доситија Обрадовића (С. К. З.), 103.

[3]) Обрадовић Д., Мевимац (Изд. 1818.), 2.-3.

у загради 1806. год., држећи, да је, према Соларићеву разлагању у уводу Мезимца, 1805. год. овде немогућа. У њу је, због Доситејева писма истој госпођи из истог места од 24. јунија 1806. год., доиста врло тешко веровати, јер су писма, временом размакнута, по садржини тако блиска, да се чини сасвим поуздано, да су писана непосредно једно за другим.[1]) Недоумицу би могли отклонити или оригинали Доситејевих писама из Сиска од 30. јунија 1805. год. и 24. јунија 1806. год., јер би се лако из њих могло видети, која је година на њима Доситијевом руком написана, или други поуздани извори о Доситејеву путовању међу Србе 1805. год. То је и досад било потребно знати, а сада је још више, јер се ни Доситејево писмо, које овде издајемо, не да поуздано датирати. Преписивач, и иначе неук и аљкав, написао је, наиме, над њим, поред дана 10. августа, прво годину 1806., а по том ју је превукао, избрисао и унео годину 1805. По тврдњи пак Доситејевој у писму, да је рат с Француском скоро већ започео, изгледало би потпуно сигурно, да је оно писано 10. августа 1805. год. Али, с друге стране, Доситејево писмо од 16. јунија 1805. год. Павлу Лазаревићу, још из Трста, а нарочито пак његова тврдња, да се због Соларићева Земљописа задржао још зими 1805. год. у Трсту, коју налазимо у писму од 25. октобра 1805. год., упућеном из Трста Григорију Терлајићу,[2]) обвезује нас, да, засад, ипак оставимо отворено питање, да ли је Доситеј лети 1805. год. био кратко време у Карловцима и на граници Србије, или је сишао међу Србе тек 1806. год., да се више и не враћа натраг у Трст.

Поуздана традиција тврди, да је митрополит Стратимировић једном приликом, а то ће бити када је Доситеј долазио из Трста 1805. или 1806. год., што је умео свечаније дочекао чудног јеромонаха. С чирацима и рипидама изишао је он сам пред старца филозофа, узео га испод руке и увео у митрополитски двор, да јавно покаже, колико га цени и колико верује у корист ње-

---

[1]) Домаћа писма Доситија Обрадовића (С. К. З.), 91.-99, и 106.-110. Први пут је писмо од 30. јунија 1805. (1806. ?) изашло у Летопису Матице Српске, 7. (1826.), 150.-158. Исп. Гавриловић А., Доситије у Трсту. Годишњица XXIII, 245.-246.

[2]) Домаћа писма Доситија Обрадовића (С. К. З.), 86.—88., 89.—90. и 102.—103.

*

гова рада за народ.[1]) Таки је дочек био добра подлога за заједнички рад око добра Србије, коме је раду ово писмо, што га издајемо, знаменити почетак.

Доситеј га није написао непосредно иза свога доласка у Карловце, него тек пошто се упознао с појединостима развоја устанка и пошто је стекао јасне представе о главним вођама великога српског народног покрета. У том му је највише могао помоћи митрополит Стратимировић, коме је, у то време, била главна брига живота Карађорђев устанак, и који је, уз своје потајне извештаје с границе, имао прилике, да преко петроварадинских генерала добије у руке све званичне војничке извештаје о току устанка. Доситеј је, уза све то, ипак волео да, пре него што састави своју поруку вођама устанка о уређењу Србије, сам види неке вође устанка и да се с њима разговори. Тако је и учинио, само ми не видимо из писма, где су се договарали. Чак ни то не знамо, ко је све био на састанку, али је поуздано, да је био Јаков Ненадовић, који се онда још сматрао барем равним Карађорђу. При том сусрету је Доситеј раширио и утврдио своје знање о устанку, тачно се упознао с дотадашњим његовим развитком и добио поуздане импресије о главним личностима вођâ устаника. Када се вратио, с једним писмом од устаника, натраг у Карловце, средио је све што је из раније знао о устанку, с оним што је од других чуо и сада и сам видео, ставио је то поред својих назора о идеалној држави и идеално просвећеном народу, те је, у договору са својим Карловачким пријатељима, написао овај програм за уређење и просвећење Србије.[2])

---

[1]) Р у в а р а ц Д., Противници штампања Доситијевих дела, Бранково Коло XVII. (1911.), 193. Савременици, који нису били тачно обавештени о намерама Стратимировићевим, нису могли разумети овако његово држање према Доситеју. Они су га, можда и кривицом митрополитовом, тиме тумачили, као да се Доситеј у једном писму Стратимировићу одрекао својих назора. То писмо, које или није никад написано, или бар не онако, како се о њему приповедало, спомиње Георгије Магарашевић у свом писму Јакову Герчићу од 9. јануара 1828. год. (Архив Карловачке гимназије).

[2]) Ово је писмо сачувано међу папирима директора Карловачке гимназије Јакова Герчића. Прошивени табаци, где је оно преписано, носе Герчићевом руком исписани натпис: Q u a e d a m d e S e r b i s h o d i e r n i s e t d e G e o r g i o P e t r o v i t s, s i v e C s e r n i. На првом је месту: Rapport Eines K. Russischen Officiers über Serbien und dessen Lage in jeder Hinsicht, а на другом је месту препис овога Доситејева писма. Герчић је исписао само натпис рапорта, а остало је све друга рука преписала. Обадва ова списа без сумње је имао и Лукијан Мушицки, јер се у његовој оставини нашао споменути рапорт, и Јован Хаџић га је превео, те издао у Г о л у б и ц и (V,

II

Копїя писма[1]) w҃вѣтовъ w҃ Досиѳеа Обрадовића Белиграћаномъ, подъ именемъ КОНСТАНТИНОМЪ ІѠАННОВИЧЪ[2]) изъ Карловаца подъ 10 Avrѕста 1805 w҃сланагw.

Любезни мой Господари, Брате Іакове, оче Прото и любезни Божо!

Ѥ овога часа дођо изъ Карловаца, wднесо вами ваше писмо, и ево вамъ донесо и шалѣмъ w҃говоръ. За вашѕ децѕ[3]) валя найпре истражити Квартиръ и костъ и онда ихъ у Карловце послати, квартири сѕ скѕпи и пића, но добри прїятели гледаће што болѣ могѕ учинити.

297.-318.) Писмо пак Доситејево, држимо, како смо већ рекли, да он није смео издати из бојазни од Аустрије, па му је после и оно, заједно са осталим изворима за историју првога устанка, у буни 1848. год. у Новом Саду пропало. Ми га издајемо сасвим тачно по врло лошем препису, јер преписивач није умео ни рукопис читати ни садржину разумети; очевидне његове погрешке ћемо у заградама исправити и заједно написане речи раставити. Иза овога писма је мало, на немачки преведено, писмо барона Дебича М. Радонићу од 14. марта 1812. год.; преписивач је написао српски Дробича, а немачки Deibitsch! На крају је важна белешка: „Сеи несравненw Рода Сербскагw любителъ, и Благожелателъ єсть сочинителъ назадъ внешенагw Рапорта;“ то је знао и J. Хаџић (Голубица, V, 318.)

[1]) Овај је препис, при крају извод, Доситејева писма учињен с концепта, који је остао у Карловцима, па је и то један разлог, што је тако лош. Оригинал писма није сачуван, али је, ако је писано 1806. год., сачувана напомена о њему у Карађорђеву писму митрополиту Стратимировићу од 17. октобра 1806. год. (Споменица Доситеја Обрадовића, 94.)

[2]) Коста Јовановић, умировљени капетан, обавештавао је из Кленка митрополита Стратимировића јако брзо и врло тачно о развоју првога устанка. То се јасно види нарочито по његову писму од 26. јануара 1807. год. (Голубица V, 287.—92.). Како је пак био добро упућен у тајне послове устанка, може се најбоље разабрати из његове видне улоге у одношајима између Стратимировића и вођâ устаникâ, нарочито Ненадовићâ (Новаковић С., Ичков мир, Глас 66, 79. и 94.); преко њега је, без сумње, и Доситеј уручио ово своје писмо Јакову и Матији Ненадовићима и Божи Грујовићу, који је био с њима најинтимнији и познат као сасвим њихов човек (Новаковић С., Уставно питање и закони Карађорђева времена, 9. и д.).

[3]) Ово се тиче Јеврема и Симе Ненадовића. Јаков је све урадио по упутама Доситејевим и школ. год. 1806./7. били су Јеврем и Сима препарандисти у Карловачкој гимназији. Код обојице стоји, ове године, да им је отац Јаков, иако је он био само Јеврему отац, а Сими стриц; као занимање Јаковљево забележено је „in Serbia comendans“. Први разред су морали обојица контрахирати, јер су идуће школ. год., 1807./8., уписани као ђаци другога разреда гимназије. Онда се већ знало, да је Јаков само Јеврему отац, а Сими тутор; ове године је он заведен у матицу са чашћу „dux exercitus“. Оба су Ненадовића били прилични ђаци, Јеврем је био седамнаести, а Сима чак дванаести међу проворедашима, али су свеједно прекинули школовање у Карловачкој гимназији (Матица ђака у Архиву Карловачке гимназије). Сима је отишао у војничку школу, а Јеврем се вратио у Србију, и већ се 1810. год. оженио (Споменица Доситеја Обрадовића, 140.). Исте године, 20. октобра, писао је он у Карловце писмо госпођи доктора Егера, да извезе нову заставу за српске устанике по оној старој, коју је он пре две године код ње оставио (Ivić A., Dokumenti o ustanku Srba pod Karađorđem Petrovićem, Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva XXI i XXII (1920.), 481.—2.).

За оно ваше провизориялно правленїе оное уредити намеравато,[1]) рекоше ми у Карловци, да е и добро и нѫждно; но казаше да га наименѫете Междѫ-временное Правленїе, а не Провизорїално. А дрѫги не наодисе [наодише] за нуждно, да ви све ѡ вашемъ Управленїи коекѫдъ пишете,[2]) то есть, овамо на овѫ нашѫ странѫ, то би онда побѫдило, нѣкое [сумненїе] и незгодно вниманїе, но ви радите ваше ствари у вашемѫ всеобщемѫ средоточїя Правленїю, и свако писмо, кое тамо добїете у оправленїе ѡдводите, и ѡтѫдо отправляйте, а мећѫ тимъ никомѫ ништа ѡ вашемѫ Управленїю не пишите дотле, докле малко утвердите, и докъ вещъ ова своимъ теченїемъ поће. Нарочито и особито то препорѫчѫю, да се бринете ѡ приѫмноженїю вашемъ. Кадъ е народъ многопочисленъ, никада се неће полѫчити, а када га е мало, ако ће како храбаръ, и високославанъ быти, по временѫ пропада. Зато совѣтѫю вамъ, да све оне тѫрке, кои нисѫ воиницы, т: є: Іаничари, и Спахїе, не изгоните и не протерѫете изъ вашегъ отечества; Спахїе, Іаничаре и єдномъ рѣчїю свѫ войскѫ протерайте, да и нема, изътребите ихъ изъ вашегъ отечества иначе безопасни быти не можете, [а] проче тѫрке, мирне трговце, занатлїе, земледѣлце, ѫдожнике, и свакога тѫрчина, кои самъ по себи живи, и не жели владати надъ Рајомъ, оставите ода у своима домовима живит[и] како и досадъ, само похожите ихъ подъ ваше Управленїе, власти и сѫдъ, како што сте вы досадъ подъ ниовимъ были, и распространявайте међу ньи вашъ єзикъ и Ученїе и книжество, да тако по временѫ прелию се у васъ, и приѫмноже єзикъ вашъ и державу.[3]) И тако право и лепо уређѫйте съ нима како годъ

---

[1]) Потпуно тенденциозни Вуков спис „Правителствующіи Совѣтъ сербскіи“ највише је крив, што су почеци Совјета свуда нетачно и непотпуно приказани. Његово је разлагање лепо и живо, али није тачно, и историја Совјета мора се што пре ревидирати, очистити од тенденциозних тврдња Вукових и попунити утврђеним чињеницама, које су зајамчене поузданим савременим изворима.

[2]) По „Сербіе плачевно пакипорабощеніе лѣта 1813. (Изд. 1846.), 11. и д., изгледало би, да је био један од најважнијих разлога за оснивање Совјета, да се разборити саветници увек имају при руци, како се не би морало у сваком важнијем послу „преко“ слати и питати, шта да се ради. Од тога су и Доситеј и Стратимировић устанике најенергичније одговарали, јер су тачно знали, како је густу уходничку мрежу Аустрија била раширила, да би дознала, шта устаници раде и намеравају, и према томе удесила своје држање.

[3]) Митрополит Стратимировић писао је још 29. марта 1804. год. (Ненадовић Матија, Мемоари (Изд. 1867.), 286.—8.) проти Матији, да Срби себе штеде („..., да колико є можно и сами свой родъ чувате, да не бы

сами собомъ да они таковимъ начиномъ [о]во состоянїе новое возлюбе и противъ свакогъ w҃бранюю. Иђи [и ти] али своимъ бремене [времѐнем] предаће се као што вамъ се много коешта предало, само ви не ѕпѕштайте правленїя изъ ваши рѕкѕ. Истераите Спаїе и воискѕ. Дрѕго казаше ми и то дае амо почти већъ ратъ са Францѕзомъ,[1]) мог[у]ће е убо да ће се забранити прахъ и олово и прочая къ воини принадлежащая продавати. Зато промотрите заранїе да накѕпѕете, што више можете.

Говори се да Францѕзъ оће Рагѕзѕ, т. є. Дѕбровникъ себи да примамлѣ, како ће овамо воискѕ метѕти и одонѕда у цѣлѕ тѕрскѕ державѕ просѕти се то говоре терговци, ест ли истина, видићемо.[2]) Ово е истина, недавно дошао е нѣки младићъ, кои е пре по дрѕгѕ годинѕ wтишао у Пи[в]ѕ[3]) за магистера, сада се вратїо и каже, како се тамо Рагѕзинци и Церног[а] Гєwргїа и Сербаля више бое, него сами тѕрци. Нѣко писмо кое е Гєwргїе онамо писо, было би много низбѕдило, и били сѕ већъ гди кои устали, као на примѣръ Дробняцы великое п[леме] у Херцеговини близу Пи[в]е и Церне Горе.[4]) Но Генералъ Васїлїи Івелића,[5]) коега сѕ за совети питали, совѣтовао е имъ быти

крвопролитїе, безъ нужде бывало“), а 26. маја 1806. год. слао је опет упуте, како треба човечно поступати са заробљеним Турцима (Архив Срп. Краљ. Академије). Према мирним Турцима је врло добро расположен и Гаврило Ковачевић, који их веома лепо хвали (Пѣснь w случайномъ возмущенїи въ Сербіи приключившемся... (Изд. 1804.), 45.б) И „Пѣснь храбримъ Сербіяномъ“, која је први пут изашла у Будиму 1805. год., напада само „зле Турке“ (Изд. 1844., 5.—6.), док против мирних и радиних Турака нема ништа.

[1]) Ако ово није аустријскоруски рат против Наполеона 1805. год., и ако писмо није писано 1805., него 1806. год., онда је Доситеј држао, да ће се Аустрија сигурно уплести у рат између Пруске и Наполеона, те писао, да је почетак рата у Аустрији готово већ ту.

[2]) Ово је део познатих планова Наполеонових према Истоку.

[3]) Тако не стоји у препису, него Пипа, а треба Пива. Стратимировић је имао везе с манастиром Пивом, и пивски архимандрит, познати Арсеније Гаговић, говорио му је 1803. и 1804. год. у перо географски опис Херцеговине, који је издао Д. Руварац (Споменик XXXIX. 107.—113.). Архимандритови назори о „Словено-Сербском Царству“ (Вукићевић М., Карађорђе, књига прва, 238. и 396.—7., књига друга, 201. и и.) нису, према томе, самостални, него су настали под утицајем Стратимировића. Још раније, 1766. год., дао је Мојсије Лукић, Новосађанин, израдити слику Пиве (Бранково Коло, VI (1900.), 762.). Манастир је, дакле, био Војвођанима добро познат. Биће, да је архимандрит Арсеније на свом повратку из Русије повео и магистра, који се овде спомиње, у Пиву, или га је бар упутио, да тамо пође. Што се овде вели, да је он „пре по дрѕгѕ годинѕ wтишао“, тиме није поможено датирању писма, јер је само наша слутња, да га је архимандрит Арсеније потакао да иде у Пиву, а уз то ми и не знамо, које се време 1804. год. архимандрит бавио у Карловцима.

[4]) Гильфердингъ А., Боснія, Герцеговина и Старая Сербія, 335.—348., Ровинскій П., Черногорія II, 1, 102 и д.

[5]) Вукићевић М., Карађорђе, књига друга, 214.—215.

имъ у мир8, кадъ имъ нико нища не дира, и тако се утишало све.

Када пођете ѡ Устроенїе Управленїя вашегѡ мислити совѣт8ю вамъ, кои вѣщи раз8мѣд8 свагда да имате предъ очима ове предмете. 1.) Войнство и то е перво и наиважнїе по коем8 све строенїе валя да вамъ иде. 2.) Ха[з]на ово е н8жно да вамъ никадъ не изчезне, али само на общ8 користъ, да се употреблява и сваки по сили да плаћати мора. 3.) С8дъ, уредите да ви с8дите, и поставлени ѿ васъ Спахїе, а не кадїе, све донде н8жно е, да такѡ имате уређено, да васъ не поколебаю т8рцы, а за главное и сталное основанїе б8д8щега напредка н8жно есть аки первоначално основанїе. 4.) Законъ Христїанскїи и Устроенїе всевозможное православнїя нашеа церкви, ѿк8д8 5.) Заведенїе школа, да се народъ на8чи 1-во Бог8 молити, а 2-гѡ читати и писати, и да свое книге и писма разпространява, да что далѣ може быти.

У перви ма учините уредб8 прост8, но незаплетен8, но такѡ, како може свакїи употребити, на примѣръ воиск8 уредити по начин8 краишникахъ нашихъ, но ако можете и странога кога добити, примаите и защищ8йте домаћегъ човека. Ха[з]н8 нека сабираю кметови и кнезови кои по воиски не ид8, но при правленїю свагда бити мог8. С8дъ нека держи кнезъ са заклетима людма и Священиком. Священств8 нека управляю Епископи а нека се при8готовляваю по Монастири и тако далѣ.

Може быти да ће ѿ наши тамо Дезертирати; ако вамъ за те л8де [људе] узпиш8 морате и повратити амо, иначе увредили сте ов8 властъ, а ви и тако можете васъ умножавати съ Б8гарима, кои ѿт8да изъ далѣга къ нами приобщаваю се. Не гледайте на собствен8 сваки ваш8 частн8 користь, но гледаите на обще дѣло, да свакїи и наиманїи еднако защищенъ и спомоществованъ б8де, и онда ћете съ благословомъ Божїимъ напредовати.

Проклеть свакїи, кои свою више неже ли общ8 користъ люби. Садъ вы радите за потомство, а не за васъ, толико хиляда д8ша гледаю на васъ, оћете ли што добро за потомство учинити. А ща велимъ Хиляда, толико Милїона д8ша Бога моле, да штогодъ добрѡ учините.

Б8дите сви у слоги, и почит8ите и сл8шаите, и защищаваите вашегѡ поглавара 1. Господара Гевргїа Пе-

тровича, средоточїе ваше власти у нѣмѫ вы само да сте члени, а онъ глава. Они нарочито, кои сѫ у општему правленїю член[и] нека знадѫ лепимъ начиномъ Гевргїа предсретати, нѣговѫ лютинѫ своїомъ кротостїю и терпѣнїемъ, нѣгово невѣрство своимъ Благоразѫмїемъ умегшавати и упѫтствовати, да се потрѫде. Отацъ прота Маттей єсть мало лютъ и честолюбивъ, нек се дакле чѫва, да га ове мале страсти кадъкадъ не приведѫ до всѣхъ, но онъ є и ревнителянъ и бодаръ, и паче прочихъ вещъ, зато и нѣга валя поштовати, слѫшати и ѿликовати, и онъ нека е близѫ кодъ Гевргїа. Божидаръ вашъ єсть тако ревнителанъ и такѡ вещъ, да болѣга вами желити не можете, но како чѫемъ єсть болешльивъ и едно отѫда, а дрѫго нег ли што е мало страшлъивъ, хладанъ, и мртво вамъ дѣла идѫ.[1])

Зато свима се совѣтѫе, да сви што скорїе и што брже потрѫде се уредбѫ изъ међѫ васъ учинити, тѫрке неваляле протеривати, и све тако уредити, да хотели или не хотели у стамболѫ, онако дѣла останѫ, како што сте се ви уредили, но ускорите.

Кажите Божидарѫ, када описѫе житїя тамошня, некъ не пише по начинѫ Песме, но по начинѫ простагѡ слога, како што се и дрѫга повѣстъ пише, и као Историја а не као песма, дрѫги нека пѣваю и песме састаляю, а онъ да пише просто, и ꙗсно правомъ прозомъ, и да употребљява колико е могѫће, саме чисте сербске или славенске речи, сва тѫрска реченїя колико е могѫће изоставлявайте и изтреблявайте. Н. П. Бѫлюгъ Паша, Харамбаша и прочая: све ово коликое могѫће промените, и место тога метите дрѫге речи. Н. П. Десетоначалникъ, Петдесетоначалникъ, Стражаръ, Сотникъ. Стоначалникъ и симъ подобная.[2])

И оне тѫрске чалме, и дрѫге само тѫркомъ и Азїатомъ приличне Хальине мало помало истреблявайте, место чалме капѫ Бѫгарскѫ, а ако е могѫће и шеширъ уводите. Што вамъ є свагда препорѫчивано, то вамъ се и садъ препорѫчѫе и совѣтѫе да помало прибавляте вами

---

[1]) Исп. Ненадовић Матија, Мемоари (С. К. З.), 136. Божидар Грујовић је био болесних прсију.

[2]) О Божидаревим песмама, у којима би се описивао први устанак, досад није ништа познато. Да их он није намеравао писати, или је само што био започео? Његов дневник је прозом писан.

пѫшке съ баянетами.[1]) Говори се да тѫрцы у константинополѫ вечъ помало уче се Ѯерцїрѫ Evропеискомъ, и да сѫлтанъ намерава у сваки градъ такѫ воискѫ положити ако то бѫде, онда можете вы лако погажени быти ѿ єднога Градоначалника; ускорите дакле вы и учите се воеваню, и орѫжїю чиновне воиске.

Ние добро да Свящество и калѫдьери орѫжїя носе, у Бой иду, цєркве и молебствїя оставе, и приме се званїя, кое нїе ньиово, но Священицы нека се держе Бога, Цркве, нека уче народъ, нека церкве воздвизаваю, школе заводе, и народъ ободраваю ходећи по своимъ нѫрїама да люди охотно идѫ, кѫда позвани бѫдѫ на воиску за свой Родъ и отечество, да они, кои останѫ кодъ кѫће, трѫде се, землю дѣлаю усѫгѫбе, и утрогѫбе, и десеторогѫбе свой трѫдъ, и за оне кои мораю на воискѫ ићи, да памте, да е опредѣленїе свакога человѣка на овоме светѫ, Трѫдъ. И не само Священицы; но и сваки старацъ и сваки богобоязливъ Христїанинъ да се потрѫди ближнѣ свое тако совѣтовати и учити. Свящество обаче да би самимъ дѣломъ оваки жаръ народолюбїя у людма возбѫдило некъ се обрате у церквѫ свакогъ свеца, сваке недѣле вечерню, Утреню, Летѫргію, съ великимъ благоговѣнїемъ да совершѫе, и тѫ народъ да ѫче, говорећи нѣмѫ овѫ наукѫ, и побѫждаваюћи дѫхъ народолюбїя у людма. Они Священици кои сѫ междѫ воиводама сада, да не забораве да сѫ Священицы и само поѫченїемъ Словомъ, совѣтомъ, и ободренїемъ; а не орѫжїемъ, саблїомъ, и пѫшкомъ да началствѫ[ю]. Ньиово садашнѣ званїе да бѫде како есть Священо-слѫженїе и наѫченїе народа, а вонь цркве совѣть, и содѣиствїе началникама и ободренїе Народа.

Ако тако постѫпати бѫдѫ, уверени бити могѫ да ће у скоро време съ Божїомъ помоћи весъ народъ у дрѫге люде Божїе образити т. є. ѿ нерадиновъ и бездѣлниковъ трѫдолюбиве отечества Сынове, ѿ Боязльивихъ и неустроенихъ, храбре и чиновне воинике, ѿ простихъ и дивльихъ людей, Благоразумне и питоме люде учинити.[2])

— — — — — — — Умножаваите добре, ревнителне, и Богобоязливе, Священих и калѫдьере, нека они съ рев-

[1]) Аустријски тумач у Земуну, Домбај (Dombay), истиче као велики недостатак опреме српске устаничке војске, што на пушкама немају бајонета (Дело, XXXII (1904.), 338.—339.).

[2]) Како су Доситеј и Соларић мислили о културном стању српскога народа у Србији, види се најбоље из Соларићева Земљеописанија (467.—468.).

ностїю овое дѣло исполняваю, ако и нисѫ учени, умѫдриће ньихъ Богъ, како што е и свое Рибаре умѫдрїо.

Гдикоя Господа паметна и мѫдра говоре ѡ вами, да никада болѣ време за васъ избрати нисте могли, да устанете, нити лепшимъ начиномъ, него што сте почели, а да е добро време сами видите еръ сви сѫ кралѣви у Ратѫ изъ междѫ себе; немаю кадъ на васъ мислити; а вашъ царъ Сѫлтанъ забѫныо се своима провинцїама наше стране, не зна куда ће преће, и не вѣроятно, да ће васъ или заштитити ѿ нападенїя или насилно угнѣтити или ѿреће вамъ оно што иштете. Держите дакле, и иштите прошенїе ваше, сложно єдинодѫшно тиштите дѫго и безъ ослабленїя, мораће вамъ дати, што ищете. Болѣ садъ съ крвопролитїемъ мѫчити се, а после у мирѫ и безопасности живити, неже ли онако како што сте преће били, угнѣтени быти.

Таине ваше никомѫ не повераваите, кромѣ Гєѡргїа и їоште николико поглавара, намеренїа ваша дрѫги да не зна чѫваите се и овамо на овѫ странѫ, не казѫйте што нїе за казиванѣ, а нарочито земѫнски трговаца чѫвайте се.

Добро сте учинили, што сте вама прискрбили Новине Бѫдимске а и Хамбѫргске, што ћете узети, то е їоштъ болѣ: видите шта у светѫ быва, и што о вами кадкадъ пишѫ. Наши люди кои годъ кадъ кѫдъ доћѫ, питаю шта раде наши Србли? Хоће ли што ѿ ньиова дѣла быти и прочая :| За тїпографїю и свои доходъ са Посинкомъ Соларићемъ, у Бѣлградъ ѥавля, ако се умири |:.

III

Тек ово писмо потпуно разјашњава тешка, досад нерешена, питања о постављању и сређивању првих државних власти у Србији и о израђивању принципа, по којима се имала водити целокупна политика земље, која се ослобађала од Турака. Очевидно је, да се у њему не огледају једино Доситејеви назори, него и неке мисли и жеље Карловачкога круга око митрополита Стратимировића, који је показивао амбиције, да управља не само културном политиком свих Срба, него да одређује и правац спољашњој политици Србије и да јој даје упутства за управљање свих државних послова, осим вођења војних

операција.[1]) Цело писмо, дакле, није одраз само Доситејевих погледа на Србију, али је најважнији део писма од њега потекао, и сасвим се лако даде разабрати шта је он унео на жељу других у своје одговоре на постављена питања, нарочито на жељу Стратимировићеву, а шта је сам од себе написао.

По жељи митрополитовој унео је Доситеј у писмо знамените савете о опрезности од странаца, нарочито Аустрије и њезиних ухода, земунских трговаца, јер је Стратимировић тачно познавао њихову неваљалу и опасну улогу у првом устанку. Исто је тако само митрополит Стратимировић могао упутити Доситеја да онако одлучно и разговетно пише о послушности свих устаника Карађорђу, пошто је он врло добро знао све вође и стекао поуздано уверење, да сме овако одсечено и с авторитетом своје мишљење рећи. Осим ових знаменитих и вредних савета потичу од Стратимировића и ситничарска упутства и замерке о замењивању појединих израза друкчијим, јер се он нигде и никада није умео уздржати, а да не би давао филолошких савета и истицао своје познавање језика. То је све, што је дао сам Стратимировић за писмо. Заједнички је израђен одељак о управи Србије, као и о бризи за војску и финансије, јер сам Доситеј не би овако у појединости улазио, а сам Стратимировић, опет, не би умео овако трезвено и разговетно своје мисли разложити. Остало је писмо само Доситејево. Његов је речити и снажни апел за слогу међу вођама устанка и издржљивост у започетом послу, и само је он умео онако убедљиво свалити одговорност за успех на устанике и упутити их и овде, као што је увек чинио, да нису подузели дело незнатне вредности и кратковрајно, него да су ставили целу народну будућност на

---

[1]) Карађорђе се у писму од 17. октобра 1806. год., које је можда одговор на ово писмо Доситејево што га овде издајемо, захвалио митрополиту Стратимировићу на поклону Св. Писма, дурбина и кесе и писао: „Ја осећам колико сам дужан роду моме, али и просвећени рода, који све то боље знаду, нека своје не забораве... то јест настављати и поучавати невеште и помоћи својима, који помоћи потребују...“ (Споменица Доситеја Обрадовића, 94.). Петар Молер писао је 1. маја 1810. Доситеју: „Нигдар ни от кога држава наша непотпомогнута, да ли би могла обстојати и подићи се — зацело никако не, јер осим рабрости воинствене иште се још много што у држави нашој не има, а то много ви нам уједном дајете.“ (Гавриловић А., Доситије у Србији 1807—1811, 30.). Југовић тврди, да је уређење Србије започело „руководствомъ нашимъ“, мислећи на учене Србе (Іоанновићь П., Исторія найважніи' догађая' у Сербіи..., 25.)

коцку, те да за то имају пред садашњим и будућим покољењима одговарати за сваки свој чин. Само Доситејев рационализам није презао, када је нашао да тако мора бити, нагласити устаницима, да у одлучним часовима не штеде своје крви, јер је најбоље сваки посао темељно урадити и свако питање потпуно решити, да се одуговлачењем не би претрпело више штете него ли кратким, одлучним радом, па ма тај тражио велике жртве. Доситејева је и химна раду, јер је само он умео онако чврсто веровати, да ће рад преобразити Србе и временом их изједначити с осталим културним народима. Цело је писмо, уопће, у својим главним деловима, језгровити извод из свих Доситејевих дела, нарочито његових просветитељских програма, а одељак о важности рада средиште је те језгре. У писму је цели Доситеј, чак и по том, што се оно свршава с његовим познатим планом о штампарији, који Доситеја у зрелим годинама није никада остављао.

Зато би се из дела и писама Доситијевих и могла врло лако навести множина места, која се, не само по садржини, него и по речима, потпуно слажу с мислима изнесеним у овом програматичком писму, па их ми овде нећемо ни износити, него ћемо, због једнаког карактера и фрапантне сличности неких места, навести само Доситејеве мисли о уређењу Србије, како их је, по причању Младена Миловановића, оденуо у стихове Сима Милутиновић (Сербианка, II, 151—154.):

„Там' и тад' нам' Доситие умре,
Што и жалост остави нам обшчу,
Особито Господару Српском,
Чичом свакад' кад'но га ie звао,
Ал' сину му, к'о питомцу своме,
Алексиу Карађорђевићу
И печалност и вiечиту плачниу.
Сам га Младен поздно разумiео,
А на укор и свои и млогие,
Шта биаше и колико важан;
У Хотину г' жаліно споминiаше
Пред' некима исповiедаiућ'се:
„Баш, видиш ли, они Доситие
Бiеше чоек и Народоліубац
Колико ie игда био кои!
Ми́ га iедноч у совiету нашем'
Упитамо, каж' нам' Господине,
Ти́ знаш свиет, и Државна дiела,
Какобисмо ми́ остали сретни,
Одержали ово добивено́? . . .
Он почута, пак устаде, оде,
Баш ни словца ником' нерекавши;
Ми́ снуждени подигнемос' после
Сви за нiиме, те свак своме дому,
Изумлiени шта о нiему думат',
Пак у iутру по дужности своioi
Скупимо се, и сліезеmo тамо,
Ал' потмурен, и без' воліе сваки,
Када ево баш незнасмо мо́ре
Ни iедини шта радит' валіаше;
Док ет' у то и таi Доситие,
Добро iутро браћо и господо!
Пак посадис' на столицу своiу,
И весео... к'о да брадву наш'о —.

Ми́с' кренемо, вратимо му поздрав,
Пак опета поклонимос' ћутком,
Док он поче, те баш евовако:
Таісам ча́сак сретни и честити
Браћо драга давно исчекив'о,
Да ме штогођ упитате радо!
Сад' нек' знате решавате Рода
Презрением, ил' послухом судбу,
И свег' општа и своіега добра;
А ја овим отпртавам себе,
Нит'ћу дуго ходит' по живима.
Наіглавние л' сматратисте дужни
Понаіприе: Земліе Правителство
У средину премiестите негди,
У незнатно, и близ' Вожда міесто —
Ал' га сложив из' ліу́ди способних.
Друго; свога Господара обшча,
Кога вам' іе сам бог одредио,
Боліе паз'те од' свет' на свиету,
Те да и он о своим'се стара,
Кои г' честіу и ліубавіу оштре
Да предоліа и досадне труде;
Ал' му недат' изван земліе нигда
Пођ' некуден за чимемудраго – .
Треће!... Никуд' и наіболіе свое
У посолство неслат' Посланике
Засадена, доксе неутврди,
Да б' наівіерни́м' приателіма своим',
Него писма зрело написана
По куріерам' ништ' незнавшим'
о ніим . . .]
Та́ држите руководством себи
И основом начинанıа сваког'
У светоме општинскоме дiелу,
Пакће и мир сліедоват' вам' сретни.
Камо да га послушати знасмо!
Евовасе баш карати бране,
Нит' би дiела м'рднула нам' с' пута;
Брез' науке чоека іе пола!
У Мудраца л' четвересу очи,
Нађ'се зна́де у преврату свега,
И прозире далiе од' обична."

Доситејеве су идеје, уосталом, свакоме отворена књига и зато је врло лако утврдити, да је ово потајно, под туђим именом послано писмо, доиста његово, јер њиме очевидно веје дух Доситејевих мисли и у њему су неки његови просветитељски назори нашли свој класичан израз.

За митрополита Стратимировића већ није тако лако доказати, да је сарађивао у овом писму, нарочито данас не, када још нема објављене студије ни о његову политичком, ни о научном, ни о литерарном раду. Досад познати пак, јавности намењени, радови и политички списи Стратимировићеви сви су од реда, због његова висока положаја, потпуно неискрени, јер је он морао најбрижљивије и најобазривије заваравати Аустрију, да се не би дознали његови прави назори о срећној будућности српскога народа.[1]) На њих се дакле не вреди и не сме ослањати, а од његових потајно изречених назора досад је познат у свој потпуности само његов велики мемоар за руског цара Александра I, где се ми-

[1]) То се нарочито осећа у Стратимировићеву спису: Aufklärung des Ursprungs und Ursachen des Aufstandes der Servischen Christen (Српски превод: Срп. књиж. гл. XVIII. (1907.), 657.—664. и 763.—769.), а и у осталим белешкама и записима, који су намењени јавности; отуда и нејасност таких његових неискрених радња.

трополит ограничио на то, да изнесе своје планове о политичком ослобођењу Србије и о њезиним будућим политичким везама с Русијом. Остала би, дакле, за упоређивање само писма Стратимировићева, која су нешто интимнија, онда сведочанства савременика о његовим правим назорима, и, напослетку, логика тока његова рада у корист првога устанка. Ми се радујемо, што не морамо једино на тај начин утврђивати сарадништво Стратимировићево у овом писму, него што можемо донети директан доказ, јер таки увек највише вреди. Међу папирима и радњама Стратимировићевим у Патријарашкој библиотеци у Ср. Карловцима сачувана је једна трошна и оштећена уздужна четвртина табака са Стратимировићевим стиховима, који се без овога Доситејева писма не би могли разумети.[1]) Овако су они потпуно јасни и сасвим је сигурно, да представљају крај песме, у којој је Стратимировић, по свом познатом начину, покушао популарно, у стиховима, обрадити садржину овога Доситејева писма. Када се склањао и у Србију преносио сав материјал из Стратимировићеве рукописне оставине, који би га могао пред Аустријом компромитовати, онда је овај папирић бачен баш зато, што се сам без овде објављенога писма не може разумети. Сада је он за нас необично важан, да се и њиме докаже заједнички рад Доситеја и Стратимировића око уређења Србије:

„...[С]амо кротость, и благонравіе
Трудъ промислъ, и мудрованіе,
[С]амо ово человѣка значитъ:
А гдигодъ є дивячь и суровство
Лютостъ, зли нравъ, и свака раз-
вратностъ:]
Ту животно тѣло само влада
[В]ластъ разума сасвим изчезава,
[Ту] престае Божій благословъ;
Ту пропада едно ѿ другаго
И по мало савсе родъ изгуби.
Трешья да вамъ ѡ томъ бу-
детъ брига]
Да би болшу класу вашегъ рода
Просѣтили наукомъ книжевномъ
[У]чености, и свакагѡ рода
Художествомъ, дали научити.
[О]въ є единъ овогъ света слави
Путъ, народомъ ѿ Бога прописанъ
[И по] нѣму трудте се прилѣжно!!
Окромъ свега таште се о тому:
[Да] бы ваше слово прославили:
[Сва]ки Народъ ѿнюдъ са езикомъ
[Или] живи, или се прелива
[У] другаго, и сасвимъ пропада.
Езикъ сасвимъ прочистите,
Сáмо вашимъ езыком говорте
Чужи рѣчми и чужи поздрави
Вашомъ штетомъ непоноситесе;
[З]найте чужи, но свой говорите
Езикъ, даби нѣга усладили.
И что више нѣга умножите

[1]) Најближа је овим стиховима, по садржини, Стратимировићева песма, коју је издао Д. Руварац (Дело XXI (1899.), 49.—56.) уз свој чланак: Аустрија, Карађорђе и митрополит Стратимировић 1808.

Прочистите, иль преукрасите, Доста за садъ мои соколови
То сте далие протегнули вѣчностъ [Д]руги путъ тю више говорити
Вашегъ рода и цѣлогъ потомства [Да] сте! сви здрави, и честити!“

Ово Доситејево писмо и Стратимировићева песма, по њему спевана, најбоља су допуна програму државнога уређења Србије, што га је био саставио Божа Грујовић у облику говора, који је требао држати на састанку у Боговађи.[1]) Програм Грујовићев је чисто политички, док су Доситејев и Стратимировићев највише просветно-културни и најскладније се допуњују, па се мора нарочито истаћи, да су оба програма по својој потпуности, далековидости и спретности за тадашње прилике били особито подесни, да се на основу њих издиже државно уређење Србије. Осим њих има још један, трећи, савремени програм, писан 24. фебруара 1805. год. од великога помагача устанка, новосадскога владике Јована Јовановића.[2]) Искрено одушевљење и жарко родољубље диктирали су ову занимљиву посланицу, која представља врхунац српског народног заноса за устанком и кулминацију устанком пробуђених српских нада. Типично војвођанско родољубље, које се излива силном реком бујне речитости, тече овим писмом, састављеним у самим суперлативима. С мало смисла за реалност, без разумевања одговорности за своје савете, са сасвим нејасним перспективама о будућности, даје честити владика потпуно неумесне савете за тадашње преке народне потребе и заварава устанике неостварљивим сликама свога смелога и мутнога маштања. Веће противности Доситејеву писму, од ове посланице, тешко је замислити. Док Доситеј и Стратимировић светују највећу толеранцију према Турцима, „који сами по себи живе“, дотле би новосадски владика секао све Турке до истраге. Док Доситеј поручује Србима, да се највише сами у себе уздају, дотле их он заварава с руском свемоћном силом, која ће Србе спасти. Доситеј буди у устаницима поверење у њихову

---

[1]) Говор је штампан у првом издању Мемоара проте Матије Ненадовића с натписом: „За памятъ“ и „Слово“ (291.—297.). Раније су већ обадва ова састава, као један, штампани, у Летопису Матице Српске 94. (1856.), с натписом: „За память“ (136.—144.), али су тамо стране рукописа испремештане. И дневник је Грујовићев боље штампан у Мемоарима него у Летопису.

[2]) Руварац Д., Митрополит Стеван Стратимировић и Јован Јовановић бачки владика. Архив за историју Српске православне карловачке митрополије IV (1914.), 90.—95. Исп. Вукићевић М., Карађорђе. књига прва, 319. и д. и 406. и д; књига друга, 202. и д. и 635. и д.

снагу и у коначни успех, ако буду сложни и издржљиви, а новосадски владика им шаље поразну поруку: „Истину вамъ говорю да сами собомъ Нища Нећете учинити“. Док, напослетку, разборити Доситеј препоручује устаницима пушке с бајонетима, дотле су романтичном владици у глави сами ханџари и јатагани. Од његових савета зато и није могло бити никакве практичне користи, осим што су његове јаке и речите фразе могле побудити устанике, да траже још чвршће везе с Русијом.

Међу свима досада познатим изворима за историју првога устанка, нема ниједан толико важности и занимљивости за разјашњавање почетака самосталнога државнога живота у Србији, а нарочито за оснивање и улажење у посао Правителствујушчег Совјета, као овде издано писмо Доситејево. Сада се потпуно јасно види, колико је био важан утицај, што су га „*просвећени рода*“, како вели Карађорђе, имали на развој догађаја првога устанка и да се сасвим тачно утврдити, како су они поставили високе и далеке сврхе великом српском народном покрету, који је створио самосталну Србију и тако дао поуздану основу за сједињење Јужних Словена у једној слободној држави.

НАРОДНА МИСАО, ИДЕЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА У ИСТОРИЈИ И КЊИЖЕВНОСТИ ВОЈВОДИНЕ.

ОД

Д-РА ТИХ. ОСТОЈИЋА*)

Година 1918 остаће за сва времена једна од најзначајнијих у Историји Света. У историји Срба, Хрвата и Словенаца ће се она још више спомињати него у историји Европе. Наше покољење је очекивало много од светског рата, који је те године завршен. Сви смо веровали да ће се Српско Питање, бар с оне стране Дунава и Саве, решити. Али ко је био таки оптимист — бар међу нама с ове стране жичане ограде — да је мислио да ће се главна сметња нашег целокупног уједињења, Аустро-Угарска Монархија, сурвати? Него је свакојако то била тајна жеља наша.

И за овај наш крај на Тиси, Дунаву, Тамишу и Драви, наш завичај, за нашу лепу и питому Војводину, презначајна је година 1918, као и за целу Југославију. Шта више, могло би се рећи да је преврат, који се тако из ненада извршио прошле јесени, овде засекао још дубље. Иако спремâн и жељен, он је ипак дошао неочекивано; он је нагли завршетак једног дуготрајног историјског процеса.

Чамили смо овде много векова под влашћу добро организоване силе: прво под мађарским краљевима, затим под Хабсбурговцима. Нама су се служили — особито од XV века — као каквим бедемом од меса и костију. И ми смо се, с одрицањем, предавали тој страшној служби, у уверењу, да тако служимо и својој народној мисли. Кад се нисмо могли борити, кад нисмо могли одолевати у срцу своје земље, ми смо стали на браник крвном непријатељу онде где се могло. Нашу мржњу на Турчина су Мађари и Немци вешто искоришћивали и исцрпљивали до дна.

---

*) Ово је читано 14 (27) јан. 1919 год. у седници Књижевног Одељења Матице Српске, која се држала у славу Ослобођења и Уједињења.

То је у неколико речи мучна историја северних Срба. Сад је та историја завршена. Ми смо се опет сјединили с трупом од којега нас је судбина откинула. Иако наша нова држава има сад пред собом да решава много актуелнија питања, има, управо, сва питања, организације, сређивања, изједначивања и стапања разних делова у једну целину, ипак неће бити сувишно, нарочито за нас у овом крају, да у лету прођемо векове наше муке и борбе, с нарочитом намером, да видимо: како је народна мисао тињала, покашто букнула у жив пламен, и под туђим господством, да се уверимо из историјских докумената: како се у народу жеља за ослобођењем и уједињењем манифестовала. Оваки историјски приказ ће нам тек јасно предочити да су последњи велики догађаји, иако су неочекивано наступили, ипак само једна карика у ланцу природног развијања. Ова интроспекција може за нас овде да има и васпитан значај: тек после ње ћемо осетити шта смо задобили крвавим жртвама српске војске и колико треба да ценимо слободу.

Националне тежње се најасније изражавају у политичким покретима маса. Рефлекс њихов доспева обично и у књижевност. Приказивање народне мисли у књижевности биће, управо, мој главни задатак. Али од много векова наше историје под Аустро-Угарском тек последња два имају какву такву књижевност. Пре XVIII века су овде на северу књижевна дела реткост. Из тога доба додирнућу само најглавније историјске појаве, да бисмо ипак добили слику целине.

I.

Народна мисао у старије доба

Кад су, крајем X века, Мађари хрупили у базен Дунава, Тисе и Драве, између Карпата и Фрушке Горе, затекли су овде Словене који су били ту насељени већ неколико векова. И данашњи Банат, Бачка и Срем су били, разуме се, словенски. У Срему је владао неко време краљ Драгутин. Год. 1471 је краљ Матија установио Српску Деспотовину. У Беркасову, Купинову и Сланкамену су нашли уточиште последњи огранци Бранковића: Вук Гргуровић и Ђурађ и Јован Стефановић. Ови деспоти граде у Фрушкој Гори прве манастире: Хопово и

Крушедол. Налазимо траг и књижевном раду. Да су на деспотском двору били још пуни лепих нада, види се из даровнице деспота Јована и мајке му Ангелине светогорском манастиру Есфигмену, издате 1499 год. у Купинову, у којој веле: Ако Бог благоволи „и створит о нама милост своју сатворити ме господина Србљем". Срби су овде имали своју војску, која се јуначки борила против све насртљивијих Турака. Стога је краљ Угарске и признао Србима деспотство. Сеобе Срба у Банат, Срем и Хрватску, све су чешће. Наш елеменат се у Подунављу и Потисју све већма множи.

Ово тешко доба раскућавања и расељавања Српскога Народа завршује се трагично. Последњи деспоти Бранковића изумиру на самом почетку XVI века. На њихово место су поставили угарски краљеви за српске деспоте друге великаше српске и хрватске. Али је народ осећао да се са Змај-Огњеним Вуком, побожним владиком Максимом и јуначним Јованом деспотом угасила стара слава. Тежак утисак ондашњих катастрофалних догађаја и потпуну резигнацију народа осећамо у народној песми. Старе посвећене династије нестаје, Турци бесомучно навађују и продиру дубље у Срем. У песми пита мајка Анђелија својега сина Јована, који лежи на смртном одру:

„Јао, Јово, моје ране грдне!
„Што ће, Јово, Сријем земља равна?
„Што ће, Јово, твоји бијели двори?..."
Тад се Јово из мртвих поврати,
Па мртвачким проговара гласом:
„Сријем земља стећ'ће господара
„Ил' бољега или ће горега..."

У другој песми куне Маргита девојка сремског војводу Рајка што пушта Турке у Срем, те додијаше народу. Рајко признаје оправданост прекора, али осећа своју немоћ, те се од жалости и очајања убија. Маргита кука за њим и за другим војводама:

Браћо моја, српске војеводе!
Како бисте, како преминусте,
А како ли робље остависте!
Робље ваше све турско подножје....

Затим се и несрећна девојка убије. То је последњи крик Срема, пре него што ће потпасти под Турке, у ропство од близу 200 година. А Срем је био последња

сенка старе српске државе за коју се народ грчевито ухватио.

Год. 1521 пада у турске руке Београд, који је чувао стражу на угарској граници. Природно је следовала погибија на Мохачком Пољу, на којем су се и Срби борили. Ово је била катастрофа не само за Мађаре, као што се обично мисли, него и за Србе. Кад је, тако, нестало ограде, турска бујица је поплавила све до Карпата. Мађари су се повукли испред ње, а с њима и њихови савезници Срби. Ослобођење од Турака се опет одмакло у недоглед. Срби западоше у грађанске ратове и трошаху своју снагу без смисла у борби оних који су се отимали о пусту круну угарску.

Међутим су се Срби, Банат и Бачка спојили, за неко време, с осталим народом на Балкану, који је нашао неки политички и културни ослонац у Пећској Патријаршији. У нашим крајевима, нарочито у Срему, дижу се нови манастири. Турци довлаче овамо с југа нове насељенике. Мађари зову покашто ове крајеве Ráczország, тако су Срби били узели мах. Год. 1594 дижу Срби у Банату буну на Турке. У тим крајевима је, на неких сто година после тога, покушао срећу и Ђорђе Бранковић, сасвим последњи деспот. Он није успео, али његово предузеће, ма како наивно и фантастично било у тадашњим приликама, показује да је народна мисао будна.

Ново доба настаје за наш народ после ослобођења Беча од Турака год. 1683. Срећа је стала одлучно на страну аустријског оружја. Срби су својски помагали. Прихватили су Срби на Балкану. Пећски патријарх Арсеније III Црнојевић је дигао свој народ на оружје, тако да је аустријска војска могла продрети до Ниша, Скопља и Пећи. Кад се ратна срећа обрнула, аустријска војска је присиљена на узмак. С њом се морао повући и патријарх Арсеније и његови побуњени Срби, које су предводиле српске војводе. Тако је дошло до нове и највеће сеобе преко Дунава и Саве.

Из овога доба имамо један интересантан израз народног осећања. Срби су ускакали у Аустрију и пристајали уз аустријску војску радо и весело. Генерал Херберштајн је још 1598 забележио да Србе вуче у Аустрију „једино љубав хришћанској вери и одвратност према суровом турском ропству“. То је кретало и Црнојевићеве

Србе. Тада су се, у аустро-турском рату, после толико времена ропства, први пут на Балкану формирали српски батаљони, који војују под својим војводама, а с хришћанском војском, против Турака. У писму патријарха Арсенија из год. 1690, упућеном цару Леополду, долази ово место, које јасно показује душевно стање ондашњих Срба. „Сви ми, вели патријарх, од малога до великог, обрадовасмо се ослобођењу, и оци наши молише Бога и ради би били видети дане ове које ми видесмо.... У нашим кроникама нађосмо да има 301 година, — патријарх рачуна овде од Косовске Битке, — како је одузето оружје од стегна роба нашега; а сад видимо омладину нашу оружјем опасану.... Ништа на свету не може од тога бити драже, осим душе и царства небесног....“

Али лепе наде патријарха Арсенија и његових Срба нису се испуниле. За таке наде било је још рано. Срби на Балкану нису били ослобођени, него су морали, као компромитовани пред Турцима, да се повуку преко Дунава и Саве, да ту појачају српски живаљ и да започну нов мучни одсек историје Срба у Угарској. За невољу, дао је ћесар Србима оно што су тражили: дао им је познату привилегију од 21 августа 1690. Досад су Хабсбурговци имали посла с појединим војводама српским, па су њих митили и даривали. Сад је дата повластица целом народу, јер је народ, организован у Пећској Патријаршији, ступио у акцију. Привилегијом, дакле, од 21 августа 1690 и после од 1695, установљена је црквена и школска автономија, и сједињени су у њој сви Срби у Аустро-Угарској, и староседеоци и нове придошлице. Створена је, дакле, нека теократска политичка организација, по балканском калупу. Иако то није било оно што је деспот Ђорђе Бранковић замишљао, према прећашњим приликама, и то је била добит. Први пут је овде створена каква таква политичка и културна организација српска. Срби су се почели састајати на народним саборима, и то не само они из Угарске, него и из Славоније и Хрватске. Идеја јединства већ је самим тим много добила. Како тако организовани, Срби су сад могли да живе интензивнијим животом него пре и да се културно боље развијају. Стога почиње од год. 1690 нов одсек у њиховој историји.

Брзо су Срби, међутим, видели да им црквена автономија не даје довољно заштите од аустријског неверства, спахијског насиља и католичке пропаганде, те су тражили засебни териториј и светског поглавицу. Засебни териториј нису добили, а није им дат за народног старешину ни интернирани гроф Ђорђе Бранковић, који је сад тек постао популаран. Место њега, као заменик му, наметнут је народу за подвојводу, као војнички старешина, лојални Јован Монастирлија.

А колико су ондашњи Срби лебдели над тим да се очува јединство, види се из овога. Кад је после смрти патријарха Арсенија биран за његова наследника Исаија Ђаковић, морао се он заклети народу, против воље царског комесара, да ће за свога старешину сматрати пећског патријарха, којега су међутим Турци поставили на место ускока Арсенија. Аустрија је хтела и даље да нас цепа. Кад је после Пожаревачког мира год. 1718 припао Аустрији Банат и један део Шумадије и Босне, државна власт је установила за ове крајеве засебну митрополију у Београду. Срби су се оваком раздвајању, које није било ненамерно, одлучно опирали и тражили да се карловачка и београдска митрополија споје.

Из ових неколико цртица се јасно види, да је у нашем народу идеја јединства била снажна и осећање националне индивидуалности живо и пре 200 година. Па поред свега тога, Срби нису успели да своје политичке идеје остваре у Аусро-Угарској. Државна власт, која је била јача, имала је друге смерове, супротне народним тежњама. Али ни највећи притисак није могао у Српском Народу угушити националну свест. И под тешким притиском, она је тињала и даље и планула је, датом приликом; тако, на Темишварском Сабору 1790, на Мајској Скупштини 1848, на Благовештенским Сабору 1861.

II.

Народна мисао у XVIII веку

Досад смо били упућени поглавито на политичке чињенице, да бисмо показали осећање јединства и националну свест у Српском Народу. У даљем приказивању моћи ћемо се за то послужити и књижевношћу. У почетку има мало оваких докумената. Што идемо ближе крају XVIII века, и све даље кроз XIX, књижевних дела је

све више, тако да ћемо, већ с обзиром на краткоћу времена, морати одабирати. У овом приказу, дакле, не може бити ни говора о потпуности и исцрпности. Мораћемо се ограничити на најглавније и најкарактеристичније.

Први наш књижевник у XVIII веку, уједно и учитељ књижевности првог ђачког поколења, био је професор карловачке гимназије Рус Емануило Козачински. С њим почиње руски утицај у нашој књижевности, који је трајао кроз цео XVIII век. Књижевност је, особито у почетку, имала школски и пригодни карактер. Доминира пољски тринаестерац и пригодна песма. Има и једна драма о смрти цара Уроша, од Козачинскога, која је приказана у Карловцима, у присуству митрополита Вићентија Јовановића, који је и основао гимназију. Књижевност ова, која потиче из Карловаца, није била обилата, и има малу литерарну вредност, али је у њу већ продрла народна мисао.

У драми о цару Урошу приказао је руски професор, доста невешто, главне обртне тачке српске историје. Симболизам и алегоризам његов је сиров, радње у драми нема, и све иде на поуку. После сјајног периода српске историје за Немањића, долази ропство. Узрок је овом тужном обрту убијство последњега Немањића и прекид царске династије. Из ропства је спасао народ патријарх Арсеније III, садашњи старешина цркве, пак, Вићентије, организатор је српске просвете. Васпитач омладине хоће оваким приказивањем ствари да умири савремено поколење, да народ помири с његовом судбином, те баца на крају оптимистички поглед у будућност, и слави мецената просвете, Вићентија митрополита.

И патријарх Арсеније IV, који је приредио нову сеобу из Пећи и наследио Вићентија, има свог дворског певача. То је Христифор Жефаровић, иначе сликар и резач. Он је прерадио *Стематографију* Сењанина Павла Ритера Витезовића и из ње прецртао грбове југословенских земаља. У оди која прати грбове, посвећује своје дело патријарху. Лојалност према Хабсбуршкој кући онда се облигатно већ пропаговала из Карловачког двора. У те жице удара и ова славопојка. „Понудио си се — вели Жефаровић патријарху — да помогнеш хришћанском цару против врага, подигао си народ на оружје и смутио си непријатеља. И у невољи царевој остао си му веран.“ И т. д. Али има ту и патриотских звукова. Жефаровић

вели после: „Илирске — т. ј. југословенске — гробове посвећујем Теби, јер си Ти патријарх Илирика, а покрајине Илирика припадају нашој српској отаџбини. Ова књига ће помоћи да се прошлост наше отаџбине осветли.“ У другој једној песми, патриотизам Жефаровићев полеће још више. Он је изрезао икону српских светитеља и на њој уписао песму, која је стављена патријарху у уста, као монолог. Патријарх је, — тако излази из монолога, — занесен славом дома Немањина, који је, као што знамо, српском календару дао највише светитеља. Али се у песми не слави светост Немањића, него њихова политичка моћ. Патријарх долази у усхићење кад се сети „како је српски бели орао под своја широка крила обухватио Далмацију, Маћедонију, Бугарску, Славонију, Босну, Србију, Хрватску, Рашку, Раму, и хранио их као своје птиће; сад га, пак, боли и тишти, видећи како је орао клонуо.“ Мало нас, дабогме, изненађује, кад после видимо како бели орао иде под окриље црном орлу. Стихотворац Жефаровић мисли да не испада из стила, кад после каже, да је Аустрија обновила снагу белога орла и да ће Марија Терезија повратити Србима славу....

То је била сугестија нужде: српска мисао се, по невољи, приљубила уз идеју аустријске државности.

Жефаровићево дело о гробовима југословенским, иако није оригинално, него је само кратак извод и превод *Стематографије* ученог Сењанина, учинило је на ондашњу малу и неучену интелигенцију нашу велик утисак. Павао Ненадовић, синовац истоименог митрополита, бивши ђак руске карловачке школе, написао је због ње оду Жефаровићу. „Књига је мала, вели Ненадовић, али садржи нешто ново: она скида мрак с наше прошлости, приказује српско царство и славу дома Немањина; царство се после распало, српска слава је потамнела, из наше свести је изчезнуло шта је држао Њемањин орао. Твоја књига нам је спомен освежила“.

У лојалном, аустријско-српском, духу је израђено и дело Јована Рајића *Бој змаја с орлови* у којем је приказано заједничко војевање два орла, аустријског и руског, против змаја турског. Кад је у јесен 1789 аустријска војска узела Београд, наши људи су мислили да је ослобођење Србије готова ствар. Рајић, у поменутој песми, овако излива своју радост:

Сиротица Србија диже руке к Богу,
Славу, хвалу и почаст приносећи многу:
„Боже благи, слава ти на твојему дару,
„Кад си ми повратио сву слободу стару,
„Белград ослободио од поганске руке,
„И из њега протеро бусурмане Турке.“

Рајић назива цара Јосифа II „милим оцем“ Београда, који Српском Народу „с руку и ногу синџире скида и ране од турских бичева вида“.

На буђење историјске свести у горњем слоју српског друштва утицала је много и Рајићева *Историја Бугара, Хрвата и Срба*, те треба да је овде споменемо. Смер је Рајићев родољубив и васпитан. Њега вређа што страни писци пишу о Србима „с гађењем и клеветама“. Он хоће својим делом у свом роду да укорени љубав и слогу и тежњу за опћим добром. Рајићева Историја има као научно дело својих мана, које су у оно доба разумљиве, али је за интелигенцију она била дуго време главан извор знања народне прошлости дакле и главни историјски основ национализма. А песници су из ње црпли инспирацију и градиво за своја дела.

И нашег великог Доситеја Обрадовића је, разуме се, силно узбудило ослобођење Београда. Он је још на почетку свога књижевног рада, год. 1783, позвао цара Јосифа, кога је он и иначе, због његових рационалистичких реформама, волео, да обрати свој поглед „на Србију бедну и на Босну“. А кад је, после шест година, освојен Београд, он штампа *Песму о избављењу Србије*, коју почиње овим одушевљеним стиховима:

О век златни, о мила времена!
О весеља и слатке радости!
Србија је наша избављена,
Блага жеља од наше младости.

Мало даље вели о Београду:

Орле хвални, Белиграде славни!
Узвишуј се превише облака!
Гласи твоји нек су свету јавни,
Јер у теби већ нема Турака!

Песму завршује, обраћајући се Босни, с питањем, „шта већ чека?“

Сунце сија, нек се просвештава!
Нек не лежи у мраку до века!

Чује се у XVIII. веку и један дисхармоничан звук. То је Захарије Орфелина *Плач Сербији јејаже сини в различнија государства расјејалисја*, штампан у Мле-

цима 1761. Већ наслов песме каже њену садржину. Песма је далеко од тога да прелаз у Аустрију сматра за нешто добро, или чак за ослобођење. Орфелин је дао искрен песнички израз свој беди и невољи, свима страховитим последицама сеоба из старе отаџбине, с домаћег огњишта у туђину. Уклонили смо се од турске сабље, а доспели смо под песницу Немаца и Мађара. За све криви Орфелин старешине народне и кори их са кукавштине и грамзивости. Ево како почиње запевка Орфелинова, у руским тринаестерцима:

Како стаде Србија славна и угодна,
Са множеством народа бивши пређе плодна,
Пресилними цареви и храбри солдати
Сад у ропство другима морала се дати.

У једној од последњих строфа овако удара на старешине:

Старешине све моје клоне се на страну,
Сви по мраку ходећи мене саму јадну
Остављају на муках, ах, жалости моја!
Ах, Србије пребедна, где надежда твоја?

Свој патриотски бол излио је Орфелин и у једној песми о Косовском Боју и јунаштву Милоша Обилића. То је прва обрада те теме у нашој књижевности.

Најшире схватање Српства налазимо код просвећеног Доситеја. Он је не само најинтелигентнији и најпробуђенији Србин XVIII века, него и најбољи дотле познавач Српскога Народа. Он овако обухвата Србе: „Што је год Србаља од Јадранскога Мора до реке Дунава“ и, на другом месту, „од Црне Горе, до Смедерева и до Баната“. Доситеј тврди да становници Црне Горе, Далмације, Херцеговине, Босне, Србије, Хрватске, Славоније, Срема, Бачке и Баната једним истим језиком говоре. Он је против верског и покрајинског сепаратизма. Из народне целине не издваја ни муслимане, који су „по роду и по језику, како су год били њихови чукундеди“, исто што и ми. Он је први поверовао у способност наше расе и почео уливати национални оптимизам у народ, кличући „славној славено-српској нацији“: „Ум кад с науком просветиш и с просвећеном добродетељу сјединиш, изабраније нације над тобом неће бити на земљи. Добродетељ је теби природна; поштење, слава, великодушје, мужаство, то су твоје прародитељске добродетељи“.

Доситеј је, без сумње, први јасно формулисао, не толико политички програм, колико национализам српски и јединство народно. Док су преко Дунава и Саве владали Турци, док је с ове стране тих река царовала силна Аустрија, ко је могао и помишљати на потпуно самостално Српство? Идеал је, дакле, и био кроз цео XVIII век, а дуго још и у XIX веку: што већа политичка и културна независност под окриљем Хабзбуршке монархије; затим, ако ништа друго, што тешње духовно јединство свих Срба.

Доситејев програм јединства, у неким тачкама, потање разрађује Лукијан Мушицки. Само је тај програм Лукијан знатно окрњио. Као православни калуђер, и као чиновник ортодоксног митрополита Стратимировића, он у вери није толерантан као Доситеј. Он је умео да прекорачи политичке границе и да савлада покрајински дух, али сужује нацију на саме православне. Пример Немаца њега учи да народ, и ако је политички поцепан, ипак може бити једно. Али је спона целине њему не само језик него и вера. Ево како он то проглашује у *Гласу Харфе Шишатовачке:*

И Немци разним скиптром служе,
Дјелају на једној њиви сложно.
Вам црква, језик њива да буде та.
Од Пеште даж' до Черне Горе
Дјелатељ приљежан сјем да спјеши.

А у *Гласу Народољупца* допуњује овако свој проглас:

То двоје нам је свима једно поље
Где с' можемо видет' сви
И један с другим грлити се смемо.

. . . Они појас нама свима,
Они су нам расејаним свуда
Спасенија шлем и штит.

Лукијан је културни програм у појединостима нешто даље изградио. Тражи већ код омладине национално васпитање, те захтева да свако Српче зна народну историју и географију: да зна ко је био Душан, Милош, Југ, Марко, да зна где је Соко и Призрен. Као поета, он је први осетио поезију национализма*) и дао јој је израза на

*) Колико је у Мушицког било развијено осећање народности, види се из овога. Год. 1817 био је у Кленку на Сави. О том пише Вуку: „Ја сам погледао на Шабац и на планине српске и уздисао. Ви ме разумете овде боље нежели да Вам сувим речима описујем чувствованија срца". (Преписка II, 161).

начин, непознат дотле. Ако је и излучио из целине католике и муслимане, он је бар православне умео да загреје и да им уздигне национализам у више и етичне сфере. Како је лепо и снажно закуцао на охладнеле груди одрођеног Михаила Витковића, у нарочитој оди, овим речима:

С родом је свезана слава наша.
У њем смо дрво богато вјетвами,
А изван њега гранчице отпадше
И суве. . . . .

III

Значај устанка у Шумадији и нове српске државе за народну мисао

Пре него што пређемо даље, на XIX век, обухватимо једним погледом осамнаести. Идеје ослобођења и уједињсња, у данашњим смислу, дабогме, нема. Има је у облику који је био могућ у оно доба: ослобођење од Турака и уједињење под Хабзбуршком династијом. У другој половини века даје нам Доситеј, ако ништа друго, бар прво модерно схватање народа. Али и он не може да замисли целину друкче него под влашћу Хабзбурговаца. Јер за друкчије решење питања не беше основе. Ко је у тами XVIII в. могао и сањати о самосталном решењу српског питања? Али ће се још за живота Доситејева променити ситуација: створиће се тачка изван Монархије, на коју ће се ослонити једно сасвим ново решење. И Доситеј ће бити први који ће га прихватити.

Године 1804 устају Срби у Шумадији под Карађорђем на оружје и ослобађају један комад Српске Земље. Доситеј Обрадовић, који се тада био преселио у Трст, одмах је осетио значај овога догађаја. То се види, још те године, из његова поздрава под насловом *Пјесна на инсурекцију Сербијанов*. Уз наслов додаје Доситеј ову симпатичну посвету: „Сербији и храбрим јеја витезовом и чадом и богопомагајему их војеводи господину Георгију Петровићу посвећена“. Из песме се осећа непосредна и јака инспирација. Доситеј, знамо, није био песник, иако је био човек вишег полета и надахнућа. Али ова песма му је пошла за руком. Све је то учинило искрено одушевљење и дубоко осећање за свој народ. Чујте како почиње песма:

Востани, Србије! Востани, царице!
И дај чадом твојим видет' твоје лице!
Обрати срца их и очеса на се,
И дај њима чути слатке твоје гласе.
Востани, Србије!
Давно си заспала,
У мраку лежала;
Сада се пробуди,
И Србље возбуди!

У току песме кличе Доситеј:

Востани, Србије! Мати наша мила!
И постани опет што си прије била!

Не заборавља Доситеј ни на Босну, сестру Србијину, на Херцегову Земљу и Црну Гору, који сви желе „помоћ небесну“ и сви је позивају да се пробуди и Србе подигне.

Доситеј није остао само при лепим жељама и при одушевљењу. Он је, пре свега, одмах преполовио своју готовину и послао је усташима. А чим је могао, отишао је у Београд и ставио је Кара-Ђорђу на расположење своје услуге, које је овај врло радо прихватио. Знамо да су и многи други Срби ових крајева похитали у помоћ својој браћи новцем, оружјем, барутом и т. д. У великом списку првих помагача устанка налазимо и два тако истакнута имена као што су имена митрополита Стратимировића и новосадског епископа Јована Јовановића.

Значај српских устанака у Шумадији био је за развитак српске мисли одлучан. Последица устанака је било оснивање прво полунезависне а после све независније српске државе. Саде српска мисао није морала тражити уточишта у Хабзбуршким дворима. Био је сад, иако мален, али српски, комад земље који је природно привлачио срца свих оних који су били загрејани српском мишљу. После Доситеја видимо читав низ људи из Војводине који хитају у Србију да стану у њену службу. Први чиновници у новој српској држави су за дуго били све сами људи испрека, тако да би се могло рећи да је ослобођење и одбрана земље била дело Шумадинаца а прва унутрашња организација њена дело Војвођана.

Појава самосталне српске државе у почетку XIX в. је за развитак српске мисли у опште од одлучног значаја. Српска мисао, која је и пре била будна, нашла је сад не само своје природно упориште него и топло гнездо

у којем се она неговала, чувала, грејала, развијала, расла, и из којега се даље гранала и ширила. У Аустро-Угарској је морала она да се склања, да се не истиче, да се крије за религију, да узима на себе безопасан вид, да се умотава, да се трансформује у облике који нису боли очи власникâ. И то ће још дуго тако остати, и после оснивања самосталне српске државе, јер су се сад власници узнемирили, те су удвостручили своју опрезност и контролу. И у књижевности мора народна мисао да тражи нарочите начине да се манифестује.

Један од тих начина је био слављење јунака који су учествовали, као борци, у ослобођењу. Устанци на Турке су избацили на површину нове људе. Дотле је на видику књижевности постојао само тип аустријског Србина. Устанци су изнели на видело тип балканског Србина. То је био човек без науке и школе, али јунак. Према аустријском типу, то је био прост човек, али бистре памети, бунтован и енергичан. Јуначка борба и заслуге за ослобођење стекле су овоме типу велик углед у целом народу. И народна поезија га је прославила. Рад Вука Караџића иде сав на то да прикаже и објасни етнографијски и морални миље из којега је поникао овај тип.

Први од овостраних песника који је пошао за Вуком и одлучно и начелно се откинуо од аустријске средине и чврсто стао са својим симпатијама на страну балканског српског типа био је Бранко Радичевић. Он је свестан о разлици међу једним и другим типом и све своје наде полаже на балкански тип. У томе има његова поезија значење једнога програма, и то новог програма, јер је дошла и нова оријентација. У нарочитој песми слави он хајдука као ослободиоца Србије; у песми *Хајдуков Гроб*, хајдук му је репрезентант нације; у *Гојку* приказује, с очигледним истицањем, херцеговачке четнике као стубове народне одбране. У бурној години 1848 учествовао је Радичевић срцем и душом; од револуције очекује он ослобођење и уједињење Српства. Под утиском револуције прерађује *Гојка* у песму о слободи, којом хоће своје савременике да подстакне на борбу. Штета је што је тај облик *Гојка* остао у рукопису. Није нам познато зашто песник дело није штампао год. 1848, којој је оно намењено. Кад га је издао, год. 1851, он је морао из њега

изоставити све што се односило на револуцију. А песма првобитно има јасно револуционарну тенденцију. То се види јасно из једнога места које ћу навести из нештампаног рукописа.

У претпеву треће песме, наиме, слави песник Слободу која се 1848 г. поново отела и кренула из Француске и упутила преко Европе истоку. Песма почиње апострофом Париза и Француске, легла слободе:

Ој Паризе, ти срце Француске, Твоја слава сврх неба се вије...
Ој Француијо, срце света цела, Та срце си младо ми понела.

Слобода има да савлађује тешкоће, али она продире. Песник нам је показује у продирању; она долази и на домак Српства:

Гле је веће где прелази Рајну, Та доба је, пуштај жељу тајну!
Ка истоку тамноме се креће. Ол' ће сада, оли никад неће!
Ој Србијо, да л' је видиш сјајну, Устај, устај, бритким мачем плани,
Како амо поносито шеће? Преко Дрине сестрице задани!

За тим се апострофују поименце те сестрице преко Дрине: Босна и Црна Гора, и позивају се и оне на оружје, јер је ту време. Каква је то „тајна жеља" коју песник хоће да оствари, на догледу сјајне Слободе која испреко Рајне долази? Одговор је јасан: то је ослобођење Српства.

Из 1848 год. је и револуционарна песма, под насловом *Јуриш Србе!*, у којој позива Србе да пруже руку Хрвату, своме брату, и да сложно ударе на Мађаре, које сматра за злотворе. Карактеристично је и ово. У сатиричној песми *Пут*, Радичевић слави Црногорце, као јунаке и представнике нације, а исмева војвођанске Србе као „културтрегере." Београду се руга што прима те „културтрегере" и њихову робу, и очајава, због тога, о будућности Србије. У *Бачком Растанку*, карловачки ђаци при весељу призивљу балканске јунаке: Карађорђа, Чупића, Ћурчију, Добрњца, Хајдук-Вељка, а не какве војвођанске ауторитете. А шта је смисао његова симболичког свенародног кола у *Бачком Растанку*, то је већ познато. Из свега се тога види, у кога се песник узда да ће решити Српско питање, откуд очекује помоћ. Према XVIII веку, ово је сасвим нова директива народне мисли.

Радичевићев програм је, дакле, био ово: 1) У раду око народног уједињења главна улога припада Србима с оне стране Дунава и Саве, јер су они најбоље одржали особине расе и имају највише експанзивности. 2) Уједињење се има извести путем револуције; треба додати овде једно ограничење; наиме то, да је Радичевић мислио да је револуција за уједињење била могућа год. 1848. 3) Као што се види из свенародног кола у *Бачком Растанку*, Радичевић жели да у заједници народној буду и Хрвaћани, Славонци, Банаћани, Бачвани и сви други Срби дуж Дунава и Драве.

Дабогме, ово је дуго времена остао само песнички програм. У масе он није могао да продре: политичари, пак, из опрезности или из тактике, нису га у свој чистоти форсирали. Што је овај програм тако тешко освајао духове, томе има доста узрока и с једне и с друге стране Српства. Иако су сви осећали, већ од устанка, да је Србија, као слободна српска земља, била она чврста тачка с које треба да се покрене и реши српско питање, ипак још за дуго Србија није имала велику привлачну снагу. Унутрашња несређеност, зависност од Турака, династички преврати, реакционарни режими, — све су то биле слабе стране српскога Пиемонта. Навешћу само два случаја, из старијег времена, који су, у своје доба, морали јако расхладити загрејане родољубе.

Песник Бранко Радичевић, који је први изнео онако леп националан програм, био је год. 1849 у Београду. Ова његова посета се свршила доста незгодно: реакционарна полиција београдска га је, као слободњака и немирна човека, прогнала у Земун. Колико је песника овај немили доживљај распалио и увредио, види се по томе што га је унео и у претпев *Стојана* где, говорећи о себи у трећем лицу, казује како прелази, из Београда, преко Дунава на чамцу: „Из ока њему тужан пламен гори... Голема туга срца му се прима.“

Други карактеристичан случај је био 1867. Те године се држала друга скупштина Српске Уједињене Омладине на коју се стекло око 3000 Срба из свих крајева. „То је била прва и последња омладинска скупштина, која се могла држати у Србији. Парадоксално је, али је тако, да то патриотско свесрпско удружење није имало уточиште у Српској Кнежевини но у туђинској Угарској.“

То су Скерлићеве речи у делу му *Омладина и њена књижевност*. Реакционарна српска влада је, преко београдске полиције, скоро растерала овај збор одушевљене омладине. Кад је год. 1871 *Млада Србадија*, орган Уједињене Омладине, пренесен из Новог Сада у Београд, цензура је београдска дотле гњавила овај лист да је морао престати. Оваке појаве, дабогме, нису могле стећи много симпатија српском Пиемонту.

Али Србија је мало по мало прекужила своје детиње болести. Свак ко је правилно мислио, знао је да је Србија, каква је таква је, једина позвана да води. Логично, она је била, и само је она могла бити, српско средиште. Год. 1876, за време српско-турског рата, окренуле су се све симпатије према њој. Иако се њено проширење на Берлинском Конгресу и набрзо потом проглашење за краљевину није догодило онако како су српски родољуби желели и очекивали, ипак су то били догађаји који су на масе изван Србије повољно утицали. Србија се последњих десетина XIX в. почела брзо сређивати, њена култура се развијала у врло живахном темпу, она је постала признато не само политичко него и духовно средиште Српства. Промена династије 1903 год. утицала је сасвим одлучно и на односе Србије према осталим деловима Српства. Уклоњене су биле све сметње да се оствари песнички програм Бранка Радичевића. У анексионој кризи 1908 год. имала је Србија уза се симпатије целога Српства. А успеси војнички и дипломатски у Балканском Рату на јуриш су освојили и последње остатке оних којих су сумњали и колебали се. Банат и Бачка су пламтели у родољубивој грозници. Створена је савршена диспозиција за оно што се догодило ове јесени.

IV

Борба два српска типа о вођство

Али док је до таке диспозиције дошло, прошла је и Војводина дугачку еволуцију. Психичких сметња било је не само у Србијанцима него и у нама самима. Програм Бранка Радичевића налазио је великих сметња и у души Војвођана. У току развијања две главне групе Срба, настало је доста оштро унутрашње трење. Дошло је до питања: ко је духовни вођ Српства, ко је позван да га води?

Кроз цео XVIII век Војвођани су били носиоци српске мисли. Они су, као што је често речено, онда мислили за цело Српство. Што је било српске културе, она се налазила у градовима Угарске и Славоније. Ту улогу вођа одржали су Војвођани дуго и у XIX веку. Они су себе сматрали за природне учитеље ослобођене браће и нове српске државе. Нико се за то није осећао позванији од познатога Др. Јована Хаџића, у књижевности названога Милоша Светића. У полемици с Вуком Караџићем, који је Војвођанима порицао способност за то, питао је Хаџић год. 1846: „Откуд Србима у Србији књига и писмо, откуд воспитаније боље и наука, откуд узаконења правила и поредак, откуд писари и канцеларије, откуд лекови и лекарство, откуд уљуднији живот грађански?“ итд. Све су то Хаџић, а с њим и многи школовани Војвођани, присвајали Србима одавде. У расправу тога ко је имао право, да ли Вук, који је чак и то жалио што је Доситеј дошао у Србију, или Хаџић, нећемо сад улазити. То је посебна тема. Биће да је претеривао и један и други. Видимо толико да је код војвођанске интелигенције постојала склоност да све заслуге за културни развитак нове српске државе себи присвоји, а да су, насупрот томе, Србијанци показивали мало воље, да то признаду. Из оваког мишљења о приоритету и надмоћности у култури је излазила и извесна надувеност војвођанске интелигенције, која се држала дуго, које је, можда, било и до јуче. С друге стране, због непризнавања и „незахвалности“ Србијанаца стварала се и зловоља. Све је то допринело да су међусобни односи пошли кривим путем.

Што се тиче наше буржоазије, у њe је било јаких симпатија за Србију одувек. Исто тако и у сељаштву. Али до револуције 1848, и буржоазији и сељацима било је у Војводини врло добро. Настањени у најплоднијем крају Угарске, они су текли, гомилали имање, лепо живели, пливали у изобиљу. Иако су се осећали Србима, њих крупна национална питања нису одвећ узнемиривала. Такав свет се не може лако предобити за опасну идеологију и за промену од које се не очекује нешто још боље, а ризика, можда, оно што се има. А и они су, и буржоазија и сељаштво, били у себи уверени о својој културној надмоћности над Србијанцима. Радичевићева

*

теорија о врсноћи балканског Србина није до њих допирала, или се није схваћала.

Пошто је угушена мађарска револуција, Срби су добили од Хабзбуршке династије, као награду за помоћ, засебну територију, под именом Војводине Србије. Администрација у тој српској покрајини била је више немачка него српска. Срби су често и гањани у тој својој Србији. Али је један део српске интелигенције био задовољен лепим званијима. Тако је и та кратковека друга Србија заварала многе Србе и одбила их од праве народне мисли.

Али су се догађаји, после укидања Војводине, — на захтев Мађара, — брзо развијали у корист српске мисли. Србе је незахвалност Беча јако заболела. Стеван Качански је, у познатој песми, на питање, „Где је Српска Војводина?“ одговорио, да је она сад „у души Србадије“. А Светозар Милетић је у чувеном „туцинданском чланку“ назвао чин Хабзбурговаца издајством Српства и довикнуо: „Бог наш који је Црну Гору сачувао, који је Србију после 400 година васкрснуо, — он је још жив, он ће и нас окрепити“. Следовало је затим братимљење са јучерашњим непријатељем, с Мађарима. Али су убрзо и Мађари издали; т. зв. Народносни Закон остао је само на хартији. Све је ово мало по мало растрезнило војвођанске Србе. На омладинским скупштинама се отворено говори о јединству свих Срба. Год. 1867, на омладинској скупштини у Београду, проглашује се већ и јединство Срба, Хрвата и Словенаца.

Кад је Уједињена Омладина год. 1870 покретала свој орган *Младу Србадију*, дуго се ломило око тога где да лист излази, да ли у Новом Саду или у Београду. Победио је Нови Сад. Али последњи пут! Већ после годину дана лист се преноси у Београд, с мотивацијом, да је Београд „престоница не само Кнежевине Србије, него и политичко-географско средиште свега Српскога Народа, и где је већ тада било усредсређено више умне снаге но у Новом Саду“ Ово преношење омладинског листа из Новог Сада у Београд има, по мојем мишљену, симболичан значај. То је знак да се Београду признаје не само политичко него и културно првенство. Војвођани су положили оружје.

V

Под образином

Дуго би било да ређамо, шта су од Бранка Радичевића даље наши песници о народној мисли рекли. Битно, и што ново, после његова програма, дуго није речено.

До песника омладинског доба, највише се бави народном мишљу Јован Ст. Поповић. Он, у главном, песимистички гледа и на будућност Срба, као и на човечји живот и све човечанско. Само у познатој песми *Спомен Видова Дана* провејава оптимизам.

Што је Србин злопатио, Вражду, раздор и неслогу
Причина је себи сам, Он обљуби себ' на срам.

Али страховитим патњама српским је „проклетство осве-ћено“, и песник очекује од веће просвећености „праву срећу“. Иначе Стерија не каже како замишља даљу судбу Српскога Народа, над којим се почело ведрити.

У омладинско доба песници врло често заподиру у песмама родољубиве и политичке теме. Ако није могла да створи што позитивно, једно је учинила Омладина својом агитацијом: распалила је народно осећање и пробудила политичку свест. У родољубивим и политичким песмама се прате политички догађаји. Нарочито се са симпатијом приказује борба Србије и Црне Горе против Турске, вековног угњетача српске раје. Развила се нарочито ратна поезија. Од велике масе убојних песама преживела је своје доба једино песма В. Каћанскога *Хеј, Трубачу*. Јединство народа је идеја која се у ово доба сама собом разуме. Кад се говори, међутим, о ослобођењу, свагда се обично истиче ослобођење од Турака. Против Аустрије и Мађара се пише особито по сатиричким листовима, али о ослобођењу ових крајева и присаједињењу к целини се говори још увек замотано и увијено, у симболима и алегоријама. Томе је узрок страх од мађарског државног одветника, који је, што су се Мађари, после нагодбе с Аустријом 1867, више снажили под заштитом дуализма, све енергичније прогањао огрешења о чувену мађарску државну идеју.

У таким приликама су извесни предмети и симболи добили велико значење. Видов Дан, Косове Поље, Косовска Битка, дакле место и време где је и кад је изгу-

бљена државна самосталност, постају симболи народне мисли. Тема косовска доста давно се обрађује у српској књижевности. Косовску вечеру, колико знамо, први је обрадио још Захарије Орфелин, завршујући своју песму стиховима, пуним резигнације:

Тако онда
Сва слобода,
Сила и сва слава
Српска паде
И пропаде,
Више не има глава.

После је исту тему обрадио Лукијан Мушицки, Гаврило Ковачевић, Јован Ст. Поповић, Мита Поповић и др.

Од омладинских песника најлепше је обрадио видовданску тему Јован Јовановић Змај у песми *Видов Дан*. С Видов Даном доводи песник у најтешњу везу идеју народног јединства. На Видов Дан сваки Србин бар сања о јединству. Оно што не може још никако да да јава, даје тада распаљена машта:

И тад се тргне, прене живи раскомад!
И сједине се ране неизвидане,
И саставе се жиле испрекидане,
И кроз њих јурне, брале,
Једног жића сок,
Примајућ бурне вале
Један крвоток;
Једно се срце стани у груди средине
И тад се разбацани уди сједине,
И примакну се сузе жедно спојене,
И саставе се душе једно дојене,
И загрле се чеда једне прошлости,
И моле Бога слоге, да им опрости,
И безброј жеља једна другу привати,
И почне с' један сан на југу снивати,
И молитве у једну сливати:
Молитву носе небу крила жељина,
И Српство ј' тад у души једна целина.

Овакав дубок и мистичан култ Видов Дана, у исти мах и овако заносно, као у екстази, као сновиђење, приказано јединство не налазимо ни код једног песника.

Омладински песници Стеван Качански, Лаза Костић, Ђура Јакшић и Јован Јовановић Змај су главни представници народне мисли, идеје ослобођења и уједињења на српском Парнасу. Предмети њихових песама су мржња на непријатеља, особито на тлачитеља раје, Турке, слављење војничких успеха и врлина наших четника на Бал-

кану, истицање славних догађаја у прошлости, апострофирање лица и места која, на неки начин, симболизују идеју јединства и ослобођења, као н. пр. Косова, Цара Душана. Честе су теме гуслари и гусле, као симболизација народне поезије јуначке, у којој су приказане борбе за слободу. У целини, велике уметничке вредности нема ова поезија. У њој има много фраза и реторике. Створила се је мало по мало шаблона и у темама, и у обради, и у стилу, тако да није већ могла изазивати већу пажњу у публици.

Ни у идејном погледу нема ова поезија много новога. Од главних песника омладинских ове теме су прихватали мањи и разводњавали их и расплињивали. Хоће се ослобођење и уједињење, али се, у главном, увек демонстративно говори о ослобођењу од Турака и уједињењу Срба на Балкану. То не значи, дабогме, да песници воле Аустрију и Мађаре. Али су прилике таке биле да се против њих није смело отворено иступити. Стога се и о сједињењу ових крајева говори сасвим скривено. Тек у понекој песми се говори незавијено; н. пр. у Костићевој песми *Јадрански Прометеј* се отворено удара на Аустрију. Само су песници из Србије могли, ништа не кријући, јасно писати.

VI

С отвореним визиром

У најновије доба поезија ове врсте добива нов облик и нову садржину. То стоји у тесној вези с великим развитком који је прошла наша поезија од 90-их година овамо, а и наш целокупни духовни живот.

Песничка стилистичка средства која је унела у нашу књижевност омладинска романтика и која се међутим прилично исцрпла и отрцала, заменили су нови облици млађих песника, с више индивидуалног и артистичког осећања. Војислав Илић је први знаменитији песник овога правца. Али је он дао само потицај, млађи нараштај наших песника је снажно повео овај покрет даље, те је, оплођен модерним струјама у Европи, оставио данас далеко иза себе и Војислава.

У осталом, реализам који је у то доба овладао у књижевности није погодовао родољубивој поезији, те је

она за неко време скоро сасвим замукла. Данашња патриотска поезија има сасвим друкчији карактер.

Јер и у политичком и социјалном погледу догодила се с нашим друштвом знатна еволуција за последњих двадесет година. Ову еволуцију карактерише све јаче продирање етичких принципа у наш јавни живот. Последица тога је све већа демократизација и социјализација нашега друштва. Осећање социјалне правде све се више јача у нашем човеку. Он постаје храбрији у грађанском животу и доследнији у политичкој идеологији. Природно је да је ова нова еволуција нашега човека утицала и на схватање народног проблема. Оно што се пре бојажљиво и увијено изрицало почело се сад сматрати као постулат правице, те се није крило ни јавно. За време рата је мађарска власт много истраживала трагове српске иредente по Војводини. Из тога се види шта су Мађари веровали о нама Колико ми је познато, права организована иредента се није нашла. Али смемо тврдити да је мисао о ослобођењу и уједињењу у последње време, нарочито од крунисања краља Петра, освојила сва срца. Млађи нараштај је, датим приликама, и отворено манифестовао за Србију.

Томе свему одговара и новија родољубива лирика. Ње сад нема много, али она има сасвим други карактер него у доба романтике. Млађи песници су према свом народу искренији него романтичари, често у искрености иду до оштре критике, али су зато велики демократи. Милан Ћурчин у својој *Родољубивој Песми* се овако исповеда свом народу:

О Роде! Пун си крупних и ситних ружних страсти,
Примљених од отаца и рођених у теби;

па, пошто је набројао многе слабости и мане, завршује овом изјавом:

Па ипак, Роде, ми смо ту — и на све спремни —
Воља нам наша расте с бројем невоља твојих!
И такви, ми смо јачи нег' небо и шар земни!
Веруј у снагу, Роде, добрих синова својих!

Најглавнији је песник наше „обновљене родољубиве поезије,“ као што ју је назвао Скерлић, Вељко Петровић. Његова збирка, под насловом *Родољубиве Песме*,

изишла је год. 1912, пред Балканским Ратом. Смемо слободно рећи: оно што Петровић у својим песмама исказује, то је мишљење и осећање млађег нараштаја у Војводини.

И Петровић је до бруталности искрен. У познатој песми *Војводино стара, зар ти немаш стида?* као буздованом лупа по саможивој буржоаској интелигенцији, коју је инстинкт самоодржања снизио до животиње, која нема не само националне свести него ни човечјег достојанства. У песми *Мудријаш*, руга се одређеном типу српском, којега је туђина засенила, а српско му ништа није добро.

У српског сељака, пак, „оца гуслара и хајдука," Петровић верује и приступа му с највећом љубављу. Он је језгра Српскога Народа, који је „препатио све ко Христос"; он ћути и трпи, али ће једном, кад му прекипи, „са крста свог стргнути себе самог" и поломиће „челик" свога мучитеља. Омладину и народ Петровић храбри, али им не крије тешкоће које их чекају. „Слобода... није воће, што зрело пада у шешир ма коме." Треба да верују у успех: „Вера у успех, успеха је пола."

С Аустро-Угарском кида Петровић коначно. „Хоћемо слободе, и да смо своји у рођеној кући", тако вели песник. Али томе смета Аустрија, коју песник назива „двоглавом, црном, гладном халом" и „орлушином старом." Историјски однос према Аустрији, нашу крваву службу њој приказује пластично:

Шта хоћеш више, орлушино стара?
Раскидо си нас канџом у комаде,
У гроцу већ нам кљун твој рије, пара....
Зар још да ниси сит од нашег меса?
Бедеми наших бране те костурâ....

Сву нашу историју под Аустријом егземплификовао је песник у битци на Кенигрецу. Аустријска војска уступа. Тада један генерал довикне Србима, који се такође поколебаше:

Унуци Марка, Милоша и Иве,
Покаж'те цару да Срби још живе!
Јунаци, напред, Косово се свети!

На ову безочну подвалу аустријску безазлени Срби се постидеше и вратише на непријатеља, и — гину.

Демон се цери злослутно и вије,
А туђа масна, хладна груда пије,
Грамзиво, жедно и лакомо пије
Ту врућу луду, луду српску крв. . . .

Петровићево једино уздање је Србија. Две песме: *Авали*, и *Србији*, имају значај историјских докумената. Оне показују да је српска мисао дошла до коначне јасности и да више колебања нема. Србија једина може извести ослобођење и уједињење. У мајку Србију гледа он с побожношћу и овако јој се обраћа:

Слободе стожер, кошница мисли. Ти
Опстанком својим јемство си наше све.
У тами гњила очајања
Слуктимо махове твога бдења.

А сине л' једном с Белога Града руј,
Сред ове опште поплаве биће нас,
Да с куле задње хлеб са сољу
Захвално пружимо Теби, Мајко!

Кад клоне, под притиском очајања, песников дух лети Авали. Војвођанину, научену на формализам, и гладак и нежан тон у опхођењу, чини се Авала хладна. Али он зна да је она така само споља: „под студеном кором кључа жарка крв.“ Песник верује да у Авали живи увек спомен времена, „кад је била нама свима, свима мати“.

О, ја имам веру, да ће дођи тренут:
— Запени л' се крвљу и Дунав и Дрина —
душмани ће наши поражени бленут',
кад ти груне најзад срцба из дубина.

Из утробе твоје покуљаће лава,
и од твога срца пламенога жара
усахнуће Дунав и Дрина и Сава,
и стопит' се опет отаџбина стара!

А на крају буре и подвига славни';
о, царице наша, с твог највишег крша,
као прво славље наших златних равни,
рујне ће слободе стег да залепрша!

Тако је било. Испунило се што је песник прорекао. Из Авале је покуљала лава и спојила је све делове наше отаџбине.

Тако песник. А да је он био одиста гласник својега поколења, о томе имамо доказ с најаутентичнијег места.

Одговарајући на божићну честитку Војводине, регент Александар рекао је, међу осталим, да се с пијететом сећа „оних јунака добровољаца из Баната, Бачке и Барање који живот свој жртвоваше“, да би се дошло до ослобођења и уједињења.

Ова борба Војвођана раме уз раме са српским војском у исти мах је најлепши и најчаснији завршетак тешке историје Срба на Тиси и Дунаву.

Бачвани, Банаћани и Барањци! Искупљени сте! Крв ваших синова, која је залила Добруџу, Кајамакчалан и Добро Поље, учинила је да се с образом враћате на недра ваше старе постојбине и с поносом идете у загрљај осталој браћи Србима, Хрватима и Словенцима.

ФРОАСАР О БИТЦИ НА ПЛОЧНИКУ.[1])

од

МИЛ. Р. ВЕСНИЋА

Под јесен 1389, можда истих дана, кад је по наредби краља Француске у парискоj Саборној Цркви служено свечано благодарење, у славу победе хришћанске над неверницима на Косову (!), отпочињао је већ по трећи или четврти пут свој кроничарски посао један већ оседели свештеник у Валансијенама овим уводом: „На захтев пресветлога и племенитога Кнеза Гија од Шатиљона... пробудио сам се наново ја, Жан Фроасар, те сам се поново вратио у моју радионицу да радим и лијем племениту грађу, коју сам сабирао у ранија времена... Ви, који ме будете читали, судите сами, на који начин сам ја могао имати и сакупити толико догађаја, које овде излажем..... Истину да вам речем, отпочео сам млад, још у двадесетим годинама, а већ на свет сам дошао у пуном јеку догађаја, и ови су ме увек занимали више свега. Бог је уз то био врло милостив према мени, те сам свуда могао учествовати и бивати на краљевским дворовима, нарочито на двору инглескога краља Едварда и племените краљице супруге му... до које сам се узвисио у мојој младости, служећи је љубавним и другим лепим списима. А из преданости према овој племенитој и одлучној госпођи... сва остала властела: краљеви, војводе, кнежеви, барони и други витезови волели су ме, радо примали и слушали, ма које народности били. Тако сам, захваљујући овој доброј жени, њеној потпори, као и помоћи све, велике господе, лично обишао велики део хришћанскога света,.... а где год сам стигао, обраћао сам се старим витезовима, који су били у борбама те о њима знали причати, а по том и поузданим весницима, помоћу којих бих проверавао оно што бих чуо. Тако сам прибрао племениту грађу.... и продужићу прикупљати је, докле год будем божијом милошћу живео, јер што већма радим, тим више ми посао годи...“

Као што читалац лако и одмах увиђа, ми овде имамо пред собом једног класичног летописца, и једног од неоспорно најзнатнијих не само у Француској, него у свету у опште. Запазити нам је такође већ овде, да летописац није историчар, јер он не

---

[1]) Видети: Aug. Molinier, Les sources de l' Histoire de France, Paris, књ. III, 1903, — Kervyn de Lettenhove, Froissart étude littéraire sur le XIV siècle, Bruxelles 1858. — M. Darmesteter, Froissart, Paris, 1891, — W. Besant чланак у Encyclopaedia Britanica, књига IX, стр. 797—802. — Jean Dardel, Chroniques d' Armenie, у Recueil des Historiens des Croisades, Documents Armeniens, књ. II., Paris, 1906.

подвргава критици изворе којима се служи па чак не довољно ни усмена казивања, која бележи. Као летописац међутим Фроасар стоји тако високо, да по једном немачком критичару подсећа на Иродота. Пре дакле него што изнесемо оно што нам је овај духовник оставио записано о нашим претцима, потребно је, да бар у најкраћим потезима изнесемо његов живот и рад. Кроз столећа су просвећени западњаци читали о нама оно што је он брижљиво забележио, те је и ред и корисно је, да се и српски читаоци упознају с њиме.

I

Није нам тачно познат дан рођења Жана Фроасара, ма да се поуздано може тврдити, да ће то бити негде између 1333 и 1338, понајпре у години 1337. Родио се у Валансијенама у једној грађанској породици, која је пореклом била из Бомона у данашњој Белгији. Постојбина му је место рођења првог латинског цара на Истоку Балдујина, и било је већ и раније познато по својим летописцима. Није чудо што се врло мало зна и о његовом детињству, ма да он сам често говори о себи у својим познијим спевовима. Биће да су му родитељи били средњег имовног стања, јер му је за рана дато добро образовање, пошто је већ 1361, кад се први пут кренуо за Инглеску, био пострижен, и собом понео на пут први свој историјски оглед у стиховима, у коме је приповедао почетке Стогодишњег Рата, особито битку код Поатија. У Лондону се представио земљакињи својој, младој краљици Филипини, која га је примила врло благонаклоно, и поред које је имао прилику упознати се с великим бројем ратника, што га је вероватно и навело да отпочне своје белешке о савременим догађајима, нарочито о ратовима. Мажен тако рећи на двору, он је убрзо заволео инглески живот, а захваљујући препорукама краљичиним, могао је ускоро пропутовати цело острво те отићи и на двор шкотскога краља, где се спријатељио с младим лордом Спенсером, унуком познатога љубимца Едварда II, и где је могао прибрати читав низ причица о Немцима у овој краљевини почетком XIV столећа. — Год. 1366 и 67 налазимо га у Бордоу на двору Црнога Кнеза; ту је свакако био 6 јануара 1367 да дан рођења будућег Ричарда II, али га је Кнез Велски послао у Инглеску већ у фебруару исте године, одакле је опет отишао у пролеће 1368, да прати у Милано Војводу од Кларенса, који је ту имао да се венча с Јоландом Висконтијевом. У својим летописима он мало говори о овом путу; али ми ипак знамо да је том приликом обишао Ферару, Болоњу и Рим, да се истом тада упознао с кипарским Краљем Петром и с његовим доглавником Евстахијем од Конфлана, који му је казивао много што шта о Истоку, као и да је на том путу дознао за смрт своје заштитнице, краљице Филипине (15 августа 1369). Од тог тренутка га више ништа не вуче у Инглеску, која је у жалост завијена, те се повлачи у Валансијене, у доста скученим приликама, због чега је принуђен да тражи рада. Тако га налазимо у то време као мењача у родном му месту; али тај посао није био за њ, те је гледао да се врати своме књижевном животу.

У ту сврху он је послао један свој састав Војвоткињи од Брабанта, и она га је за њ наградила већ у јуну 1370, а ускоро за тим постао је љубимцем њенога мужа Венцеслава Луксембуршког, који је и сам био песник и заштитник песника и књижевника. У исто време он се упознаје и спријатељује с Робертом Намирским, нећаком краљице Филипине, који је био у стању дати му многа обавештења о последњим ратовима, и који је за тим и сам настојавао да Фроасар објави прву књигу својих летописа (одн. кроника), што је могло бити 1370 или 1371. Број његових заштитника растао је сваким даном, а међу овима је био најважнији Гиј Шатиљонски, који се борио у Поатијеру под француском заставом, и који је био присталица породице Валоа. Утицај његов на нашег летописца је огроман: не само што га је он навео да продужи своје летописе, него је променио и његове осећаје; од великог инглеза он је мало по мало постао француз, — што се јасно види из разлике између прве и друге редакције Кроника. Већ год. 1373 овај властелин је подарио своме штићенику лестинску парохију, где ће мирно и безбрижно провести око десет година, радећи како на својим историјским списима, тако и на спеву Мелиадору, намењеном Венцеславу, у који уноси стихове и овога последњега, који му је до своје смрти (1383) остао поуздан заштитник и веран пријатељ, и поред свих недаћа кроз које је сам имао да прође. Додајмо, да је овај Венцеслав био син онога слепог краља Чешке (Јована) који је погинуо у Кресију у одбрани Француске, где му је за то пре неколико година нодигнут споменик. По Фроасару би од Венцеслава, да је дуже живео, изишао велики човек, јер нам га он описује најлепшим бојама, изјављујући да је своје најпријатније дане провео у Лестину, поред Венцеслава с једне и Гија с друге стране. С првим га је, као што већ видесмо, везивала и узајамна наклоност песништву и сарадња на познатом спеву Мелиадору, једноме од највећих у светској књижевности. Још као седамдесетогодишњи старац Фроасар га оплакује. „Преминуо је у цвету младости... Богу је било угодно да прекрати његове дане!“ Из нежности према таквом заштитнику и пријатељу, он чак није хтео да забележи за потомство да је умро од куге! Око 1384 Фроасар се још већма везује за Гија, који га у то време поставља за каноника у Шимеју и за свог придворног свештеника, и кога у то време прати приликом разних путовања му.

Жељан за тим да се што боље упозна с ратовима на југу краљевине, он полази на пут за ортески двор, чији је господар био тада врло важна и занимљива личност, поред све скромности своје кнежевине. Кнез од Фоа био је један од најобавештенијих људи свога времена. Он је на свом малом али сјајном двору, у залеђу Пиринеја, знао шта се догађа у Немачкој, Инглеској, па и у Турској, те је у дивљењу овој и оволикој обавештености сам Фроасар узвикнуо једном приликом: „он је или видовит, или улаци његови језде по свету ноћу на крилима ветра!“ Снабдевен препорукама свога заштитника, он је ту примљен у јесен 1388 врло љубазно и ласкаво, те је на вечерњим поселима читао своме домаћину и његовим гостима свој спис Мелиадор. На путу за Ортез

упознао се с једним витезом чији нам је верни лик оставио, и који у многоме потсећа на Додеовог Тартарена из Тараскона. У пролеће 1389 одлази из Ортеза у пратњи Јованке Булоњке, веренице Војводе од Берија, те се преко Авињона и Ријома враћа опет у северне крајеве краљевине. На том путу се задржава неко време код једнот свог пријатеља у Паризу, где је присуствовао свадби краљевој с Изабелом Баваркињом, па се за тим упућује у Холандију свом заштитнику Гију, одакле се после неколико недеља враћа у Валансијене да ту доврши трећу књигу својих Кроника. Чувши у ово време, да се негде у Холандији налазио неки чувени португалски витез, за кога му је речено да је учествовао у свима важнијим догађајима своје отаџбине, он је, и ако већ стар, похитао за њим, нашао га је у Маделбругу на Зеланду, и уза њ је остао пуну недељу дана бележећи и дању и ноћу његова казивања, све док повољни ветрови нису овоме допустили да се навезе на море за Португалију. — Ускоро ће се за тим разићи потпуно са својим дотадашњим заштитником Гијом, доћи под окриље једног другог холандског племића и приближити се тежњама двора бургундског, што ће се осећати у четвртој му књизи.

Пошто је под крај 1393 присуствовао конгресу у Абевиљу, он је у лето 1394 могао остварити једну своју давнашњу жељу: отишао је поново у Инглеску. Али какво разочарање! Овде је нашао све измењено: стари његови пријатељи били су готово сви помрли, те га скоро нико више није ни познао. Ипак га је Ричард II примио љубазно, те је у дворској околини могао прибрати многе важне податке о пословима инглеским и о ратовима у Ирландији, после чега се вратио дома и продужио излагање догађаја до год. 1400. Као ни дан рођења, тачно му се не знају ни дан ни година смрти. Извесно је међутим да није преминуо пре 1404, и да је у то време радио на трећој редакцији својих Кроника, које је довео тек до године 1350. По извесном предању биће, да је преминуо 1410, и то у таквој беди и сиротињи, да његови сродници нису имали од куда да плате натпис на надгробној му плочи!

Фроасар је био јако цењен и често подражаван. У току XVII столећа његове Кронике су биле много читане, а за дуго је повесница XIV столећа писана готово искључиво према ономе што је он забележио и оставио. Данашња критика већ издваја у Фроасару повесничара од летописца. „Први је, вели Молиније, лак, мало поуздан, често се осетно вара; кронологија му је често погрешна, греши чак и у особним именима те уз то слепо бележи што му је причано, и не помишљајући чак на то да проверава казивања својих сабеседника, тако да поступно о истом важном догађају саопштава најпротивречнија тврђења не покушавајући никад да их прокритикује, и да упоређује једна с другим разна сведочанства. Врло је пристрастан, и сувише је одан својим заштитницима и пријатељима, као и онима с којима је тренутно у блиским односима и који га обавештавају. Најпосле он је уочио само спољну страну догађаја, слабо познаје дипломатске преговоре и политичке тајне; о свету свога времена има површне пој-

мове, и никад није погодио намере владалаца...“ Али су према истом судији ови недостатци надокнађени драгоценим врлинама. Фроасар је изврстан приповедач, те нарочито вешто уме верно предати казивања својих сабеседника, са свима њиховим карактерним особинама. Грешења његова долазе поглавито од великог поверења у људе који су му што казивали. Већ из досадашњег се међутим могло видети, да он није жалио ни труда ни времена па ни новчаних жртава да би се што боље и што тачније обавестио, те о догађајима XIV столећа у опште пружа мање своје личне утиске, већ казивања људи који су у њима суделовали.

У својим Кроникама Фроасар је хтео да прича ратове целе Европе, од ступања на владу Едварда III до смрти Ричарда II (1327—1400). Дело се састоји из четири књиге неједнаке величине. Од прве, највеће, која обухвата време до године 1377, имамо највише сачуваних рукописа и највише редакција. Првобитни њен извор срета се у већ поменутом историјском спеву, који је летописац поднео краљици Филипини кад је први пут отишао у Енглеску. У почетку свога рада, наш писац је чинио многе и дуге позајмице у сличном раду свога непосредног претходника и земљака Жана де Бела. Друга књига је састављена после краја јула 1386 али пре 1388, по свој прилици у току 1387, и она је за нас нарочито важна; трећа је из 1390, док је четврта могла бити завршена између 1398 и 1400. Најважнији рукописи Кроника су безансонски, бреславски, амијенски и ватикански; мање важних има још врло много (од саме прве књиге преко четрдесет редакција) по архивима Белгије, Енглеске, Холандије, Француске и т. д.

Први пут је ове Кронике на свет издао у четири књиге А. Верар у Паризу 1495. За тим су се низала разна друга издања у XVI и XVIII столећу. Колико се Фроасаров рад цени у Француској видеће се из тога, што је Друштво за Историју Француске, основано у Паризу 1833, већ у први свој посао узело (1834) издање његових Кроника, које ни до данас још није завршено. У исто време је белгијанац Кервин де Летенхов припремио издање свих Фроасарових дела, и у њему Кронике заузимљу књиге II—XVI. — Фроасар је преведен на све важније европске језике. Од ових превода најважнији су Стејданов латински (Париз 1537) Баучеров енглески (Лондон 1523) који је готово заборављен и замењен Џонсовим (1803—1810 у пет књига) најпосле Петон-Керовим (1901—1902). Потер-ван-Ловљев холандски (1430, последње издање 1898) и т. д.[1])

Примећујући умесно, да је Фроасар у размаку од четрдесет година три пута прерађивао своје Кронике, подлежући при томе

---

[1]) Осим Кроника Фроасар је оставио за собом велики низ песама, од којих је једну збирку у три књиге издао А. Шелер у Бислу год. 1870—72, и која се састоји из 14.000 изворних стихова, сачуваних у једном рукопису, посвећеном Ричарду II. Ту налазимо L' Épinette amoureuse, Le Buisson de Jonesse, La Prison Amoureuse, Le Dit du Florin, Court de may и т. д. Méliador, о коме је већ било говора, пронађен је у једном рукопису Народне Библиотеке у Паризу, и објављен је први пут 1895 у три књиге.

разним утицајима, један од најпозванијих судија на овом пољу вели ипак: „Цело XIV столеће са свима својим слабостима и врлинама налази се у Фроасару, те се може рећи, да су његове Кронике до дивљења тачне с погледом на целину, поред свих нетачности у појединостима, те нам дају верну слику свога времена". „Што у њему нарочито оживљује пред нама прошлост, то су кратки, снажни и поуздани потези, којима оцртава људе, те нам се ови јављају као у каквом отиску из доба Препорођаја". „Ова живост и разноврсност расветљавају саме собом прошлост", рекао је други један познавалац његов, налазећи у исто време да је најприметнија његова мана у томе, што је по својој песничкој природи, видео у свету по нешто и изван стварности, како се овај запажа у двадесетим годинама: овде живљи и лепши, тамо ружнији и разноврснији, као нешто у чему је прва половина сан, а тек друга половина стварност. Један немачки критичар не може да се нахвали врлина његових, ма да овај није био ни мало нежан према Немцима. „Man liest das Werk mit Spannung und Wohlgefallen. Immer bleibt der Stil leicht, ungezwungen, einfach, und doch voll Leben und Wahrheit; nie wird er langweilig oder platt. Alles was er erzählt, glaubt man mit eigenen Augen zu sehen... Und wie einzelne Personen so behandelt F. ganze Nationen; er lobt was zu loben ist, und tadelt was nicht beschönigt werden kann." У осталом Фроасар као да је желео и сам да се овако разуме, јер је писао „par quoy li bon y puissent prendre exemple"; очекивао је да га младеж чита „car par le recort des bons et la renommée des preux se enflamment et attisent li corraige en touttes proêches." Инглез Безант вели, да с њим не може стати напоредо ни један савремени новинар у вештини, да од свога сабеседника извуче све што овај зна. Један од француских добрих познавалаца (Барант) његових, изражава се најпосле овако о његовим кроникама: „Ни један повесничар нема толико дражи колико он, нити изгледа толико истинит; књига његова је верна слика времена у које је живео: у њој нема ничега вештачког, и чедност осећаја се ту равна с наивношћу израза; на листовима његовим сретамо се с цртама милоште из витешких романа, с дивљењем храбрости, честитости, витештву..." Али ни он не превиђа недостатке Фроасаровог дела: овај је често нетачан, па и непотпун; особна имена су погрешна; догађаји не следују једни за другима по реду како су се развијали у животу. У осталом он није ни хтео да буде повесничар; сам се задовољавао својом улогом летописца, а по општем и најмеродавнијем суду, у томе га нико није превазишао. Сам је при том најтачније обележио своју задаћу, рекавши да хоће да „loer Dieu et servir le monde." Слике људи и народа које је лично познавао, потпуно су му верне. Нико јамачно ни пре ни после њега није дао вернији лик политичке душе народа, који је створио и одржао велику Британију. За С. Лиса, који га је најдуже и најозбиљније проучавао, Фроасар представља свет за себе; у њему се оличава читаво једно столеће, и то како историјски, тако и књижевнички и филолошки.

II

Изван сваке је сумње да се запис који нам је оставио Фроасар, и који мало даље саопштавамо у верном преводу, односи на плочничку битку. Код наших летописаца о њој имамо један једини став, који гласи „Вь лѣто 6895 (1387) побѣже царь Моурать испрѣдь кнеза Лазара оть Плочника изь Топлице“. По тој забелешци се та битка спомиње, с истом лаконичношћу, и код наших домаћих повесничара, од г. г. Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића, до Руварца, Клајића и Рачкога. Једва што више, свакако још непоузданије, говоре о њој летописци турски и страни повесничари који су се њима служили, као п. пр. Хамер. Ја сам за сад у немогућности да размотрим: да ли се и у којој мери одјека њеног налази у којој од наших народних песама, ма да ми се на први поглед чини, да ће бар Топлица Милан водити порекло своје славе из ње. Држим да ће се наћи помена о њој у којој од народних песама, ма и у промењеном облику, тим пре што је и њен опис и код Фроасара као и код Нешрија на подлози народне песме. Занимљиво је, да је она одјекнула у уобразиљи једнога од наших даровитијих млађих песника с Приморја, Мирка Королије, који у једном срећном стиху износи два најлепша дела Лазарева.

„Раваницо, у меком крилу твому,
уз свете песме српских испосника,
почива тужан витез од Плочника,
посвећен Богу и народу свому.“

Није нам потребно испитивати; како је глас о овој битци доспео до Фроасара, пошто нам је он то казао сâм, ма да се намеће питање о томе: како је и на који начин до тих гласова, шта више до овако исцрпних појединости дошао његов известилац? За повесничара од заната пружа се овде згодна прилика да изложи и објасни, како се један тако важан историјски догађај могао заоденути оваквим песничким плаштом за непуне две године, и кроз које је мене морао проћи док је с Топлице, из српског или турског извора, стигао до на обале Сене, да га ту, међу најотменијом оновременом господом, приповеда један тако далеки претходник Додеових. Прогнаних Краљева?[1])

[1]) Одломак, који овде у продужењу саопштавамо у верном преводу, није једино, што нам је Фроасар оставио записаног о нашим странама. Тако на неколико места говори о Босни, о Србији, о Дубровнику (који осим Raguse и Caraguise једном назива и Aragos). Србију назива и овим именом, као и старијим и обичнијим Rasse. Има међутим у њему један став, на који бих хтео да свратим пажњу нашим стручним повесничарима. „Римском двору (у Авињону), пише он, стигли су гласови, према којима су непријатељи Хришћанства завојштили на Свету Земљу и освојили готово целу Краљевину Расу, заробивши њенога краља, који се у своје време покрстио, и уморивши га мученичком смрћу; да уз то светом Хришћанству прети велика опасност од неверника...“ Ово је забележено под годином 1336. Ја сам се питао, да овде место 1336 немамо посла с годином 1356. и да се ова забелешка не односи на смрт Душанову, јер се о малим покрајинама и местима са сличним именима на Еуфрату и у Триполитанији не може говорити као о државама. — Лако ће се даље запазити, да код њега има погрешака, које се теже могу објаснити, као што су на пример имена владаоца и чланова владалачког

Лав VI од Лузињана, пети краљ Јерменије био је зле судбине у својој земљи, која је стварно већ пре њега потпала под власт Турске. Он је више од седам година (1375—1382) провео у ропству у Мисиру, где су му преминуле како краљица (Маргарита од Соасона) тако и јединица кћи. Избавивши се из ропства, захваљујући заузимању католичких дворова, он је год. 1383 отишао најпре у Авињон где га је папа свечано примио, а за тим је посетио дворове арагонски и наварски, па је био и у Ортезу код већ познатог нам кнеза од Фоа. Његов најпоузданији летописац Жан Дардел прича нам, да је „последњег дана месеца јуна 1384 овај изгнани краљ стигао у племенити град Париз, и тада му је изашао на сусрет краљ Француске Карло с великом пратњом војвода, кнежева и остале велике и мале властеле, као и с кардиналима и с другим црквеним достојанственицима и многобројним народом“. Он додаје, да су се многи чудили тој великој пажњи, која се објашњује жељом да се краљу Јерменске ода достојна почаст, најпре из оданости према католичкој вери, а затим из поштовања према личности овога несрећног владаоца, који је толико претрпео за веру. „Али ће му краљ помоћи ако Бог дâ, додаје он, да поврати своју краљевину, као што је на њихове положаје васпоставио толике свргнуте папе, и као што је повратио наслеђе многобројној оплењеној властели“. За овога несрећног владаоца Фроасар је могао из ближе сазнати и већма се заинтересовати на своме путу у Авињон и Ортез. Једнога од његових сродника, кипарског краља Петра срео је и познао још пре много година у Болоњи, и саветник овога Евстахије Конфлански дуго му је причао о борби Хришћана с неверницима. Одељку, који нас нарочито занима у Фроасаровим Летописима, један од издавалаца њихових, Бишон дао је овај наслов (одељак III, гл. XXVI, у св. II, стр. 453—457): Како је испитиван краљ Јерменске, и како су двадесет хиљада Турака побеђени и поубијани у краљевини Угарској. Ево дакле шта нам прича овај француски летописац:

Још су за тим запитали Јерменског Краља: да ли се Угарска Краљевина граничила Татарима и Турцима? На што је он одговорио, рекавши:

дома у том тренутку у Угарској. — Његови географски називи су често фантастични. Као што ће читалац лако запазити, он је на границе Лазареве Србије пренео готово целу Малу Азију. Престоницу Лазареву (Крушевац) он назива Alchafourne („Arcafourme“, у енглеском издању „Archforme“ итд.). Пошто се по Фроасару тај град (одн. замак) налази „на подножју српских планина“, Кервин од Летенхофа хтео би у њему да види Загреб! — С друге опет стране он на Лазара упућује међу осталим везирима Султановим и самога кордовског кнеза, што се несумњиво објашњује утицајем савремених витешких романа, како на краља Лава тако и на Фроасара. — За мене остаје необјашњив проблем такође, да „Висока Ложа“, „la Haulte Loge“, коју поједини објасниоци стављају на место старе Ефезије, није наш Горњи Полог? Како стојимо с особним именима код Фроасара, најбољи је пример с Муратом. Њега он назива Amourath Baquin (у енглеском издању Lamorabaquin).

*

— Да, шта више, она је ближа Турској и земљама које држи Мурат-Бег, него икојој другој.

На то му је примећено:

— Онда је доиста велико чудо, да је, силан као што је, Мурат оставио на миру Угарску Краљевину, кад јој је већ тако близу, и будући уз то тако храбар човек и тако велики завојевач!

— О, не сумњајте, одвратио је Јерменски Краљ, није он штедео напора у том правцу; чинио је шта више све што је могао, да би оштетио Угарску Краљевину, и он би данас био већ далеко у њој, да није било једног несрећног случаја, који се изненадно десио његовим војницима.

— Какав је био тај случај? упитали су присутни Јерменског Краља.

— Ево вам га, одговорио је овај, и наставио:

— Видевши Мурат-Бег, да су сви кнежеви, његови суседи, зазирали од њега и прибојавали га се, и то како због дотле извршених освојења, тако и због његовог јунаштва; запазив уз то, да је под своју власт покорио све обале морске до Угарске Краљевине, чији је храбри краљ Фридрих (!) таман био умро, те је краљевина пала у руке женске, намислио је да је освоји, те је на све стране по Турској разаслао заповести, на што су му дошли сви које је позвао. Да би што већма застрашио своје непријатеље, Мурат се утаборио у равницама Саталије, између Палиције и Високе-Ложе, с намером да ускоро удари на Угарску Краљевину. Будући пак да је та земља опкољена високим кршевима и планинама, што је појачавало њену вредност, он је из рана послао весснике и поклисаре с једном мазгом натоварсном врећом проса, рекав им при испраћају: „Идите у Угарску, ка кнезу Лазару, који држи крајеве с оне стране мелкабијских и робејских планина, куда хоћу да прођем ја и моје царство, и реците му у наше име, да му поручујемо, да нам изиђе у сусрет и покори нам се, као што види да су учинили господари Палиције, Саталије и Високе-Ложе, те нека нам припреми пролаз, ако жели остати на миру у својој земљи; ако би се пак бунио и противио, реците му у наше име, предочив му и живим примером, да ћу на њ повести толико војника колико има зрна проса у тој врећи, и да ћу га сатрти у његовој земљи“.

На то су посланици и весници Муратови отпутовали, запамтив добро шта су имали да раде и говоре, и тако су дуго јездили и путовали док нису стигли у Угарску, у земљу Кнеза Лазара, у коју се слазило непосредно с планина, и затекли су га у једном од његових замакâ званом Алшафурн. Као мудар и паметан човек, Кнез Лазар је примио Муратове посланике љубазно и гостољубиво; али се је јако зачудио кад је запазио мазгу, која је улазила у двориште, с пуним товаром (он није знао шта је у њему било), држећи у првом тренутку да ће у њему бити златници и драго камење, што му их је Мурат послао да би га за се задобио, те да би слободно прошао кроз његову земљу. У себи се међутим сам себи зарекао, да то неће ни по што учинити, и да никакво благо неће бити у стању да га сведе с правог пута.

Кад су изасланици Мурат-Бегови изашли пред Лазара, овако су му говорили: „Чуј нас Кнез Лазаре. Нас је овамо послао велики и страховити краљ, наш господар Мурат-Бег, господар Турске и свих земаља које зависе од ње, и ми ти у његово име изјављујемо, да ти он поручује, да му дођеш и да му се покориш, онако као што знаш да су учинили твоји суседи (господари Палиције, Високе-Ложе и Саталије), изјавив му своју поданост. Ако желиш остати на миру, онда му отвори своју земљу кад дође, и он ће те наградити милошћу и љубављу својом, ако то учиниш. Будеш ли пак упоран, и почнеш ли му се противити, и не учиниш му по жељи, ми имамо налог рећи ти, да ће наш господар Мурат упасти у твоју земљу с више оружаних војника него што има зрна у овој вређи“.

На ово су одрешили вређу, и показали му шта је у њој било. Пошто је кнез Лазар саслушао ову посланичку беседу, одлучио је одмах одговорити на њу с умереношћу, и не хотећи им открити своје праве намере и своју мисао, рекао им је: „Завежите вређу. Ја видим шта је у њој. Тако исто сам од вас добро чуо и разумео поруку Муратову, на коју ћу вам одговорити за три дана, пошто она захтева да се о њој промисли и посаветује за то време.“ Они му одвратише: „Мудро говориш.“ На ово су пребили три дана у очекивању кнежева одговора.

Да вам међутим сад кажем, шта је радио Кнез Лазар за та три дана, у чијем је року имао да даде одговор. Он је сабрао у свој замак четири хиљаде које петлова које кокошију, затворио их је, и за три дана их је оставио да гладују. Кад је стигао трећи дан, и кад је ваљало одговорити, онда су му се понова јавили Муратови посланици. Кнез Лазар их је призвао к себи на чардак, одакле се гледало на двориште, и рекао им је: „Седните овде поред мене, да вам покажем нешто ново, па ћу вам за тим одговорити. Не знајући на што он циља, поседали су посланици поред њега. Двориште је било велико и пространо; врата замка су била затворена, а људи његови стајали су припремни да изврше дати им налог. Отворише се једна или две одаје, у којима је била затворена живина, која је гладовала пуна три дана. Пред њу је изручена врећа проса, и петлови и кокоши навалише на ово тако, да су за мање од пола часа све појели, а како су били изгладнели, појели би јамачно и много више.

Тада се Кнез Лазар окренуо весницима Муратовим, и овако им је говорио: „Видесте ли, честита господо, како ове кокоши покупише и позобаше просо, које ми је послао Мурат да ме њиме застраши? А да га је било, могле би га још много више појести,“ Они му одвратише: „Зашто нам то кажеш?“ — „За то, рећи ће им он, што се одговор који имам да вам дам, налази у примеру који вам показах. Мурат ми поручује да ће у земљу моју послати безбројну војску, ако му се не бих покорио. Реците му дакле од моје стране, да ћу је ја чекати, али да ће бити уништено све што дође, као ово просо што га позобаше ове кокоши“.

Кад су посланици Мурат-Бегови саслушали одговор Кнеза Лазара, дали су се у дубоке мисли. По том су се опростили с њиме и кренули се на пут, и дуго су јездили, докле нису стигли на место где је био Мурат са својом великом војском. Испричали су му ово што сте чули, према чему је излазило да Кнез Лазар не води много рачуна о његовим претњама. Мурата је овај одговор јако расрдио, те је рекао да на томе неће остати, и да ће он ући у његову земљу и у Угарску, хтео то Кнез Лазар или не; да ће уз то сву кнежеву земљу разорити због тако дрскога и гордога одговора.

Сад треба да вам кажем, шта је (по том) учинио Кнез Лазар. Осећајући да му од Мурат-Бега прети опасност (јер је добро знао да ће ускоро имати од њега других гласова), он се у велико почео према томе спремати, те је одмах послао поруке по свој својој земљи свима витезовима и у опште свима онима који су били за борбу, и способни да чувају и бране границу и пролазе, куда би Мурат хтео да уђе у Угарску, те им је строго наложио да буду приправни поћи на границу, чим би им он за то послао књиге или улаке, пошто више није било ни једног дана за губљење, и пошто се Мурат већ налазио са свом својом силом у Високој-Ложи, а сваки је требао да припомогне заштити и одбрани Светог Хришћанства. Сви су кнеза послушали и дошли на његов позив, док се он сâм у велико спремао. Било их је много који су и незвани дошли, пошто су сазнали за намеру да се појача наша вера и да се сатру неверници. Кнез Лазар је међутим учинио још нешто: наредио је да се исече шума, па је исечене трупове исполагао и изукрштао тако, да Турци нису могли ни наћи старе ни прокрчити нове путове. За тим је лично отишао на известан пролаз којим је имао да прође Мурат-Бег са својом војском да би ушао у Угарску. Исти Кнез Лазар је довео собом на овај пролаз око десет тисућа стрелаца, па је уз то поставио с обе стране пута и пролаза више од две хиљаде сељака, наоружаних великим секирама, с наредбом да обарају дрва и закрчују путеве, кад за то наступи тренутак.

Пошто је све ово било учињено, он се обратио онима што су га окружавали. „Знајте, господо, рекао им је, да ће Мурат поуздано доћи, пошто нам је то јавио. Будите дакле сви храбри, те помозите да се овај теснац одржи; јер ако га Турци освоје, сва је Угарска у опасности да буде изгубљена. Ми смо на јаком положају. Сваки од вас вреди четворицу. За нас је у осталом часније поштено изгинути, бранећи нашу дедовину и Христову веру, него да у ропству и сраму живимо под неверним псима, — ма да је Мурат несумњиво велики јунак и целомудрен у својој вери“. Сви су му на то одвратили: „Господару, ми ћемо с тобом сачекати овде догађаје. На вољу је Турцима да дођу. Ми смо готови да их храбро дочекамо“. О свима овим мерама Турци нису знали ни-

шта као ни о чувању пролаза, јер је Кнез Лазар, бојећи се ухода и страхујући да све ове припреме не дођу до знања Мурату, поставио по богазима поуздане људе, у које је имао исту веру као у себе сама, те су ови предупредили да ни дању ни ноћу нико не прође ни к Турцима ни од њих.

Мурат-Бег није заборавио своју намеру; али је изјавио да ће послати (војску) да види и посети државу Кнеза Лазара на велику његову штету, јер није хтео да се сматра да је лажа у ономе на што се заклео. Он је дакле опремио око шесдесет хиљада својих људи, — ма да их је имао под оружјем на двеста хиљада — ставио им је на чело четири војводе своје вере и из свога дома: војводу од Меке, чувара Мисира, Афалорија од Самарије и кнеза од Кордове по имену Ибрахима, и на растанку им је овако говорио: „Пођите са свом својом војском (то што сам вам дао, довољно је да се отвори пут у Угарску) и уђите у државу Кнеза Лазара, и сву је уништите. А чим сазнам, да сте се у њој утаборили, похитаћу к вама са свом осталом мојом силом. Хоћу да под моју власт покорим сву Угарску, а за тим краљевину Немачку која ми је намењена. Вешци из моје земље и видовњаци из Мисира тврде, да ја треба да постанем краљ и господар целога света. Рим је место где бих најрадије ишао и које бих највећма волео видети, јер ми оно припада по праву наслеђа, пошто су га наши претци били освојили и њиме више пута владали (!) Тамо хоћу да носим круну, којом ће ме крунисати кад их тамо доведем: калиф багдадски, каган татарски и султан вавилонски“. Клекнув пред Муратом ови су му одговорили да ће извршити његову жељу и његову вољу, па су се за тим опростили с њим са својих шесдесет тисућа, међу којима је било двадесет тисућа најкршнијих, најхрабријих и најбоље оружаних у целој Турској, који су имали да дејствују у првим редовима.

Сва ова војска је мирно путовала све док није стигла до планина Лазаревих. На улазу у државу његову нису наишли (Турци) ни на какву сметњу, те су тако прва извидничка одељења ушла у њу. Овим одељењима заповедали су војвода од Меке и мисирски војвода, и та извидница је прошла кроз заседу Кнеза Лазара. А кад су кнез и Угри видели да их је доста прошло, онда су одмах

наредили радницима да се даду на посао, да обарају дрвље, нарочито високе јеле и да их бацају по путовима; на тај начин су закрчили све пролазе, који су ускоро били позатварани. Није било више те људске снаге, која би могла маћи унапред. Тако је било (одвојено и) опкољено на тридесет хиљада Турака, на које су Угри живо кидисали, и које су у толикој мери притеснили с обе стране из шуме, да су ту сви заглавили, те ни један није могао умаћи, па су тако погинуле и обе њихове војводе. Неколицина су држали да ће се спасти склонив се у шуму; али у томе нису успели, јер су гоњени и поубијани до последњега. Они пак из позадњине, који нису могли проћи због закрчености путова, вратили су се к Мурату, и испричали су му велику несрећу која је задесила његове војнике. На ове гласове Мурат се тако замислио како никад дотле, и одмах је сакупио своје саветнике, да с њима одлучи шта сад да се ради, јер је ту пропао цвет његове коњице,

Ова погибија је допринела, рекао је Јерменски Краљ Француском Краљу, његовим стричевима који су ту били и високој француској господи, која је радо слушала његово приповедање, те је Мурат-Бег у велико задржан у својим освојењима, и од тога времена он је почео да страхује од Хришћана, — јер их раније није познавао, пошто с њима није ратовао него са султаном и емиром Меке, с каганом татарским и с краљем Парсије, којима је био суверен, а све до Индије нема моћнога владара, који би га смео расрдити. Од тада је поручио Кнезу Лазару заједмчив му безбедност, да му дође на виђење, додав да му је милије састати се с њиме него ма с којим другим владарем, и хвалио га је, што је био тако одлучан и храбар, што је делом посведочио. Мурат је још додао да је то мудар човек и јунак, и да га он сматра још храбријим него што је. Кнезу Лазару је саветовано да му отиде на виђење, и увераван је да може веровати датој му речи за своју безбедност. „Ја му верујем, одговорио је Кнез, али ме он ипак неће никад видети. Шта у осталом могу ја очекивати од тога виђења?“ Али што се Кнез Лазар већма извињавао, тим више је Мурат желео састати се с њиме. И с тога се Мурат-Бег утаборио на границама Угарске Краљевине, те се дан и ноћ довија, како ће у њу упасти и потчинити себи

Краља и околне господаре. Али му је мука узалудна, пошто су му богази свуда запречени, осим правога пута к Цариграду, јер ту ништа није ни јако ни тешко као према горама Угарске. А ако би случајем, или по несрећи, или из непажње бранилаца, он прејездио ове горе Угарске, онда би одмах постао господарем највећег дела ове краљевине.

Фроасар додаје за тим, да је присутна властела пратила с великом пажњом казивање Јерменскога Краља, јер је за њих било ново све што је он причао; да су се како краљ Француске тако и његови доглавници сажалили на њ, пошто је дошао из једне тако удаљене земље као што је Грчка, тражити савете и помоћи, а поред тога и зато што је био прогнан краљ, те није имао од чега живети, што се разумело и из његовог јадиковања. Он наводи уз то дословно речи младог француског краља, пуне племенитости и милосрђа према овом несрећном госту, као и одлуку да му се помогне да бар у Француској достојно живи. „А кад узмогнемо, даћемо му војника и средстава за пут, како би повратио своје наслеђе.“ Краљу Јерменске одређена је доживотна годишња помоћ у шест хиљада динара, а уз то му је дато одсеком пет хиљада на намештај и уређење палате, која му је стављена на расположење у Сен-Денију код Париза. Ова помоћ је доцније повећавана, и овај изгнани владалац остао је у милости краља Француске све до своје смрти. Од Жана Дардела знамо и то, да су се војводе од Берија и од Бургундије угледали на свога краља, те да су и они на својим дворовима гостили краља Лава, који је осим тога играо извесну, доста важну улогу, као посредник у размирицама између разних савремених му католичких владалаца. Као последњи (изгнани) краљ Јерменске, он је преминуо у Паризу (према натпису на надгробној му мраморној плочи у Сен-Денију) 29 новембра 1393.

III

Читав низ мисли и опажања намеће нам се после овога Фроасаровог саопштења. Ми ћемо се за сад дотаћи само најглавнијих. Према данашњој архивској грађи остаје тајна, коју ће и у будућности бити тешко расветлити: од куд су краљу Лаву и овакви какви су, податци о плочничкој битци. Мени се уз то често наметало питање: да пошто цела ова глава није у Фроасарове Летописе уметнута позније, те тако имала прилику и могућност да се на извесном временском и просторном растојању заодене у песничку одећу. Али и ово мишљење треба усвајати с извесном опрезношћу. Пре можда ваља узимати летописце из ових времена онакве какви су, са њима својственим начином излагања. Тако на пример, у Épitre lamentable et consolatoire, неког старог целестинског испосника из Париза „qui pour ses très grands pechiés n'est pas digne d' estre nommés,“ писаној ускоро после Никопољске Битке, читамо ово: „На кратко сведено

поменути Мурат је са својим сином потчинио својој власти, на велику забуну Хришћанства, царевине Цариградску (!?) и Бугарску, краљевину Македонију, целу Грчку, краљевину Рашку, краљевину Србију, краљевину Босну, обе Влашке, целу Албанију, највећи део Мореје и један део Славоније до граница угарских и млетачких... Ваља знати уз то, да поменути Мурат и син му Бајазит нису освојили побројане царевине и краљевине онако, као што би то неко могао помислити, већ да за своје успехе имају захвалити храбрости и стези у својој војсци што се (нарочито) видело у битци, коју је Мурат водио против некога кнеза покрајине Влашке по имену Лазара, у којој је храбро погинуо с једним или два своја сина, изгубив уз то на 20.000 Турака, колико је од прилике изгубио и хришћанин Лазар. А ова битка је била од прилике пре седам година."

Ма да изрично помиње и Србију и Рашку, овај смирени и скромни летописац прави од кнеза Лазара Влаха, као што га је Фроасар по причању Јерменског Краља учинио Угром. Овај последњи га уз то назива conte de Lazara (у понеким рукописима Nazara,) што је Баучер превео са erle of Lazaran (понегде Lazaryn), што би одговарало данашњем графу, и што је у осталом сагласно са обележјем које су о косовском мученику оставили домаћи летописци, казујући нам, како он није жудео за титулама ни цара ни краља ни деспота, „већ је у благоразумној својој скромности остао до дне исхода својего". Зар позивање Лазарево властеле и бораца, како нам га прича Фроасар, не подсећа на свакоме од нас познате стихове из народне песме?

У осталом, ма како мало поуздана била чисто историјска страна овога записа великог француског летописца, мени се чинило да је било већ време, да се и наш читалачки свет с њиме упозна.

Париз, јун 1914.

ВОЈВОДИНА НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА

ОД

СТ. СТАНОЈЕВИЋА

I

Моменат у коме је избио велики светски рат, био је за наш народ врло незгодан. Прилике су у тај мах биле по нас неповољне у сваком погледу.

Србија је тек била изашла из два рата, оба истина победничка, али оба пуна напрегнутог рада и тешких жртава. Њој је за дуги низ година био потребан мир, да се прибере и опорави, да дође к себи и да се оснажи.

Сем тога, Србији је мир био потребан и због нових покрајина, које је била добила. Те су покрајине стотинама година биле у туђинској власти, која није много водила бригу о културном и економном напретку њихову и која је у њима српски живаљ систематски уништавала. Због тога су те области биле заостале у сваком погледу, и свима је у Србији било јасно, да је потребно много година смишљеног, систематског и интензивног рада, да се те области културно и економно дигну и национално оснаже.

Светски је рат избио за нас у незгодном моменту, управо сувише рано, и с погледом на сазревање идеје о јединству у целом народу. Идеја о јединству целога нашег народа јачала је, снажила се и ширила стално кроз цео XIX век. Али се, са разних узрока, услед посебног историског развитка појединих делова нашега народа и услед разних утицаја са стране, она није подједнако развијала код свих делова и у свима покрајинама нашега народа. Било је крајева, где је идеја о народном јединству у ширим слојевима народа била тек у повоју. У појединим областима тек су балкански ратови (1912—13 год.) и велики успеси Србијини у њима уздрмали широке народне масе. Тек у то доба почели су сви крајеви нашега народа гледати у Србији свој стожер и очекивати од ње слободу и спас. Али су се,

кад је почео светски рат, та мисао и то уверење тек почели формирати. У најширим народним слојевима, особито у северо-западним крајевима, није ипак за тако кратко време могло све духове освојити уверење, да ће Србија и моћи и хтети извршити велико дело ослобођења и уједињења целога народа.

Исто је тако наше питање у почетку рата рђаво стајало у јавном мњењу и код меродавних фактора у савезничким и неутралним државама.

У времену кад је почео светски рат, нико у савезничким државама није знао шта ми хоћемо и да је наша тежња, да ујединимо у једну државу цео наш народ, све Србе, Хрвате и Словенце. У европском јавном мњењу и код европских државника била је још у свежој успомени анексиона криза, кад је Србија била истакла своје претензије на Босну и Херцеговину, и због тога се свуда сматрало, да су те две покрајине крајњи циљ Србијиних аспирација и претензија. Нико у почетку рата није имао ни појма о томе, да Србија жели да ослободи и Војводину и Далмацију и Хрватску и Словеначку. Неколико дана после објаве рата велики француски лист Temps донео је уводни чланак, у коме је, уверен да ће се рат успешно и врло брзо свршити, делио својим савезницима земље и покрајине. Ту је речено, да ће Србија добити Босну и Херцеговину и да ће тиме њезине државне и националне аспирације бити задовољене.

Опасност за остварење наших националних аспирација лежала је у почетку рата особито у томе, што су Енглеска и Француска имале у тај мах план да што више ослабе Немачку, али да свакако одрже Аустрију.

Намера да се свакако одржи Аустрија била је жива у јавном мњењу код многих меродавних фактора у Енглеској, Француској и Америци све до последње фазе рата, и њу је више уништио факат да се Хапсбуршка монархија срушила и распала сама собом, него уверење, да је она неспособна за живот и да је треба брисати из реда држава.

Ма како парадоксално изгледало тврђење, факат је, да је за наш народ била срећа што је европски рат дуго трајао. Продужење рата изазвало је истина велике жртве, особито од стране Србије, али је свака нова фаза у његовом развитку доносила нама по неку нову

тековину. Да је рат завршен брзо, као што се очекивало, Србија би добила само Босну и Херцеговину; да је завршен уласком Бугарске у борбу уз Антанту, као што су њени државници наивно претпостављали, ми бисмо изгубили Македонију, коју је Антанта решила да преда Бугарима као награду за њихов улазак у рат; да је рат завршен после уласка Румуније у акцију, била би данас румунска граница, као што је утврђено у руско-румунском уговору, на Тиси.

Продужење рата изазвало је и велике жртве од стране Србије и њену пропаст, и стога су сви са разлогом сматрали, да наш народ треба да добије достојну награду за његову верност и за његове жртве.

Дуго трајање рата било је изазвано необичном снагом Немачке, коју нико није очекивао ни претпостављао. Због тога је Антанта морала бити решена, да води рат до краја, до потпуне победе, и да што јаче ослаби Немачку и њене савезнике. А то је могло бити само од користи по нас. Напослетку, дуго трајање рата истрошило је сасвим Аустрију и изазвало је њено распадање и пропаст.

Али је за нас највећа корист од дугог трајања рата била у томе, што смо ми у току од четири године успели, да обавестимо јавно мњење и меродавне факторе у савезничким државама о нашим претензијама и аспирацијама, о нашем праву, да се, на основу националног принципа и на основу једнодушне тежње целога нашег народа, сви Срби, Хрвати и Словенци ослободе туђинске власти и о потреби да се они уједине у једну своју слободну државу.

II

Кад је почео светски рат, јавно мњење и меродавни фактори у савезничким државама нису били обавештени, да Србија претендује и на друге земље, ван Босне и Херцеговине, и да она хоће да ослободи и уједини у једну државу све области, у којима станују Срби, Хрвати и Словенци. Српска народна Скупштина нагласила је, истина, у једној својој декларацији, убрзо после почетка рата, да је циљ овога рата, што га води Србија, ослобођење и уједињење целога нашег племена, свих Срба, Хрвата и Словенаца, у једну државу. Али колико је та изјава на

меродавним местима озбиљно схватана види се по томе, што је после те декларације Атанта готово целу Далмацију и Истру уступила Италији, што је од Србије тражено да знатан део Македоније уступи Бугарској, и што је цео Банат у руско-румунском уговору обећан Румунији.

Меродавни фактори у савезничким државама или нису били обавештени о правом стању ствари и о тежњама нашега народа, или се на његове тежње и његова права нису обазирали. Тек временом, у току рата, они су почели водити рачуна о нашим тежњама, али и то више под притиском догађаја и прилика, него под утицајем наше акције и наших аргумената.

Међу свима нашим областима, за које је требало јавно мњење и меродавне факторе убедити о оправданости наших претензија, најгоре је стајала Војводина.

О Војводини се најмање знало, на њу се најмање мислило. Знало се већ одавно да Србија претендује на наследство турског царства, на Стару Србију и Македонију; од анексионе кризе се знало, да су Босна и Херцеговина српске провинције и да Србија жели да их ослободи од аустриске власти; знало се понешто и о том, да су Хрвати незадовољни са владавином Хапсбуршке монархије и да Далмација тежи за ослобођењем. О томе се бар нешто знало. Али о Војводини, колевци српске просвете, где је српски национализам први пут тачно формулисан, где су се појавили први зачетци свесне тежње за ослобођењем и уједињењем целога народа, — о Војводини се није знало готово ништа. Нико није имао појма о томе, да се претензије наше простиру и на Банат, Бачку и Барању, и какав значај имају те области за нас, и национално и економски.

Кад је, у почетку 1915 год., познати енглески публициста и одличан познавалац наших прилика, Seton-Watson, долазио у Ниш, ја сам имао задатак да говорим с њим о нашим претензијама на Војводну. У дугом разговору ја сам му изнео сву аргументацију и све разлоге, и националне и политичке и економне, са којих смо ми мислили да Србија треба да добије Војводину. Он је на крају истина признао, да, ради заштите Београда, Србија треба да добије један део јужног Баната (Панчево и околину), али о Бачкој није хтео ни да чује, о Барањи наравно још мање. Као један од аргумената, због

којих је он противан да ми добијемо Бачку, наводио је и ово: Србија може себи дозволити луксуз да има на једном месту неприродну границу у сред равнице (у Банату), али не може то имати на два места. Ја сам му на то одговорио, да Србија добитком Бачке не добија две неприродне границе, него само продужење једне исте границе, и да нема ни у ком погледу ма каквог значаја, да ли је та граница дуга 50 или 100 километара.

Али је све било узалуд: Seton-Watson је остао при своме, да Србија не треба да добије Бачку. И кад је, после тога, Seton-Watson издао своју брошуру о Јадранском проблему, он је у карту уз ту брошуру, у којој је назначио границе наше будуће државе, Бачку и Барању изоставио сасвим, а од Баната нам је дозначио само један узан појас на југу.

Колико су, чак и читаву годину дана после почетка рата, представници наших савезних држава били добро и тачно оријентисани о нашим приликама, види се по овоме. Крајем лета 1915 год., пред бугарску мобилизацију, кад су министри Антанте наивно доказивали, да ће Бугарска ратовати уз нас, они су нудили Бугарској добар део Македоније, а нама су, у накнаду за Македонију, у *званичном акту* обећавали „Срем са Земуном, подразумевајући ту и Бачку“! Тако су јасне представе биле у главама Антантиних министара о нашим покрајинама и нашим претензијама, и специјално о Војводини!

Питање о Војводини стајало је дакле, и у јавном мњењу и код меродавних фактора у савезничким државама, врло рђаво. Сви смо осећали, да у том погледу треба интензивно радити, да се меродавни фактори и јавно мњење обавесте о Војводини, о њеној прошлости, о њеном значају за развитак српског национализма и српске просвете, о улози коју је она играла у васпитавању данашњег поколења, о њеном економском значају за будућу нашу државу итд.

Али је у том правцу у тај мах тешко било ишта учинити. У Нишу је у пролеће 1915 год. био основан Југословенски Одбор. У њему је било доста Војвођана, али је тај одбор, сем прикупљања разних података о Војводини и давања информација и чланака за наше новине, врло мало могао учинити за Војводину. Везе са страним светом биле су у тај мах споре и тешке, Ниш

није био погодан за интензиван рад, а сви су у то доба, кад се још увек очекивао брз свршетак рата, били у неком нервозном ишчекивању; сви су мислили да за дуг, интензиван, озбиљан рад до краја рата нема довољно времена.

У пролеће 1915 год. основан је био у Лондону, од емиграната из Аустро-Угарске, под председништвом Dr. А. Трумбића, Југословенски Одбор, у коме су били заступљени и Срби и Хрвати и Словенци, и који је временом постао признати представник свих Срба Хрвата и Словенаца Аустро-Угарске монархије.

Војводина је и том приликом рђаво прошла: у Југословенском Одбору Војводина није била заступљена, у њој није било ни једног Војвођанина. Ја сам, као председник нишког Југословенског Одбора, одмах обратио на то пажњу меродавним личностима, и код нас и у лондонском Југословенском Одбору, и тражио, да у Југословенском Одбору буде заступљена и Војводина. Али у томе нисам могао успети, и ако се признавало, да треба тако да буде. После пропасти Србије, кад је нишки Југословенски Одбор избегао, ја сам поново тражио, да се у Југословенски Одбор узме бар један Војвођанин, али и онда без успеха. У августу 1917 год., кад сам се, при повратку из Русије, бавио у Лондону, ја сам опет наваљивао, да у Југословенски Одбор уђе бар један Војвођанин. Овога пута сам успео: на моје наваљивање и по мом предлогу изабран је ускоро после тога за члана Југословенског Одбора први и једини Војвођинин, Г. Вељко Петровић.

Није овде место да се говори о томе, зашто је све то овако било. Довољно је да се констатује, да у Југословенском Одбору све до јесени 1917 год. Војводина није била заступљена, и да је због тога акција за Војводину била са те стране и мања и слабија, но што је требало да буде.

До пропасти Србије није се дакле за Војводину могло много урадити. После пропасти Србије, у јесен 1915 год., почела је међутим много живља акција и у том правцу. Многи наши интелектуалци из Војводине, који су се у време објаве рата затекли у Србији, или који су заробљени од српске или руске војске, затим Војвођани, који су већ становали из раније у Србији, многи сту-

денти, од којих су неки за време рата емигрирали, итд. — сви су они, расејани по Швајцарској, Француској, Енглеској и Русији, водили живу агитацију за Војводину свима начинима: живом речју, у приватним разговорима, у разним говорима и предавањима, на зборовима и на разним скуповима, у журналистици, чланцима и белешкама, брошурама, књигама итд. Потребно је истаћи, да су у том раду у корист Војводине узимали живог учешћа многи интелектуалци и из других наших покрајина, особито из Србије.

Тај интензивни рад наших интелектуалаца у неутралним и савезничким земљама, после пропасти Србије па до сазива конференције мира, имао је успеха. Лед је био пробијен. Јавно мњење и меродавни фактори у савезничким државама почели су се оријентисати и сазнавати, шта је то Војводина и да у јужним покрајинама уже Угарске, у Банату, Бачкој и Барањи има српског народа, да Срби у тим крајевима имају највише заслуга за стварање модерног српског национализма и модерне српске просвете, да они теже да се ослободе туђинског јарма и да се споје са Србијом у једну државу, да су за ту идеју они подносили велике и тешке жртве, да су те покрајине од врло великог значаја за економни живот наше државе, итд.

Али су представе о Војводини још увек биле доста мутне и неодређене, још увек се помишљало на одржање Аустро-Угарске или бар Мађарске, још увек је било личности од пресудног утицаја, које су биле уверене, да ће се Аустрија, или бар Мађарска, моћи модернизирати, и да ће српски народ у модернизираној Мађарској, а под гарантијом и контролом пријатељских сила, имати осигуран свој национални и економски живот и развитак. То расположење и таки погледи на ствари, нашли су одјека и израза и у неким Вилзоновим посланицама. Идеја о модернизирању Аустро-Угарске, или бар Мађарске, представљала је наравно врло велику опасност за наше националне и државне интересе и претензије, особито у Војводини.

На тај начин су успеси, стечени интензивним радом на обавештавању о Војводини, били скоро са свим паралисани идејама о потреби одржања Аустрије и о могућности њеног модернизирања.

Није међутим потребно посебно истицати, да су представници Србије од самог почетка рата стално стајали на становишту, да Војводина безусловно има да уђе у састав будуће наше државе.

У таком стадиуму било је питање Војводине, кад је Бугарска капитулирала, Аустро-Угарска се распала и Немачка затражила мир.

III

Питање Војводине стајало је, као што је речено у почетку рата по нас врло рђаво. Нико од оних који су могли то питање решавати, није тачно знао, како то питање стоји, и какве су и на чему се оснивају наше претензије у том погледу. У току рата питање о Војводини ушло је, благодарећи интензивном раду наших интелектуалаца у емиграцији, у нешто повољнију фазу. Али је постигнут успех у томе правцу био и сувише незнатан, да би се са поузданошћу могло очекивати повољно решење питања о Војводини. Особито је велика опасност лежала у томе, што је у извесним круговима, до последњег тренутка, била жива тежња и жеља да се Аустрија одржи. Због тога смо ми до почетка конференције мира са пуно разлога страховали, шта ће бити са Војводином, и како ће се решити то питање, за нас тако важно, и са националног и са економског гледишта.

Међутим, кад је почела радити конференција мира, ситуација у питању Војводине била је из основе измењена у нашу корист, и ми смо добили Војводину у главном врло лако, без великог труда и борбе. Било је разговора само око *обима* појединих покрајина у Војводини, и борба се водила само око источног Баната, северозападне Бачке и северне Барање, управо око Темишвара, Баје и Печуја. Али је од самог почетка конференције мира било ван сваке сумње, да ћемо ми добити знатан део Баната, готово целу Бачку и један део Барање.

Сасвим је јасно, како и зашто је настала тако велика промена у погледима на питања о Војводини код оних, који су на конференцији у Паризу решавали судбину народâ и државâ.

Пре свега, у току рата Немачка је била показала и неочекивано развила толику снагу, да је све више

преовлађивало уверење, да је после победе потребно што више ослабити не само Немачку, него и све њене савезнике. У том погледу био је врло важан факат, да су сви савезници до краја остали чврсто уз Немачку, и да су се одвојили од ње тек у последњем тренутку, кад су били приморани да капитулирају.

Да су аустриски државници имали више проницавости и снаге, па да су пре средине јула 1918 год. понудили Антанти посебан мир, питање о Војводини тешко да би било решено повољно по нас. Али кад се Аустрија напослетку показала вољном да се откине од Немачке и да прави са Антантом посебан мир, онда је већ било доцкан да се она спасе: игра је за њу била дефинитивно изгубљена, Антанта је била у пуној свести своје апсолутне победе и решена, да Немачку и њене савезнике примора да поднесу, морално и материјално, сав трошак за највеће крвопролиће у историји, које су они изазвали.

Решеност Антанте да ликвидира аустро-угарско питање, била је дефинитивно утврђена распадом Хапсбуршке монархије. Кад су почели стизати гласови о хаосу који је настао у Аустро-Угарској, и како се стара, преживела монархија руши сама у себи, онда су и највеће присталице њеног модернизирања увидели, да су били на кривом путу.

Уз то је још дошла необично сретна околност, да се Монархија почела распадати баш у тренутку, кад је српска војска, у пуној свести своје снаге, бацивши Бугарску на колена, стигла на границу, у тај мах већ бивше, Аустро-Угарске. У анархији, која је при распадању монархије настала, образована су у свима местима у Војводини Народна већа, која су звала српску војску, да што пре дође, а Велика народна скупштина у Новом Саду прогласила је 12 (25) новембра присаједињење Војводине Србији. Десет дана пре тога диктовао је врховни командант савезничке војске на Балкану, ђенерал Франше д' Епере, тада већ самосталној Мађарској, услове примирја, по којима је српска војска имала да окупира целу територију у јужној Угарској, на коју је Србија, на основу националног принципа, са правом претендовала.

И тако, кад је почела радити конференција мира, Аустро-Угарска није више постојала, српска је војска

држала целу Војводину, у којој се народ слободно и одлучно изјаснио за присаједињење Србији.

То су била факта, која су решила судбину Војводине у нашу корист.

Кад је почела радити конференција, питање о Војводини било је дакле у главном решено. Али је остало питање детаља, које је, у повољном или неповољном правцу, могло довести до доста знатних разлика.

IV

Потребно је пре свега нарочито истаћи да су експерти великих сила, особито главни експерти за наше питање енглески, Г. Липер, и амерички, Г. Џонсон, били необично спремни за сва питања која су могла искрснути. Они су били проучили цело наше питање до најситнијих детаља, знали су целу литературу о њему, и озбиљно су студирали све књиге, брошуре и мемоаре, који су издавани за време конференције. Они су имали сва историска и друга дела, потребна за проучавање и упознавање нашега народа, имали су све етнографске карте и све статистике о Војводини и били су о стању и приликама у Војводини тако тачно и подробно оријентисани, да су о свима питањима говорили и дискутовали са нама на равну ногу.

Сем тога, треба признати, да су нам експерти за наша питања, особито енглески и амерички, били врло наклоњени и вољни да нам учине све могуће концесије и олакшице. Г. Липер и Г. Џонсон имају велику, може се рећи главну, заслугу, што је питање о Војводини решено, по мом уверењу, у главном потпуно повољно за нас. Та њихова заслуга не треба да се заборави.

Када смо први пут говорили са Г. Липером и Г. Џонсоном о томе, како ће се решавати питање о Војводини, они су нам истакли принципе, којих ће се држати при повлачењу граница у Војводини.

Они су нагласили, да ће најглавнији, најмеродавнији и одлучан критеријум при решавању питања о границама у Војводини бити етничко стање и етнички односи. Економске и војне потребе узеће се такође у обзир, а остали моменти (историски итд.), играће сасвим подређену улогу.

У Банату ће се одређивати границе према нашој и румунској већини. У наш живаљ убрајаће се сви Словени. Остали народи сматраће се при решавању етничких граница тамо за неутралне. За свако место ће се констатовати, да ли треба да припадне Србији или Румунији по томе, да ли је у њему већина Срба или Румуна, без икаква обзира на то, колико у њему има Мађара и Немаца. Сем тога, гледаће се, пошто се никако не може утврдити етничка граница, која би потпуно оделила Србе од Румуна, да се повуче граница тако, да на румунској територији остане од прилике исти број Срба, колико на српској остане Румуна.

У Бачкој и Барањи биће меродаван бројни однос између нас и Мађара. У наш живаљ ће се убројати сви Словени. Немци ће се сматрати као неутралан елеменат.

Препоручено нам је пријатељски од стране поменутих експерата, да при састављању статистичких података и при изради етнографских карата поступамо потпуно објективно, да се савесно држимо факата, и да и у Банату и у Бачкој и у Барањи повучемо границе наших претензија тако, да на територији коју будемо тражили за себе, наш живаљ буде у апсолутној већини.

Ми бисмо, по себи се разуме, тако поступили и без њиховог савета, јер смо већ на првој седници историско-етнографске (територијалне) секције при нашој делегацији, на предлог председника проф. Dr. J. Цвијића, једногласно решили, да се у целокупном раду за конференцију пре свега и једино руководимо истином, и да цео свој рад поставимо на чисто научну, и по томе потпуно објективну, основу. Тако је онда рађено у свима питањима, и специјално у питањима Војводине. Стога су етнографске карте Бачке и Баната Г. Цвијића, и расправе што смо их о Војводини писали Г. Г. Цвијић, Зеремски, Радонић, Белић, Михалџић и ја, због своје објективности и научне основе на коју су постављене, направиле најбољи утисак на све, стекле су опште признање и повољно су утицале на решење нашег питања о Војводини.

V

Расправљање о Војводини било је само собом подељено у два посебна, потпуно разна и одвојена питања: на питање Баната и на питање Бачке и Барање.

Питање Баната стварало је тешкоће особито у томе, што је оно доводило до несугласица између два савезника, између нас и Румуна. Стога су експерти и делегати савезничких држава, особито Енглеске и Америке, који су ту, као најмање заинтересовани, имали да кажу главну реч, са разлогом сматрали, да је то питање необично деликатно.

За нас је истина било врло повољно, што је Румунија, после свога пораза и после слома Русије, начинила посебни мир са Немачком и њеним савезницима, те је тиме руско-румунски уговор, од августа 1916 год., по коме је Румунија имала да добије цео Банат, изгубио вредност. Али је Румунија истицала знатан број свога живља у Банату и позивала се на то, да јој је и Русија, заштитница Србије, уговором била признала право на цео Банат.

Румуни су осетили, да им је правна страна те аргументације слаба, јер је Румунија после тог уговора склопила посебни мир, а да и са етничког становишта не може издржати критику, јер је у торонталској и у једном делу тамишке жупаније наш живаљ у већини према њиховом. Стога су Румуни стали на становиште, да су све три банатске жупаније једна целина, историски, географски и економски. Према томе они су доказивали, да се банатско питање мора решити у целини, и да све три жупаније као једна целина морају припасти једној држави, — поставили су дакле принцип, да се Банат не сме делити. Пошто у тој области, кад се она узме као једна целина, Румуни, особито због крашовске жупаније, имају знатну већину, то онда, по принципу народности, који је проглашен као најмеродавнији за поделу земаља бивше Аустро-Угарске, треба цео Банат до Тисе да припадне Румунији.

Ту аргументацију Румуна није било тешко побити, и о њој није управо озбиљно ни дискутовано.

Кад су румунски делегати и експерти видели, да им неће поћи за руком да убеде територијалну комисију великих сила, да питање Баната треба решити тако да он цео припадне једној држави, наравно Румунији, — они су онда покушали да другим путем реше банатско питање у њихову корист.

Као што је напред поменуто, експерти територијалне комисије великих сила били су решили да Банат

поделе тако, да на српској територији остане од прилике исто онолико Румуна, колико на румунској остане Срба. Румуни су се ухватили за то и доказивали, како у Србији већ има 300.000 Румуна и да према томе на њиховој територији у Банату може остати толико исто српскога живља.

И ту тезу румунских експерата и делегата није било тешко побити. Ми смо пре свега утврдили, да у Србији нема толико Румуна, али смо особито нагласили, да је наша стара државна територија ван спора и да се ми не можемо ценкати око нашег старог становништва. То наше гледиште усвојила је и територијална комисија великих сила, и тиме је принципски питање о оном делу Баната, у коме је наш живаљ у већини, било решено у нашу корист.

Остало је питање о детаљној граници. Око тога је било много разговора и борбе, док се није дефинитивно утврдила садашња гранична линија. Овде није место да се изнесу све фазе те борбе, у којој се, као у правој битци, водио спор око сваког села и отимала стопа по стопу. Довољно је напоменути, да се Темишвар никако није могао добити због тога, што би онда на нашој територији у Банату било више него три пута више Румуна, него Срба на румунској. Са наше стране необично се жилаво бранила Клисура и Базијаш, али без успеха, са румунске Вршац и Бела Црква, такође без успеха.

VI

Питање о Бачкој и Барањи било је донекле лакше решити него питање о Банату, због тога, што смо ту ми стајали сами са својим претензијама. Али је у том питању наш положај био тежи због тога, што је ту наш живаљ више разређен него у Банату. Речено нам је, да и ту морамо повући границу тако, да на нашој територији буде бар 51% нашег живља. И поред концесија, које су нам учињене тиме, што смо у наш живаљ могли урачунати све Словене, ипак није лако било повући границу по захтеву територијалне комисије.

Стога смо ми пре свега доказивали, да у Бачкој и Барањи има, особито међу Мађарима, много флотантног елемента: чиновника са великим породицама, које је мађарска влада намерно намештала у српским областима, а исто тако и

фабричких и других радника. И ако су нам и у том погледу учињене извесне концесије, ипак је било врло тешко повући границу наших претензија тако, да се она може објективно бранити. Одрачунавши још и Србе који, ће остати и даље у Мађарској, ми смо дали у Бачкој и Барањи таке границе наших претензија, за које смо мислили да их, на основу принципâ, које је поставила територијална комисија великих сила, можемо правдати. При одређивању тих граница много нам је сметало што нисмо на време добили тачан попис становништва, за који је одмах у почетку рада конференције било наређено да се изврши.

Територијална комисија великих сила смањила нам је и у Бачкој и у Барањи у неколико територију, коју смо ми били тражили. Али је питање о границама и у Бачкој и Барањи, по мом уверењу, у главном решено повољно по нас.

МАТИЦА СРПСКА И ОРГАНИЗОВАЊЕ ДРУШТВЕНОГ ПРОСВЕЋИВАЊА У ВОЈВОДИНИ

ОД

ВАСЕ СТАЈИЋА

Ако за рад око просвећивања одраслих, законом необвезаних ученика, ђака-добровољаца, прихватимо назив *друштвено просвећивање*, онда смо упола већ изрекли ко треба да организује овај рад. Онда васпитање одраслих, како то кажу Енглези, значи слободну друштвену акцију, ради које се грађани слободном својом вољом, у границама државних закона, удружују да, и путем приватне иницијативе, „о свом руву и круву“, унапреде опћу или неке специјалне огранке културе.

Ако пак данас видимо да послови народног просвећивања свугде предпостављају државну потпору, то бива зато што држава, принудни облик друштвеног организовања, у који улази сваки човек већ рођењем својим, знатно проширује, из дана у дан, свој делокруг. Ми је видимо данас где се стара о праведној расподели земље, где се бави питањем колонизовања, стара се о народном здрављу, о заштити рада, обезбеђењу радника у случају болести. Држава је и пре рата стално проширивала свој делокруг, а од рата овамо је видесмо где одређује вредност новца, цену хлебу, где прописује радно време у индустрији, оснива позоришта, расписује награде за драму, за роман, финансира потрошачке задруге, оснива ђачке домове, покреће питање доброга листа за децу. Није онда чудо што видимо да се и установе за душевно просвећивање обраћају држави, што желе да своје службенике виде као државне чиновнике.

Све шире области живота се, дакле, изузимају из располагања појединаца, социјализују се. То је опћа тежња друштва. Штета би, међутим, било, кад би, посред овог социјализовања, усанула моћ приватне иницијативе. Државни чиновник не стиже онако далеко, куда човека одводи предилекција његова за известан ред ствари

и идеја. Држава је бирократски укочена, а њени су органи, у најбољем случају, исправни, нису апостоли. А свака идеја, и свака установа живи од жртава које јој приносе људи са вишком срца или душе. У нас има симбол о граду који се разграђује док му се у темеље не узида жива душа; и има пословица која гласи: Нема куће без луде браће. А Готфрид Келер има новелу о три исправна чешљарска спомоћника чија исправност ствара у кући атмосферу која гуши и чини живот немогућим. Обратно, Толстој има народну приповетку *Чиме људи живе*, у којој Михаило каже:

— И остадох ја жив, не зато што сам своју бригу водио, него што је било љубави у срцу човека... И сав свет не живи од тога што се он стара о себи, него од тога што у људи има љубави.

Значи, држава има своје органе, чиновнике који врше своју дужност, и то вршење дужности се плаћа. Али, изнад дужности је ревност и пожртвовност која се наградити не може. Том пожртвовношћу се хране високи идеали и племените установе, на њој треба засновати и покрет за социјализовање просвете и културе, на њој треба градити установе које ће остваривати социјализацију духа.

I

Матица Српска јесте установа никла из приватне иницијативе српскога друштва, одржана његовом пожртвовношћу. У туђој држави, друкче није могло ни бити. Имала је задатак да онемогући намере државе, у оквиру чијих закона је живела, под чијом је контролом радила. Држава је није помагала, него, наизменце, час трпела, час опет спутавала, прекидала у раду. И када је год нашла за целисходно да прогони Матицу, туђа држава је лако налазила савезнике међу самим члановима Матице Српске. Јер се ова у распри родила. Четврте године њена живота већ настаје препирка о првенство, о заслугу око оснивања Матице, а писац једног епиграма у Летопису може већ пакосно да констатује за седам оснивача Матице: три су излетила већ, бива, три трута су напустила кованлук. Један између њих, трговац Јосиф Миловук, је на дозвољене и недопуштене начине радио да Матицу растури; иступивши сам из Матице, узев натраг улог свој и двојице другова,

плашио је и остале чланове „да изађу, иначе ће сви у гвожђа доћи, хоће им се дућан затворити, и шта знам ја“. Као разлог свом иступању је наводио да се страши „височајше власти“, што је немаскиран један начин денунцијације. Године 1834 Матица је, „из злобно подметнутог содружеству злог намјеренија“, забрањена. Дотле, наиме, она је правно била заснована на врло лабаву темељу: у архиви Школске Депутације налазио се акт из године 1812 у коме Фрања I, незнам којим поводом, изриче жељу „да се просвештенија народнога ради, у народу српском један фундус подигне, из кога би се књиге добри списатеља печатати и с коришћу продавати могле; од кога би добитка с временом толико сокровиште скупити се морало, да би се и саме класическе књиге печатати, и заслужени списатељи поштено наградити могли“. За ову, четрнаест година раније изречену, жељу се ухватио Јован Хаџић-Светић и оснивање Матице приказао као извршење некадање жеље цареве. „Ову не испунити, био би грех велики који нам нигда благост царева. . . опростила не би“, каже Хаџић-Светић, правећи се невешт. Јер, ако је цар желео фундус године 1812, није морао желети Матицу Српску 1826. Слутећи да ствар, вероватно, овако и стоји, адвокат је на овај начин хтео избећи искање дозволе за Матицу. Зато, и због Матичиних непријатеља, требало је 1835 и 1836 године упорно радити да се изради дозвола Матице и да се, 21 јануара 1837, узмогне торжествовати дан Матичина новорожденија. Нити су године 1835 и 1836 биле једине године када је Матица морала да се спасава обамирањем или да главну своју снагу троши на одбрану голога свог опстанка. Кад буде приповедала своју стогодишњу историју, онда ће се видети коликим сумњичењима је она била изложена, колико је туђа држава тражила прилике да је сахрани, тражила је савезнике међу њеним члановима, налазила их, може бити, и код главних представника Матице.

А ипак се Матица Српска одржала. Јер човек, ако и јесте животињског порекла, воли да наткрили себе и своје порекло, воли да буде племенит. Један француски филозоф, Ренан, иде тако далеко у констатовању тога људског прегнућа у правцу пожртвовности, да трвди: „Безусловна оданост је за наивне природе највише ужи-

вање и једна врста потребе. Код Бабија (мухамеданска секта код Новоперзијаца, настала у половини XIX столећа) су видели људе који, тек што су приступили секти, сами себе денунцираше, да би били придружени мученицима. Човеку тако добро пада страдати за нешто да је у многим случајевима довољна вероватност за мучеништво, па да га побуди на веровање. Један ученик Баба који је, уза њ, на бедемима Тебриса обешен, имао је пред смрт да рекне само једно: Да ли си задовољан са мном учитељу?“

Не можемо рећи да је живот Матице Српске икад имао ову топлоту и живахност религиозних покрета, да је њен рад заслуживао прогоне државне власти који би је препоручили нарочитој љубави и пожртвовности српског друштва. У дане највећег размаха нашега културног живота, у дане Милетића и Суботића, Матица је према државној власти и њеном комесару у смелој и достојанственој дефанзиви, али ипак у дефанзиви. Увек знатни фондови Матичини нису јој допуштали борбеност. Нарочиту оданост, привржености, пожртвовност су показивали тек појединци који су сујету и славољубље своје везали за судбину Матице. Она сама, као целина, није имала моралне снаге да се баци у млаку струју нашега друштвеног живота, да га покуша реформисати, служећи непосредно животу, да идеје, изражене у песничкој и научној њеној књижевности, примењује на живот, да организује политички, економски и просветни живот народа. Све је то Матица морала да прегара, заснована на мртвим, место на живим фондовима, на чланарини. Место врлине иницијативе, покретљивости, она је морала да вежба врлину консервативности, упорности, истрајности. Опет зато, има тренутака Матичина живота кад је приватна иницијатива дала пуну меру своје вредности, кад је она показала сву могућу подузимљивост, смелост, енергију. Доста је, у овом погледу, укратко забележити начин на који је српском народу сачувано имање Саве Текелије. Треба најпре видети, ради карактеристике оновремених угарских судова, у златној књизи младачких успомена Имбра Игњатијевића Ткалца[1]), на које нитковске начине је и врло богати тутор, уз помоћ судаца и адвоката,

[1]) Jugenderinnerungen aus Kroatien von Dr. E. J. von T. Tkalac, Leipzig 1894, p. 363 sqq.

двадесетпетогодишњом парницом, могао да упропасти имање сирочета, па онда читати хомерске битке које су оставину Саве Текелије спасле од такве судбине.

Још 23 августа 1842 је председавао осамдесетгодишњи старац седници Матице у Пешти, а 21 септембра исте године је већ умро, „после кратке болести“, у Араду. 26 септембра, члан Јоан Трифоновић је сазвао чланове Матице у седницу, известио их о смрти Текелије и о својим корацима код пештанског магистрата, где је дао објавити тестаменат покојника, одакле је измолио једног сенатора да попише ствари Текелијине које се налазе у Пешти, који је и увео Матицу у посед Текелијанума. Седница закључи да, с пуномоћи палатиналне канцеларије, а о трошку Матице, изашље Михајла Костића и Ђорђа Стојаковића, како би они све имање Текелијино примили у своје руке и бранили право Текелијанума на исто.

Ево колико је „величајше ревности, предосторожности и труда, превосходне свесрдности“ пуномоћника требало па да Матица дође до колико толико повољног поравнања с „тако названом женом“ Текелијином. Већ 30 септембра извештавају оба пуномоћника Матицу да су стигавши у Арад, затекли пуномоћнике Петра Текелије, Барона Сине и Текелијине удовице који сви претендују на масу; отишавши дому покојника, нађу да га је још на дан погреба узела у посед удовица, „поставивши многочислене људе с пушкама и батинама с налогом да сваког, који би се у притјажаније метнути хтео, насилствено отбију, батинама сваког, који би ући покусио, туку и, у случају нужде, и из пушке убију“. Немогући, ради бербе, прогласити тестаменат у вармеђи, дадоше га прогласити у магистрату, изискаше два сенатора и „брахиум који, приспевши, врата дворска (Текелијина) с пушкама и бајонетима сруше, противостојеће по краткој, но жестокој борби, при којој је и крв текла, побједе и напоље заједно с полномоштником удовице, коме пиштољ из руке ми сами срећно истргнемо, избаце. Овде после победе поставимо са свију страна варошку стражу, освојена оружија визитирамо, која с танетима напуњена нађемо. После све ствари с печатима сенатора попечатимо, и потом сви у истом резиденцијалном дому за објед који је полномоштник удовице за себе и своје људе ту, као

и пре, тако и данас зготовити дао, седнемо". Дабогме, прва борба није била и последња. Кад магистрат опозове своју стражу, „да полномоштник удовице или ма који други у притјажаније, а особито пре пописанија, не дође, ми дванаест људи најмимо који при резиденцијалном дому дању и ноћу с гвозденим вилама у руци стражу чувају... Ми Галшански виноград у ком су и два коња чрез полномоштника удовице одведена — на силу отети кушали смо, но нисмо могли, јербо је вдова цело село против нас наоружала била, и вармеђску асистенцију имала, која нам ни близу села доћи није дозволила". По магистрату окупирано имање узме, касније, вармеђа под секвестар. А Матичини пуномоћници, којима се придружио и тада врло ревносни Петар Чарнојевић, кад су осетили да је вармеђа расположена против Матице, „за предварити и осујетити намјерениje њихово, један дан пре конгрегације са 40 људи све претенденте из притјажанија движимих искључимо, вармеђску стражу отерамо; кључеве свију ствари освојимо, печате од оних ствари које су већ пописане биле скинемо, облигације и друге драгоцености на сигурније место, у дом сирјеч резиденционални Благородног Гдна Петра от Чарнојевич пренесемо". Не спада овамо како се Матица поткупљивањем вицишпана, првог и другог, судијâ, солгабирова и асесора, као и новим борбама одржала у поседу. Ми смо све ово и онако споменули да покажемо колико је добро дати човеку могућност да послужи опћој ствари. То је Матица чинила кад је Петру Чарнојевићу стављала на срце ствар Текелијина завештаја: „дјело ово које се не вас, не нас, не садашњег токмо рода и народа нашег, но будућности неизмјериме у великој мјери тиче". А у пола однароћени праунук Арсенијев се одазвао с највећом готовошћу, те је дању и ноћу радио на спасавању завештаја, једини Србин у вармеђској конгрегацији, одолевао свој мржњи и пакости на Србе и на Матицу. „Никад Г. Чарнојевић није своје ствари тако свесрдно отправљао као сад заведенија нашег!"

С времена на време, дакле, умела је Матица да код својих чланова распири благородну готовост за пожртвован рад. И не само у приликама, кад се радило о богатим завештањима. Колективним радом људи од приватне иницијативе, у Матици је израђена читава једна

наука о социјализовању просвете. Нећемо рећи потпуна теорија, јер јој немогућа пракса није допуштала да се развије до потпуности, али ове врсте рад у Матици представља драгоцену једну количину искуства, на коју се с највише поноса може указати, кад је реч о плодности приватне иницијативе.

Већ расписом награде, покретањем питања: *Зашто наш народ у Аустрији пропада*, показала је Матица вољу да утиче на живот, да га покреће и преображава, а не да само изражава, уметнички и научно, голу стварност. Критички став према животу нашег народа, Матица је већ у првом награђеноме раду, у чланку дра Ђорђа Натошевића, применила и на свој протекли живот, осудила естетизирање при издавању књига, неактивност при распродавању истих. Чланак дра Ђорђа Натошевића је одличан програм Матичина социјалног рада, а извађање програма је, с једне стране, отпочело 1882 године, кад је Књижевно Одељење имало да уреди како ће се у књижевне сврхе употребљавати завештај Пера Коњевића од 30.000 форината, и кад је приходе истог завештаја наменило „издавању популарних списа и ширењу истих списа по народу... У овај мах постоји у нашој књижевности једна потреба којој ваља Матица Српска у првој линији да доскочи, но само са слабих материјалних средстава није могла досад да је подмири, а та је потреба: издавање популарних списа и ширење истих по народу, па према томе наплата и награђивање таквих популарних писаца“.

То није све што је, по овој теми, учињено у Матици. Пре него што ће приступити издавању популарних књига, Књижевно Одељење је изаслало петорицу да проуче питање популарне књижевности, и како Матица може доћи до популарних списа. После многих студија, договора и преговора, утврђен је 12 (24) јануара 1885 програм *Књига за Народ*, по коме је до 1900 године издано 92 свеске истих.

Нови реформаторски талас који се у Матици стао дизати 1899 године, није био задовољан ни са садржајем, ни са квалитетом Књига за Народ, па ни са начином њихова растуривања. Изнова се покреће питање о популарној књижевности, приређују се две конференције о *Књигама за народ*, године 1902 и 1903, приређује се и

писмена анкета по овом питању, па се, најзад, године 1912, у Матици Српској ствара нарочити *Збор за Друштвено Просвећивање и Књиге за Народ*, кроз који и они чланови Матице Српске, којима нема места у Књижевном Одељењу, могу утицати на издавање *Књига за Народ*.

Оволики труди родољуба нису били без плодова. Каквоћа *Књига за Народ* је унапређена, покренут је Календар који је Натошевић желео још године 1865.

Са друге стране, успешно је претресано и питање о растурuвању књига у народу. Кад је једном изречено да је „Матици, као књижевном друштву, наравно, књига у руци, њом треба да просвећује народ“, — онда је требало порадити на томе да њена књига стигне у народ. Пошто је онолико приватнога труда својих чланова уложила у стварање добрих популарних списа, требало је приступити стварању канала, организовању посредника, па да полице наших домова заузму ти добри популарни списи, па да на њима не нађу места *Сановници, Сан Матере Божије, Дванаест великих петака, Посланица с неба* и остале „Књиге из Јерусалима, са гроба Христова “које неукоме свету нуде бездушни експлоататори нашег мрака. Без организације посредника, не би Матица у овом успела, па све да је пронашла камен мудрости у питању популарне књижевности, све да је савршено успела са својим издавачким програмом од године 1900: „Само најбоље“.

Матица као да је ово осећала, па зато је питање њених повереника дугачка једна историја. Још године 1843, председник њен, епископ Платон није задовољан са растурuвањем издања Матице Српске преко књижара — или трговаца — комисионара, те у седници од 22 новембра „прочита сочињено собом писмо на протопресвитере којим се ови умолити имају у име содружества да совокупленије предчисленика на *Летопис* на себе примити љубов имају“. Али се не зна о даљим корацима који би овај први били наставили и довели до успеха. Спомиње се, додуше, у *Раду и Именику* за 1899 годину, I. Додатак стр. 9, као да је године 1852 организовано повереништво у Матици. Али је ово сасвим нетачно. Тада је у Матици немоћно констатовано да, по новим државним законима, књиге смеју продавати само књижари, док скупитељи претплатника смеју радити „само с дозволе-

њем полицајне власти". Матица је таких скупитеља претплатника, очевидно, већ имала, док се спремала да ослаби ову стегу „корацима код високог министарства".

Таких повереника, „скупитеља предчисленика", било је код Матице пријављених из личне, из родољубиве побуде. Она их није прикупљала, држала на окупу. Ово ће покушати тек по сеоби из Пеште у Нови Сад Светозара Милетића и Уједињене Омладине. Из Главне Скупштине 1865, упућен је позив на народ српски, у ком се каже: „Добро би било да се наше црквене општине тога посла приме и да оне из своје средине наређе ко ће појединe сународнике у месту на уписивање за чланове Матице Српске и на прилагање позвати, а где тога не би било, умољавамо родољубце у појединим местима да се тога посла приме". Овога пута, у дане бујнијег омладинског живота, није се застало код млаког констатовања да би „добро било", него је Главна Скупштина, на предлог Управљајућег Одбора, одлучила да се „осим досадањих сталних комисионара Матичиних: Игњата Фукса, књижара у Новом Саду, Велимира Валожића, књижара у Београду, итд., „бирају за поверенике и комисионаре" још четир књижара, примили се двојица, и још 36 повереника, од којих се одазвало тринаест. Још је скупштина одредила књижарима-комисионарима 25%, а повереницима 10% од наплаћене своте.

Колико је овај нешто живљи рад био израз ојачале наше народне снаге, лепо показује појединачан случај сарадње Матице Српске и Уједињене Омладине, показује писмо Триве Рајића, правника из Итебеја, који распродаје Натошевићеву књижицу *Зашто наш народ у Аустрији пропада*.

„Ја сам, прочитавши ову књижицу, увидио оно благо које она у себи скрива, трудио се да је прочитањем у круговима прво омилим. И тако моју жељену цељ и постигнем. За најбоље сам држао важне њене тенденције тицајуће се наши простака, у њиовом кругу прочитати и разјаснити; а за ту ми је цељ, као место, видила се најбоља општинска кућа. Гди је гомила, оставши од цркве, слушала говорећи: „Шта ћемо у цркви, ми тамо увек идемо, ал то још чули нисмо; тако је, истина је, свака је реч уместна". Поред овог говора, нудише ми од простака млого њи новце за књигу: „Ћу само да носим,

да ми моје дете и мојој жени то прочита; тај који је то писо, тај баш све зна, ко да је ишо од куће до куће; истина је, то нас и туче, ми треба једаред да се тога отресемо, и т. д.

„Ово је све говорило испод кожува и из опанка, и наводим само зато, да изволи славна Матица приметити како наш народ ваљана дела познаје и жели да има посредователя који ће га с њима упознати".

Требало је да Матица има чиновника који ће окупљати те посредователье, васпитати их, организовати њихову добру вољу. А она тога није имала. Отуд увек изнова почињање, отуд одсуство непрекидности. Зато читамо у записнику Главне Скупштине 1886 да се повереништва поново организују, као да их дотле није било:

„Поводом примања нових чланова предлаже А. Сандић да се Матица постара да у сваком српском месту има свога повереника, коме би у дужност спадало да прикупља што више чланова Матици.

„Члан др. Паја Јанковић предлаже да се само у главним местима поставе од чланова матичиних такви повереници за то место и околицу.

„Прима се предлог члана А. Сандића са допуном члана дра П. Јанковића и управни одбор се упућује да у смислу тог предлога поступи".

Ова је одлука затекла наше друштво у растројству, и извештај Управног Одбора 1887 може да похвали само три повереника који су Матици скупили 25 чланова. Реформни покрет од 1900 и опет мора да почне изнова. Још једанпут, Књижевно одељење 1900 закључи „да се од сада повереницима за њихов труд даје известан перценат у новцу и књигама". Сад их је већи број, па је већи и успех. Од 1900 до 1904, на 941 живих чланова, повереници упишу још 703, а годишњих претплатника на матичина издања за народ скупе преко 1400. Само, што је приватна иницијатива овога пута спровела кроз закључке Матице, није могла и да изврши, све док није, године 1912, један од главних покретача реформама, др. Тихомир Остојић, као секретар примио на себе организовање растуривања Матичиних издања. Док се, под његовим уредништвом, *Летопис* модернизује, губи једнострано естетски карактер, док научна радња Матичина све више стаје на становиште: о Србима у

Војводини за Србе у Војводини, дотле за Матичин рад на популаризовању науке и просвете организује поверенике помоћу којих растурује Календар за 1914 и пет добрих *Књига за Народ* у 15.000 примерака, место дотадањих 1500 примерака. До рата, сачињен је био списак од 1200 повереника, помоћу којих би се свака добра књига могла унети у српско друштво, а кроз нови *Збор за Друштвено Просвећивање и Књиге за Народ* је покушавано да се организује исти просветни рад и путем живе речи, да се дигне вредност јавних предавања у нас.

Да, за петнаест година пред Светски Рат, у Матици Српској су чињени лепи покушаји за организацију приватне иницијативе у области друштвеног просвећивања. Било је тешкоћа, али је било и бораца за савлађивање ових. Борба није била неплодна. А ево зашто није била плоднија: *Збор за Друштвено Просвећивање и Књиге за Народ* „конституисан је још у седници Књижевног Одељења од 1 новембра 1912, али због немирних времена (Балкански Рат) мислило је председништво Матице да збор не треба неко време сазивати". Зато му је прва седница сазвана тек 26 марта 1913. Па и тада, Књижевно Одељење мора да спутава рад Збора, да га „доводи у склад са Уставом Матице. Наиме, како по Уставу Матица подиже просвету Народа Српског *потпомагањем, развијањем и распростирањем књижевности и уметности*, изостају све оне одлуке Збора у којима се тражи да Матица непосредно ступи у српско друштво: она то може само преко књига". Слично је морала прегарати и прва конференција о Књигама за Народ: „Матици не спада у делокруг да се бави оснивањем читалачких удружења". Да ово није чињено зато, што се непосредно улажење у српско друштво не би слагало с високим достојанством Матице, види се из оваких искустава која је имала и самом установом повереника. Међу актима Управног Одбора се налази допис пароха Владимира Дакића, дат 26 фебруара 1911, којим извештава да је „жандармерија у Дубовцу, на пријаву тамошњег државног учитеља, а по налогу пограничне полиције у Ковину, покупила од народа Календаре Матице Српске и неколико комплета Књига за Народ од године 1913 које сам ја овде растурио. Против мене се води истрага на пријаву истог учитеља, што сам давао школској деци на

читање књиге Матице Српске; учитељ је одузео деци те књиге, и неће да ми их врати". Пре рата истрага, а за време рата две и по године у затвору судбеног стола белоцркванског и темишварског, у државном затвору Ваца и Сегедина, тако је хонорисан труд овог повереника. Него, није страх од оваких истрага и пресуда био главни разлог што се ни установа повереника није форсирала, а камо ли да се од ње полазило напред. Почев од године 1912, почела се кристализовати група Нових Срба, револуционарно настројених младића који нису зазирали ни од смрти, а камо ли од истрага и хапшења. Па и такви су штедили Матицу. Спремали су се да изван ње организују активније посредовање између друштва и науке, просвете, културе. *Српска Просвета* у Панчеву, пошла почетком 1914, имала је припремити организацију коју Матица Српска, са својим фондовима од скоро четир милијуна предратних круна није смела стварати, ако није хтела да, коначно, ипак доживи судбину Матице Словенске у Турчанском св. Мартину.

II

Светски Рат је за дуго прекинуо и традиционалне просветне послове Матице Српске, и све покушаје да се она реформише у средиште које ће организовати и изводити послове друштвеног просвећивања. Он је пореметио и економски живот Матице Српске тако да је њено књиговодство последњој Главној Скупштини предложило у корист стварних издатака за књижевно-просветне сврхе незнатну годишњу своту од 41.793 К. Што је најгоре, Светски Рат је толико отежао живот интелектуалцима који треба да организују и изводе друштвено просвећивање, да само индивидуе необично јаке духом могу данас продуцирати онај „вишак срца", вишак духа који се дарује друштву, чија топлота загрева огњишта друштвеног просвећивања.

Али, Светски Рат који за човечанство значи Великога Разорача Вредности, Југословенима је донео национално ослобођење, могућност интензивног рада на нашем социјалном ослобођењу. „Причекајте!" довикивао је социјалним демократима Јован Јовановић-Змај; и Јаши Томићу који је и даље певао: „Хлеба! Хлеба!", Љубомир Недић је одговарао да тим новим идеалима социјалне

правде „не може бити места у српској души пре но што се Србин приближи остварењу оних својих, ближих и пречих...“

Светски Рат је организовању друштвеног просвећивања у нас бескрајно више донео, него што је однео. Донео је државу која је већ за ово кратко време знатно умножила број националних школа, довела из других, национално јачих крајева већи број школованих људи који ће, данас сутра, помоћи да се задовоље просветне потребе широких редова нашег друштва; који ће, надајмо се, попунити наше редове, осетљиво ослабљене одласком дра Тихомира Остојића и дра Николе Радојчића на нове универзитете у Скопљу и у Љубљани. Још више финансијски поколебаној Матици је држава и новчано притекла у помоћ, упутив јој на употребу и буџет и све остало имање разрешеног Одељења за Народно Просвећивање за Банат, Бачку и Барању, и омогућила јој тиме да отпочне послове друштвеног просвећивања, а већ после, Матица има својим радом да стече поверење друштва у Војводини, да организује живе фондове који ће финансирати разгранати један рад.

Него, највише што је Светски Рат донео нашем друштву, јесте пуна слобода акције. Увиде ли данаспријатељи социјализовања просвете да неки посао носи корист, они ће да га учине. Никакви други обзири, сем обзира логике, естетике и социјалне етике, не ће им спутавати кораке.

Прве благослове ове слободе кретања већ смо доживели онда кад су, у размаку од две недеље дана, одржане две Главне Скупштине, кад је Матица без тешкоћа из основе изменила свој Устав, и одлучила да из своје прошлости поцрпе све поуке и своје столетно искуство да изрази у новом Уставу који ће се скристализовати тек онда, кад пракса у новим областима и начинима рада рекне своју сталожену реч.

Мислим да споменуто искуство Матице смем формулисати овако:

1) Није средишње питање друштвеног просвећивања: издавање, наклада Књига за Народ. Изван Матичине серије од 149 свезака, имају југословенске књижаре једва избројив број књига које су за народ, за свакога, ако и нису под том фирмом штампане. Скоро свака књига

Српске Књижевне Задруге, Matice Hrvatske, Матице Српске у Дубровнику, Цвијановићева издања, постаје „књига за народ“ онога дана кад се у војвођанској народној школи не учи туђ језик, кад она добије добру ученичку књижницу, кад политичка општина добије народну књижницу у којој се читање добре књиге пропагише јавним предавањем, а јавно предавање популаризује експериментом или пројекцијом.

2) Средишње питање друштвеног просвећивања јесте организација посредовања, канала између науке, праксе, књиге и предавања и друштва чија је радозналост неразвијена, које своју радозналост не уме да задовољи најцелисходније. Тежња просветнога друштва не може бити само у томе да се књига његова издања распрода у не знам колико хиљада примерака, да са десетином хиљада чланова нашег друштва долази у додир једанпут годишње, преко Матичина повереника, да са њима разговара само преко књига свог издања. Није за Матицу доста ни да нађе у Војводини десет хиљада чланова вољних да годишњим улогом од каквих десет динара помогну њен рад на науци, на књижевности, на друштвеном просвећивању. Не требају њој прилози и прилагачи, њој требају људи нејасних духовних потреба да им она помогне при организовању задовољења тих потреба. На место једног повереника у селу који би спроводио од Матице до села књиге, а од села до Матице чланарину, она хоће у селу читаву Матицу, Локалну Матицу, и у њој Просветни Одбор који се стара о свим пословима друштвеног просвећивања у месту, помаган од средишње Матице. Досад, Матица је била орган коме се, од случаја до случаја, обраћале просветне организације ради књига њенога издања; ових дана, већ је стигло прво тако тражење из Калифорније у Америци. Одсад, она ће имати књижару не само својих издања; она ће, у сарадњи с осталим југословенским друштвима сличног карактера, израђивати списак добрих књига, и по том списку снабдевати школске, јавне и приватне књижнице сваком добром, али само добром књигом. Сада ће моћи и смети учинити оно што је одбијала кад јој је нудио, 1 маја 1868, Љубен Каравелов, препоручујући да Матица отвори своју књижару и њега да узме за књижара; кад јој је нудио, у новембру 1872, Васа Пелагић да откупљује добре књиге

које ће распродавати или поклањати. Сада ће Матица узимати иницијативу за оснивање јавне књижнице и читаонице у свакој школској општини, за уношење плана у распоред књижница по градовима. Почеће то са реформом састава и рада Матичине киижнице, а наставиће учешћем у раду око с планом организовања књижничарства целе државе.

3) Исто тако, односно јавних предавања, данашња се Матица не ће задовољити тиме да приреди низ таквих, да их хонорише, штампа и достави даљим предавачима. Треба сваком селу и граду помоћи да дође до своје Матице која ће се старати о јавним предавањима у целом им обиму од појединачног предавања па, кроз течај предавања, кроз низ течајева, све до народног универзитета, спојеног с интернатом. Јер се просвећивање приватном иницијативом не сме, као ни званична школа, ограничити на књигу и живу реч, оно мора употребити пројекцију и, још више, збирку, кабинет, лабораториј, атеље.

И кад се, у старању око ових послова, спотакне и локална и централна Матица о недостатак школованих радника који ове послове познају праксом и теоријом, онда ће се морати обазрети за државном централом, за Друштвенопросветним Саветом који ће за целу државу да ствара услове, да припрема могућност друштвеног просвећивања, који ће у *Матици*, *Просвјети*, итд., имати обласне органе, док ће он за њих бити Савез. Ако ли, пак, ни Савез, ни покрајински му орган, ни локални огранци Матице, ради валуте, не могу да снабдеју наше школе за одрасле књигом, збирком, пројекцијом, треба им узаконити државну помоћ, треба за буџет политичке општине прописати годишњу своту, сразмерну броју становништва, намењену потребама школа за одрасле.

Јер, никада се више држава неће решити дужности да и помагањем друштвеног просвећивања одраслих подиже културност свога друштва. Са друге стране, покрет за добровољно учење које се не награђује дипломом, ни класом на лествици друштвених функционара, школа у коју добровољно долази човек законом не принуђен да походи школу, све се то да заснивати једино на сили приватне иницијативе. Матица Српска, која код нас представља можда највећи напор приватне иницијативе, можда

највећу суму „рада за народ“, бесплатнога вршења дужности, „вођења туђе бриге“, она ће, надајмо се, својом историјом бити добра учитељица новим и новим снагама које се буду окупљале око племенитога посла друштвеног просвећивања. Она треба да васпитава наше друштво у вештини да повеже, организује, на корист друштва да експлоатише сву ону добру вољу најбољих чланова друштва који желе да се жртвују, да, прегарајући, друге дарива̀ју.

У друштвима мање културности неплодно труне многа добра воља, много топло осећање исхлапи у самотовању тањих душа, многа лепа мисао се одбацује као непотребна и лепи животи ником не требају. Прешао је половину животнога пута нараштај који се протезао и вапио: употребите ме! ја бих да се сврстам, да служим, да се жртвујем! А чамотиња нашег живота му одговарала: твоја понуда ником не треба. К нама су дошли Јевреји да покупе отпатке папира, рите и крпе, и старо гвожђе, они то шаљу у фабрику на прераду; наши најпримитивнији пастири премештају торове, гноје њиву балегом: све материјално има своју цену. Није имало, све досад, цене оно што је најтање, најдрагоцениј̀е: исусовско расположење душе при коме се првенство тражи службом; готовост да делимо, да даље дајемо своје знање, своје умење, своје радости духа. Нема прође, нема своје цене избитак срца, вишак духа. Нема начина да се организује приватна иницијатива која је врсна чуда да чини.

Први чин ослобођења, стварање југословенске државе, унео је велику промену и у ову област живота. Нова држава је скоро прогутала све те енергије које су тражиле поље где ће се утрошити, па се исти људи који су, јуче, тражили посла, данас крзају у грозничавом раду. Зато је држава и била дужна да материјално, за време, помогне послове приватне иницијативе, док ова не дође до свог права. Матица Српска, најстарије просветно друштво у држави, нашла је разумевања и потпоре у Министарству Просвете. Она је тиме стекла могућност да уђе у наше друштво, да код њега буди разумевање за просветни свој рад, да организује добре воље које се таје у крилу његову, да обезбеди себи живе фондове у пожртвовности многих тисућа чланова који ће, њеном

помоћу, и помоћу њених локалних органа, задовољавати живе потребе свога духа.

У ове велике дане када треба да израђујемо и доживљавамо и Обнову и Реформу и Револуцију Југословена, неокрњени духови, смеју поновити реч Хутнову: Буде се духови, радост је данас живети. А кад своје наде јачег, смисаонијег, пунијег и лепшег живота зидамо на приватној иницијативи, на вољи најбољих синова друштва да на себе приме и гаранције и одговорност за нови ред ствари, онда, као што прва, исто тако и последња реч наша има да гласи: организовање.

ПРЕГЛЕДИ

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД:

Одлука о сједињењу Војводине са Србијом

Записник о раду велике Народне Скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи, која је одржана у Новом Саду 12 новембра 1918 године.

У 11 сати пре подне прота Јован Храниловић, члан скупштине поздравља скупштинаре и госте топлом добродошлицом и позива известиоца Кандидационог Одбора да поднесе извештај.

Известилац Кандидационог Одбора, Мита Клицин, извештава да Одбор предлаже за председнике Народне Скупштине ове посланике: Дра Бабијана Малагурског (Суботица), Божидара Поповића (Вршац), Дра Људевита Мичатека (Нови Сад), Дра Игњата Павласа (Нови Сад), Павла Татића (Нови Сад), Дра Славка Милетића (Вршац), Стевана Михалџића (Кишфалуба) и Јована Храниловића (Нови Сад); за тајнике: Миту Ђорђевића (Нови Сад), Душана Тушановића (Нови Сад), Дра Јована Латинчића (Нови Сад) и Дра Душана Бошковића (Панчево).

Скупштина их једногласно прима.

Председник Јован Храниловић позива известиоца Одбора за оверење скупштинара, Душана Тушановића, да поднесе извештај.

Известилац Одбора за оверење, Душан Тушановић, извештава да су Срби, Буњевци и остали Словени у Банату, Бачкој и Барањи бирали скупштинаре за ову Народну Скупштину по напред објављеном Изборном Реду од 6, новембра о. г. Изборни Ред је саставио и прописао Српски Народни Одбор у Новом Саду, као привремено заступништво свега нашег народа у Банату, Бачкој и Барањи. По изборном реду на сваку хиљаду српских, буњевачких и осталих словенских душа бирали су по једног посланика. Ако преко 1000 пређе број душа са 500 бира општина још једног (н. пр. на 5450 душа бира 5, а на 5501 бира 6 посланнка). — Општине које имају мање од 200 душа, имају право бирати у оној општини, која им је најближа, где могу бити за посланике изабрани и чланови прикључене општине. Општине изнад 200 до 1000 душа бирају једног посланика. — Посланике може општина бирати не само из своје средине. За Посланике могу дакле бити изабрани и чланови других општина. — Избор посланика мора се обавити најдаље до 10 (23) новембра о. г.; у недељу 11 (24) новембра може се избор обавити само у том случају, ако би посланици морали доћи у Скупштину на време. — Колико има душа која општина, исказаће за православне Србе дотична парохијска

звања. За Буњевце исказаће буњевачко-српски одбор у Суботици колики је број душа по општинама. — Број словачких и руских посланика одредиће њихови народни одбори према броју душа по општинама. — Чим овај позив стигне, месни пододбори Српског Народног Одбора објавиће бубњем, а и другим начином, када ће се бирати општински посланици за Народну Скупштину Срба, Буњеваца и осталих Словена. Где још нема месног пододбора, ваља га одмах саставити из људи, који су својим радом стекли угледа и заказати дан избора. — Посланици су дужни неизоставно да дођу у седницу Народне Скупштине. — Право гласа имају сви мушки и женски чланови општина, који су навршили 20 годину живота. Ко је осуђен због каквог дела или је млађи од 20 година, треба да има увиђавности и да не дође на избор. — Изабран може бити сваки бирач. — На крају се дало упутство, како тече избор посланика, како се посланицима даје изборни записник и пуномоћ, и како се пријављују Српском Народном Одбору у Новом Саду.

Према приспелим изборним записницима и пуномоћима заступљено је у Народној Скупштини 211 општина са 757 посланика. Није се пријавио из Тисасенмиклуша 1 посланик, из Мачевића 1, из В. Кикинде 3, због болести. Од тих 757 посланика има 578 Срба, 84 Буњевца, 62 Словака, 21 Рус, 3 Шокца, 2 Хрвата, 6 Немаца и 1 Мађар. Међу посланицима има и седам женскиња: Милица Јаше Томића (Нови Сад), Марија Каменка Јовановића (Панчево), и из Суботице: Катица Рајчићка, Олга Станковићка, Таза Манојловићка, Мара Малагурска и Манда Сударевићка.

Скупштина једногласно усваја извештај Одбора за оверење и проглашује, да су сви посланички избори правилно и ваљано извршени и да су тако мандати свих 757 посланика оверени.

Председник Јован Храниловић захваљује на досадашњем поверењу. Моли, да се даље вођење послова повери члану председништва, Дру Игњату Павласу.

Председник Др. Игњат Павлас: На дневном реду је, да скупштина заузме политичко становиште, које ће у облику политичке резолуције прочитати известилац Јаша Томић.

Јаша Томић образлаже становиште резолуције о прикључењу Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији и о остварењу јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца под вођством Краља Петра и његове династије.

Скупштина једногласно прима одлуку прочитану у четири тачке:

1) Молимо владу братске Србије, да на конгресу иста заступа наше интересе.

2) Прикључујемо се Краљевини Србији, која својим досадањим радом и развитком ујамачава слободу, равноправност, напредак у сваком правцу, не само нами, него и свима словенским па и несловенским народима, који с нама заједно живе.

3) Овај наш захтев хоће да помогне уједно и тежње свију Југословена, јер је и наша искрена жеља да српска влада, удружена са Народним Већем у Загребу, учини све, да дође до оства-

рења јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца под вођством Краља Петра и његове династије.

4) И зато, да би ова скупштина помогла са своје стране остварити јединствену државу свију Словена (тако), Срба, Хрвата и Словенаца, бира два члана, која ће стајати на услузи српској влади: Јашу Томића (Нови Сад) и Блашка Рајића (Суботица), и бира два члана, који ће стајати на услузи Народном Већу у Загребу: Дра Јована Манојловића (Суботица) и Васу Стајића (Нови Сад).

Скупштина се одазива усклицима: Живела Србија! Живео Краљ Петар! Живео наследник престола Александар! Живела Српска војска! Живела држава Срба, Хрвата и Словенаца! Живели Французи! Живела Антанта!

Известилац Јаша Томић образлаже допуну првој резолуцији о обезбеђењу несрпских и несловенских народа у нашим границама и о обезбеђењу Срба, Буњеваца и осталих Словена изван наших граница, те чита ову допуну: „несрпским и несловенским народима, који остају у нашим границама, обезбеђује се свако право, којим желе да, као мањина, очувају и развијају своје народно биће.

А тако исто, захтева скупштина ова да се оним Србима, Буњевцима и Шокцима, који и даље остају изван наших граница у другим државама, обезбеди правом заштите мањине њихов народни опстанак и развитак, као и право да се ти Срби од српске државе могу слободно културно и економски потпомагати и у опће се строго држати начела узајамности (реципрепитета).

Ово важи нарочито за Србе у Будимској Епархији и за Буњевце и Шокце изван границе наше државе, који ће остати изван оквира српске земље, и којима се има обезбедити потребни део народно-црквеног иметка, односно прихода досадашње Карловачке Митрополије.“

Скупштина једногласно прима допуну прве резолуције с бурним одобравањем.

Председник Др. Игњат Павлас: На дневном реду је решавање о питању управне власти.

Известилац Петар Коњовић образлаже другу резолуцију о постављању Великог Народног Савета и извршном органу, Народној Управи. Друга резолуција гласи:

„Банат, Бачка и Барања, у границама, које повуче антантина балканска војска, проглашује се данас, 12 новембра 1918, на Народној Скупштини у Новом Саду, на основу узвишеног начела народног самоодређивања оцепљеним, како у државноправном тако и у политичком и привредном погледу, од Угарске.

Због тога Народна Скупштина поставља Велики Народни Савет, којем је извршни орган Народна Управа.

Народни Савет чине 50 чланова, изабраних из ове Народне Скупштине.

Народни Савет доноси потребне уредбе и наредбе, поставља Народну Управу и врши надзор над њом.

Народну Управу чине ови одсеци:

1. Политички послови. 2. Унутрашњи послови. 3. Правосуђе. 4. Просвета (школа и црква). 5. Финансије. 6. Саобраћај. 7. Привреда. 8. Прехрана и снабдевање. 9. Социјалне реформе. 10. Народно здравље. 11. Народна одбрана.

На челу сваког одсека стоји Народни Повереник са замеником и потребним особљем.

Народна Управа управљаће означеном територијом на основу начела потпуне слободе и равноправности за све народе. Сваки грађанин има неоспорно право, да на свом матерњем језику општи са свима властима.

До коначног организовања нове наше државе, Народна Управа управљаће, по могућности, према постојећим законима и законитим наредбама.

Седиште Великом Народном Савету и Народној Управи је Нови Сад.

Ако двестотине чланова ове Народне Скупштине, која поставља Народни Савет, ма из којег разлога, у питањима администрације, затражи поновни сазив Народне Скупштине, дужан је Народни Савет сазвати Народну Скупштину у року од 14 дана."

Скупштина једногласно уз бурно одобравање прима другу резолуцију.

Известилац кандидационог одбора, Мита Клицин, предлаже да се бирају два члана, заступника ове скупштине, који ће стајати на услузи Српској Влади у Београду: Јашу Томића (Нови Сад) и Блашка Рајића (Суботица), и два члана, заступника ове Скупштине, који ће стајати на услузи Народном Вијећу у Загребу: Дра Јована Манојловића (Суботица) и Васу Стајића (Нови Сад).

Скупштина их једногласно бира.

Известилац кандидационог одбора Мита Клицин предлаже у Велики Народни Савет 50 чланова, и то су: Др Јован Богданов, Пера Милорадовић, Др Душан Бошковић, Др Илија Ивачковић, Жива Витолић, Војин Бркић, Др Андрија Васић, Др Славко Жупански, Живко Терзин, Др Славко Милетић, Божидар Поповић, Др Васа Путник, Илија Белеслијин, Др Светислав Михајловић, Коста Шевић, Др Сава Путник, Стојан Јакшић, Ђорђе Грујић, Др Никола Милутиновић, Стеван Михалџић, Блашко Рајић, Др Мартин Филипон, Др Мартин Матић, Др Стипан Војнић Тунић, Др Мирко Ивковић Ивандекић, Др Бабијан Малагурски, Шандор Рајчић, Војислав Станковић, Иван Војнић Тунић, Др Иван Амбрамовић, Др Јован Петровић, Павле Татић, Душан Тушановић, Богдан Божанић, Др Људевит Мичатек, Зденко Крно, Јанко Булик, Јанко Грујић, Само Штарке, Јован Храниловић, Георгије Видицки, Мита Ђорђевић, Др Јован Латинчић, Мита Клицин, Др Јован Лалошевић, Петар Коњовић, Стеван Маглић, Др Владислав Манојловић, Јован Вујић, Димитрије К. Тодоровић.

Скупштина их бира једногласно.

Председник даје реч Јану Грунику, словачком посланику из Петроваца, који уз бурно клицање Скупштине чита изјаву Скупштине изабраних заступника словачких општина у Бачкој, Банату и Срему, у којој изричу припојење држави Срба,

Хрвата и Словенаца. — Скупштина узима једногласно на знање ову изјаву.

Скупштинар Мита Клицин предлаже, да се са ове Скупштине пошаљу брзојавни поздрави краљу Петру, наследнику престола Александру, Српској Влади у Београду, Народном Вијећу у Загребу, Народном Вибору у Прагу, Народном Вијећу у Љубљани и владама свих савезника јуначке Србије.

Скупштина прима предлог с громовитим усклицима: Живели!

За оверење скупштинског записника изабрани су ови скупштинари: Јован Вујић (Сента), Божидар Поповић (Вршац), Др Миливој Кенђелац (В Кикинда), Др Славко Жупански (В. Бечкерек) и Стеван Лакатош (Срп. Елемир).

Посланици Народне Скупштине и гости устају и певају српску народну химну: „Боже правде“, затим „Хеј Словени“ и „Лијепа наша домовина“.

Председник Јован Храниловић поздравља Скупштину и захваљује јој на узорном реду и мудром раду, поздравља сав народ наш: Србе, Хрвате, Словенце, Буњевце. Словаке, Шокце и Русе са узвиком: Нека Бог благослови дело наше! — и завршује Скупштину.

Скупштина се разилази уз певање песме: „Орао кликће са висине“ са рефреном: Ми смо с тобом Петре Карађорђевићу.

ЦРКВЕНИ ПРЕГЛЕД

Сједињење српских цркава

До последњег светског *рата* српски народ био је како у политичком тако и у *црквеном* погледу јако поцепан. Светски рат учинио је томе крај: српске земље, са малим изузетком, биле су скупљене у једну политичку целину. Заветна идеја српскога народа била је остварена, он је био уједињен. Природна последица тога била је да се одмах стало помишљати и на црквено уједињење, које је требало што пре спровести. У вези пак са тим искочило је на дневни ред са свом снагом и питање успостављања српске патријаршије као символа српскога уједињења, која је кроз векове после пропасти старе српске државе одржавала на снази бар у црквеном погледу јединство српскога народа. Питање о успостави српске патријаршије није представљало по себи ништа новога. Од уништења српске патријаршије (1766 г.) оно је било саставни део српске заветне идеје, па се зато свагда живо и осећало. Та је идеја дошла до живога израза на мајској скупштини 1848 г. у Ср. Карловцима, а последњих деценија то је питање у књижевности било т. р. стално на дневном раду, а год. 1914 постало је већ предметом преговорâ између Крал. српске владе и Велике Цркве у Цариграду.

Са извршеним политичким уједињењем српскога народа крајем 1918. г. у оквиру нове државе Краљевине Србâ, Хрватâ и Словенацâ стање српске цркве било је овакво: у њој су се налазиле скоро у целини три српске автокефалне митрополије: архиепи-

скопија карловачка и митрополија српска, архиепископија београдска и митрополија Србије и архиепископија цетињска и митрополија Црне Горе, даље делимично назависна автокефална митрополија буковинско-далматинска (епархије далматинскоистријска и бококоторска), даље автономна српска црква у Босни и Херцеговини и најпосле српска црква у Јужној Србији која је дотле неограничено стајала под јурисдикцијом васељенске цркве. Све је то сад ваљало спојити у једну велику црквену област, а тога ради делимично израдити канонско оцепљење односних делова од цркава са којима су они били канонски спојени.

У том смеру одржана је Конференција срп. правосл. архијерејâ 18. децембра 1918 г. у Ср. Карловцима под председништвом впреосв. г. Димитрија Архиепископа београдског и Митрополита Србије, у којој је прихваћена одлука св. Арх. Синода митрополије карловачке од истога дана а која гласи: „Изриче сједињење своје црквене области са осталим српским црквеним областима у уједињеној држави СХС *успостављањем јединства, какво је постојало до 1710 године у српској патријаршији* а које ће се законитим и прописаним од васељенске цркве путем по позваним чиниоцима уредити и придржавајући митрополији карловачкој право пристанка код уређивања односа њезина према јединственој цркви и држави.“

Ради разјашњења наводимо, да се горњим наглашавањем успостављања јединства какво је било до 1710 г. хтело да нагласи потпуно успостављање јединства српске цркве заједно са обновом српске патријаршије (1710 г. одвојена је митрополија карловачка од српске патријаршије). Завршетак одлуке унесен је због посебног автономног положаја митрополије карловачке, те се епископат није сматрао надлежним да сâм без нар. црквен. сабора у свему поступи.

На основу наведене одлуке као и других списâ и изјавâ донела је Конференција своју одлуку: „Констатује се једнодушна воља законитих представника српских правосл. црквен. области за уједињењем и на основу тога изриче се потреба, да се одмах приступи извршењу тога црквенога уједињења успостављањем Српске Патријаршије пошто се са пуним поуздањем очекује, да ће и српска црква у Црној Гори пристати на уједињење, која због краткоће времена и тешких прометних прилика није могла бити заступљена на овом збору епископа“. У вези са тим учињена су и расположења у предмету извођења тога, у првом реду ради канонскога оцепљења односних црквен. области.

Друга Конференција Архијерејâ уједињене српске цркве састала се у Београду 11 (24) маја 1919 г. Овом приликом присутни су били сви Архијереји срп. цркве. У седници од 18 (26) маја донесена је ова одлука:

Изриче се духовно, морално и административно јединство свих српских правосл. црквених области, које ће се јединство дефинисати и уредити својим путем када се цео Архијерејски Сабор Уједињење Српске Цркве као једно независно (автокефално) тело састане под председништвом свога Патријарха. Дотле се ово ује-

дињење има изразити у једном привременом одбору епископâ изабраном од ове епископске конференције. Тај привремени одбор епископата зваће се: „Средишњи Арх. Сабор уједињене срп. прав. цркве“. Седиште Сабора је у Београду. Даље се у тој одлуци набрајају чланови тога Сабора и одређује круг његова рада. На основу тога донесена је 28 авг. исте године Уредба о устројству Сред. Арх. Сабора.

Међутим је рад на канонском разрешењу односних српских области ишао својим путем и на задовољство је и довршен. Његово Високопреосвећенство г. Владимир Репта Архиепископ и Митрополит Буковине и Далмације граматом својом од 9 (22) новембра 1919 г. у Букурешту издао је канонски отпуст за епархије далматинскоистријску и бококоторску, а 18 (31) марта 1920. г. потписан је споразум између Васељенске Цркве и наше крал. владе у предмету уједињења српских прав. црквених области у једну вишу црквену област као и уздизања исте на ступањ патријаршије, на основу чега је св. Архијерејски Синод Васељенске патријаршије издао одлуку 19 марта под бр. 2056, којом даје благослов на присаједињење Уједињеној Српској Цркви епархијâ у Јужној Србији, Босни и Херцеговини.

На основу тога издан је 17 јуниja 1920 г. овај Краљевски Указ:

У име Његовог Величанства Петра I. краља Србâ, Хрватâ и Словенацâ Ми Александар Наследник Престола на предлог заступника Нашег Министра Верâ, нашег Министра Просвете, а по саслушању Министарског Савета и сагласно са одлуком збора свих српских православних архијереја из Краљевства Срба, Хрвата и Словенацâ од 13 (26) маја 1919 године, решили смо и проглашујемо: Уједињење свих православних црквених области у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, а наиме: Архиепископије београдске и Митрополије Србије, Архиепископије карловачке и Митрополије српске са далматинским епископијама далматинскоистријском и бококоторском, Архиепископије цетињске и Митрополије Црне Горе, Брда и Приморја, Митрополијâ Скопске, Рашкопризренске, Велешко-дебарске, Пелагонијске, Преспанско-охридске, Струмичке, једнога дêла Митрополије Воденске, Епископије Полеанске, Митрополијâ Босне и Херцеговине: Добробосанске, Херцеговачко-захумске, Зворничко-тузланске, Бањалучко-бихаћске — у једну Автокефалну Уједињену српску православну цркву Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.

Заступник нашег Министра Верâ, наш Министар Просвете нека изврши овај Указ. 17 јула 1920 год. у Београду. Александар с. р. Заступник Министарства Верâ, Министар Просвете Св. Прибићевић с. р.“

На то је Средишњи Арх. Сабор из седнице од 16 (29) јуниja 1920 г. сазвао (четврту) Конференцију Архијерејâ за 27 август (9 септ.) у Београду, која се тога дана и прогласила св. Архијерејским Сабором уједињене срп. правосл. цркве, који је као такав одмах приступио раду на проглашењу успостављања српске патријаршије, које је извршено на врло свечан начин на дан Сабора Српских Просветитељâ 30 августа (12 септ.) 1920 г. у Ср. Карлов-

цима у синодској дворници патријарашке резиденције, а затим у тамошњој саборној цркви у присуству Његова Височанства Престолонаследника и Регента Александра и свих односних фактора. Наиме, том приликом прочитан је односни свечани акт св. Арх. Сабора, у коме се, пошто су констатоване односне чињенице, доноси ова одлука:

„Саизволи се Духу Светоме и Нама Архијерејима Уједињене Автокефалне Српске Православне Цркве, сабраним у име Господа и Спаситеља Нашега Исуса Христа у Сремским Карловцима, на дан Свих Светих Српских Просветитеља и Учитеља тридесетог Августа лета Господњег хиљаду девет стотина двадесетог да своју дотле под разним државним и црквеним властима раскомадану, а сада у смислу црквених правила и прописа у једну вишу црквену област уједињену Автокефалну Српску Православну Цркву, сходно њеном новом обележју и апостолском задатку, а одазивајући се жељи свештенства и народа, према освећеним предањима народа и цркве, у споразуму са Круном, као и у складу са благонаклоним сестринским сагласијем Свете Велике Цркве подигнемо на ступањ и положај Патријаршије и тиме обновимо и успоставимо 1766 године иноверном влашћу укинуту стару Српску Патријаршију".

Одмах затим прочитао је Његово Краљ. Височанство Престолонаследник Александар своју благу вест којом потврђује горњу одлуку св. Арх. Сабора и проглашава васпостављање Српске Патријаршије извршујући тако и други део Душанова Завета. Након тога прочитао је Министар Вера, г. П. Маринковић, краљевски Указ, којим поглавар васпостављене Српске Патријаршије има да се зове: „Српски Патријарх православне цркве Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца", као и по којем ће се Краљевом Уредбом прописати статут о избору првог Српског Патријарха и о уређењу Патријаршије и Синода.

Нацрт уредбе за избор првога патријарха на позив тадашњег Министра Верâ била је израдила још 1919 г. нарочита анкета, који је нацрт прихватила са извесним изменама и трећа Конференција Архијереја (крајем 1919 г.). Међутим у лето 1920 г. тај је нацрт повратио тадашњи Министар Верâ, г. Маринковић, са мотивацијом да је гломазан, и позвао је Средишњи Арх. Сабор да изради други једноставнији према начину како је дотле био биран Архиепископ београдски и Митрополит Србије. Сред. Арх. Сабор доставио је то св. Арх. Сабору и овај приступи изради нове уредбе, но том приликом није могао да обиђе друго важно питање, да ли је нама, у овој прилици, потребан избор уопће. Тешки канонски и црквенополитички и патриотски разлози тражили су императивно да место патријарашко заузме тадашњи Архиепископ београдски и Митрополит Србије, Његово Висскопреосвештенство г. Димитрије; међутим је избор садржавао опасност да не буде он изабран, што би могло довести до немилих прилика у цркви. Стога Арх. Сабор у седници својој од 15 (28) септ 1920 г. донесе образложену одлуку да се Његово Високопреосвештенство г. Димитрије прогласи патријархом српске цркве и умоли г. Министар Вера да исходи у том смислу Краљевски Указ. Но Министар г. Ма-

ринковић у главном с позивом на Указ од 30 августа (12 септ.) није хтео ни да чује о том. На то Арх. Сабор поднесе нови нацрт изборне уредбе а у вези са тим и нацрт привр. Уредбе о срп. Патријаршији. Око првог нацрта водила се затим дуга борба са г. Министром Вера који је најзад у нечему попустио и тако 23 октобра пр. г. буду потврђене обе уредбе али обе *октроисане* (У уредби о Срп. Патријаршији октројке су унесене у чл. II и III, по којима су чланови св. Арх. Сабора и члановима св. Арх. Синода могу постати само „епархијски архијереји“, место „архијереји у служби“, а тако исто скучен је и законодавни круг рада св. Арх. Сабора). Истога дана издан је и Указ о сазиву Изборнога Сабора у Београду 30 октобра (12 нов.) 1920 г., који се тога дана и састао и са огромном већином изабрао за првог срп. Патријарха Његово Високопреосвештенство г. Димитрија дотадањег Архиепископа београдског и Митрополита Србије. Избор је истога дана задобио и краљевску потврду и изабрани патријарх сутрадан је и уведен у нову дужност. И тако су отклоњене могуће неприлике у цркви.

У смислу уредбе о Српској Патријаршији изабрани су чланови (сталног) св. Арх. Синода и овај је отпочео свој рад на место дотадањег привременог Средишњег Арх. Сабора.

Међутим је св. Арх. Сабор и даље радио и посвршавао разне важне послове (донео је нацрт уредбе о централизовању срп. цркве, преместио је неке епископе на друге епархије, као и неке епархије попунио избором нових лица и т. д.), а затим се разишао да се после Ускрса опет састане на даљи благотворни рад, пошто му предстоје још врло многи важни и хитни послови у предмету уређења и спровађања јединства и довођења у жељени склад свега разноликога у уједињеној цркви, састављеној из делова, где се у току векова развијао посебни црквени живот.

Е. Иларион

СОЦИЈАЛНИ ПРЕГЛЕД

О потреби социографског проучавања Војводине

I

Неоспорна је чињеница, да је данашње друштво болесно, растројено и уздрмано и да га стално потресају велике социјалне, економске и политичке кризе и зла, која подгризају и поткопавају темеље савременог друштвеног живота. Оријентација духова и сувише је материјалистичка, мутна и нејасна. Духови су које заморени, разочарани, које индиферентни и интересирани, подељени у схватањима и теорије и акције, и неодлучни у борби. Социјална и солидаристичка свест као и смисао за живот Geselligkeit-a (по Г. Зимлу) осетно недостају нашем друштву. Стално се, брже или спорије, извршује дезинтеграција целокупног друштвеног живота, нарочито генеономских (породичних) функција*) и социјална и

*) Најбољу социологију породице дао је минхенски социолог Müller-Lyer у своме делу »Die Familie« (1912), у којем нам пружа карактеристику позније породичне фазе новог доба: преношење једног великог броја породичних функција на државу и друштво усљед дезинтеграције породице и диференцијације жене.

*

политичка лутања у крајностима са религиозно-фанатичним погледима и принципима појава је опште природе. Социолошко гледање на свет социјалних, економских и политичких појава, несистематско је и површно, без дубљих и стварних знања. И ова нејасност и неодређеност у погледима с једне стране, исто као и нова социјална религија пролетарске класе са акционим фанатизмом с друге стране, изазване су историјским током друштвено-капиталистичког развоја и појачане су социјалним и економским посљедицама светског рата. Стара велика социјална питања не скидају се са дневнога реда, она уздрмавају буржоаско капиталистичко друштво и у социјалној и политичкој борби све више компликују чињенице и проблеме са појавом споредних ији х али ипак важних социјалних и економских питања. Спој старих социјалних проблема са новим, који су досад били скривени и незапажени, сачињава данашњу компликованост и гломазност социјалног питања у целом друштвеном поретку. Капиталистичка организација економског система на принципима либерализма и слободне конкуренције, више индивидуална него социјална, данас је у дезорганизацији, растројству и преображају. На место индивидуализма, крајњег и безобзирног, долази тенденција ка социјализацији, на место индивидуалне слободе долази социјална слобода. Социјална свест добија предност пред индивидуалном свешћу и у теорији и у пракси. Индивидуа у моментима, када се извршује трансформација напред — у правцу социјалном, увек се осећа слаба и немоћна да у прелазним дезорганизацијама и социјалним експериментима заузме један одређенији став без стварнијег познавања друштвених и културних наука и динамике данашњих социјалних и културних идеја — сила. Индивидуа не ишчезава, она и даље заузима своје место, само не дише онако неограничено, апсолутно у својим акцијама и интересима већ са више солидаризма и обзира према интересима целине, доводећи на тај начин у хармонију интерес појединца и интерес заједнице и изграђујући нови тип — социјалног, потпуног човека*). Екстремни индивидуализам је у својој суштини увек асоцијалан, јер познаје само појединца, али је и крајња социјализација исто тако асоцијална — јер познаје само друштво. И хипер-индивидуализам и хипер-социјализација су две социолошке крајности, обе социјално абнормалне, воде сталним кризама и траже много социјалних и културних жртава. Индивидуална и социјална тиранија, са својим огледима у историјском развоју човечанства дале су довољно историјског и социолошког материјала, да се констатује како без хармоничног развоја и индивидуе и друштва, индивидуалних и друштвених интереса, нема хармоничног ни социјалног ни културног развоја.**)

Данашње друштво је очевидно у стадију прелаза и борби социјалних идеја. Оно чини померање своје тежине ка социјалном смислу и хармоничној култури, дакле напред. Индивидуа и сада

---

*) Müller-Lyer, Der Sinn des Lebens und des Wissens, II. Auf. München, 1919. стр. 213.—214).

**) W. H. Cheldon, Social Tyranny, у »Philosophical Review«, March, 1920.

доспева у положај, у коме се тешко сналази и тешко асимилира. Јер свако мењање улога и носилаца функција у друштву доноси са собом период криза и револуција, било социјалних, било економских. Напуштање старијих, конзервативнијих схватања и помиривање са новијим социолошким принципима посао је врло тежак и зато је потребан озбиљан и систематски рад од више генерација. Али и у овом процесу напуштања застарелих концепција и асимилирања новијих, tempus и линија развоја у погледу акције нису увек исти и једнаки пошто зависе много од познавања социјалних и културних дисциплина и од развијености социјалне и културне политике. Што се више и дубље познају чињенице и идеје — силе друштвеног и културног живота, што се више знају привилности и узрочности у интегралном друштвеном и културном развоју, тим више се добија већа и стварнија могућност, да се брже и лакше врши измирење са новим социјалним и културним тенденцијама, и да се омогући периода прелаза „на више“ без великих потрзаја и идејних и стварних померања.

II

Реформисати нешто претпоставља као нужно, знати и познавати оно што се хоће да реформише. Знање и познавање стања, узрока и посљедица социјалног живота носи са собом и социјалну акцију, примену принципа, политику. Релативност свих друштвених и економских појава имплицира у себи социолошку истину, да се са познавањем једне друштвене појаве, њезиних узрока и посљедица може започети озбиљан рад на друштвеном реформисању. Материјал за упознавање друштвеног живота, метод за истраживање друштвених појава пружају друштвене и културне науке, које извиру из друштвеног живота и опет увиру у њега. Друштвене науке нису саме себи циљ, оне имају да служе животу показујући му пут који у социјалном развоју мора да следи. У посматрању друштвених појава морају се имати у виду ове две ствари. Прво, да су све друштвене појаве најверније израз друштвеног стања; друго, да је друштво једна целина, један тоталитет у правом смислу речи и да ради тога, друштвене појаве треба проматрати у њиховој интерфункционалности, што значи да друштвене појаве стоје једна поред друге у већој или мањој директној зависности и да промена структуре у једној изазива већу или мању промену структуре у другој; једном речју, свако друштво мора се посматрати у његовој целокупној структури и схватити у тачним односима једних појава према другим. На пр. схватити аграрно питање као чисто политичко без економске и социјалне стране, или женско питање свести само на политичко право гласа без социјалне и културне стране, било би непотпуно и нетачно, јер је сваки социјални проблем и свако социјално питање у ствари део целокупног друштвеног питања и оно тек у интегралном склопу свих социјалних питања добија правилну и тачну солуцију. Ни једна појава није више свет за себе, не развија се сама од себе и не утиче сама на себе, него је једна карика, већа или мања, у ланцу интерфункције друштвених појава. Дру-

штвене појаве у целокупности и међусобној зависности проучавају друштвене науке и из тих разлога сваки онај, који хоће да разуме данашњу социјалну статику и динамику и да стекне представу најближе социјалне будућности у најбитнијим потезима, тај мора да се озбиљно даде на студију социјалних и културних дисциплина. Што се буде у познавању социјалних и културних дисциплина ширио све већи и већи круг људи, који те дисциплине познају, и што социјална знања буду све општија, то ће се јаче развити социјална и солидаристичка свест у друштву, правилније схватити прогресивност нових социјалних идеја и покрета и благовремено предвидети велике социјалне кризе, које из дна потресају друштво и ометају га у развоју. Друштвене и културне дисциплине са више система негују се и развијају у оним земљама и код оних народа, где су усљед јаче диференцираности друштвеног и екомомског живота избиле на површину економске и социјалне супротности са својим специфичним идеологијама и где социјална и културна зла са својим тешким посљедицама представљају повољан терен за социјалне пертурбације.

За овако проучавање и сазнавање узрока социјалних и културних зала, за неговање социјалних наука и социјалне политике није довољна журналистика и изразити литерарни часописи, јер посао и рад овакве врсте захтева више специјализираности и системе, него што му их они пружају. Оваки посао и рад тражи организацију посебних друштава са одређеним делокругом рада и посебним часописима. И доиста, код народа са јачом социјалном културом, на пр. Француза, Енглеза, Немаца, Американаца и постоје специјални часописи за социјалну науку и социјалну политику, у којима се развијају принципи социјалних наука и расправљају социјални и економски проблеми дотичних земаља. Ниједна социјална појава, ниједан социјални проблем, ниједан законски текст, који додирује једно социјално или економско питање, не сме остати тамо без дискусије у стручној литератури и нарочито у часописима. Међу многобројним социјалним часописима ови су најглавнији: Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik (W. Sombart u M. Weber); Zeitschrift für Sozialwissenschaft (Dr. A. Voigt. J. Wolf, Pohle); Zeitschrift für Politik (Dr. R. Schmidt und Dr. A. Grabowsky); Archiv für soziale Hygiene und Demographie; Annalen für soziale Politik und Gesetzgebung (Dr. H. Barun); Soziale Kultur (W. Hohn, Fr. Hitze); Archiv für Frauenarbeit; Schmollers Jahrbuch; Concordia и др.

III

Наше је друштво болесно и потребно је пре свега открити узроке због којих је постало социјално зло, познати услове од којих се развијало и анализирати садашње стање. Тек на основу таквог систематског рада могуће је донети тачну дијагнозу за реформисање појединих друштвених зала и лечење појединих друштвених криза. У томе смислу је и отац модерне социологије, A. Comte, развио своју добро познату социолошку мисао: да се нешто може да предвиди, потребно је да се зна оно што хоће да се предвиди, а кад се зна то што хоће да се предвиди, онда

томоже да се и предупреди (savoir pour prévoir, prévoir pour prévenir).

Систематска социјална, економска и демолошка политика не може се замислити без добро израђених студија о савременом друштву, као што се ни једна реформа друштва или поједине друштвене области не могу ставити на солидну основу без систематски прикупљених, проверених и сређених података о целокупном друштвеном стању или појединим друштвеним појавама. Ову објективну дескрипцију друштва и ове, релативно, најпотпуније снимке социјалног стања с економским, породичним, правним, моралним и т. д. појавама, једино нам пружа нова дескриптивна социјална наука — *социографија**), која је по својој улози у израђивању социјалне, економске и културне политике, од необичне велике важности. Социографија, која „код културних народа има да испуни ону исту задаћу, коју има и етнографија код примитивних народа т. ј. да нам даде једну потпуну слику целокупног народног живота са свим његовим тенденцијама и снагама, са свим његовим висинама и дубинама".**)

Друштву се мора прићи са другом методом и друкчијим тенденцијама него досад. Демагогију, национални сентиментализам и сваку површност у проучавању стања нашега друштва треба да замени објективно и научно-социографско гледање на свако село и на цело друштво. Социографски организован рад има да открије право стање, у коме се налазимо, да анализује тачне социјалне стране, да изнађе укорењене предрасуде и традиционална зла, која спречавају сваки конструктиван социјални и културни рад, па да нашим социјалним реформаторима покаже са каквим стањем имају рачунати и са каквим негативним социјалним и културним факторима борити се при увођењу социјалних реформи.

Ми морамо признати једну истиниту, али мало утешну чињеницу, да о социјалним, економским и морално-породичким појавама нашег друштва имамо врло нејасне, неодређене, чисто субјективне и погрешне представе. Зато социолошки изгледа и комично и неозбиљно приступити неким „радикалним" реформама друштва без стварног и научно провереног социографског материјала.

У земљама са развијенијом социјалном културом и с више систематскога рада око социјалних реформи развија се упоредо и социографско проучавање. И где год су се образовала и конституисала Социолошка Друштва тамо је у њима организован и Социографски Стручни Одсек. У Америци на универзитетима налазимо катедре за „руралну социологију" са Социографским Институтима за практичан рад ради изучавања „свих варијација околности сеоског живота, социјалних околности сељака и социјалних услова општинског живота, стварајући на тај начин једну

---

*) Др. М. М. Косић, Социографија, Друштвени Живот, кн. I. стр. 25—32, где је сажето изнесена научна и практична важност социографије.

**) Dr. S. R. Steinmetz »Die Stellung der Soziographie in der Reihe der Geisteswissenschaften«, у Archiv für Rechts-und Wirtschaftsphilosophie, B. VI Hf. 3. стр. 493.

слику социјалних услова читавих покрајина.*) У Енглеској се у последње време (почевши од 1908 године) поклања врло велика пажња селу, које је културно, економски, социјално и политички необично запостављено, јер Енглеска у индустријском и капиталистичком развоју у међународној економској и финансијској утакмици, није ни осећала потребу да му нарочиту пажњу поклања. Данас пак, кад се социјална свест сељака диже и када проблеми села са својим економским кризама постају све акутнији, Енглези почињу да организирају социографски рад на научној основи, за изучавање села. Најзнатније социографске студије и монографије о проблемима сеоскога живота ове су: Aronson A., Our Village Homes, 1913; Davies M. F., Life in an Englich Village, 1909; Mann H. H., Life in an Agricultural Village, 1905; Hyder J., The Case for Land Nationalisation, 1913; Radford G., Agricultural Cooperation, 1910; Sutherland W., Rural Regeneration in England, 1913; E. U. Bennet, Problem of village life. У нашој недалекој близини, у Румунији, социографски рад је организиран на универзитету у Jassy-у, у семинару за социологију, политику и етику Др. Д. Густиа, у којем се поред научног претресања основних социолошких појмова врло много радило и на систематском социографском проучавању појединих друштвених појава.**) У Мађарској је Социографско Друштво у Будимпешти основало свој Социографски Стручни Одсек са задатком. да сакупља „сирове податке друштвеног живота". Тако је исто и Галилејево Коло с великом активношћу развило нарочито социографски рад са израђивањем економских и социјално верних слика мађарског села.***) Војводини служи на част, што су у њој настале прве монографије парохија као самоуки покушаји социографског испитивања и што су у Српској Матици чињени први покушаји да се организује социографски рад у антропо-географско-етнологијском Збору Књижевног Оделења с оно мало снага, што јој је тада било на расположењу.

Добро смишљени рад око социографског проучавања Војводине, како је започет у Матици Српској највише настојањем г. Др. Т. Остојића, мора се наставити и на широј основи, с више снага и с отворено постављеним сврхама, изводити. Српска Матица не сме испуштати из својих руку своје првенство у научном, добро организованом социографском проучавању нашега народа у Војводини, јер је Војводина од свих наших области највише експонирана опасностима споља, друштво јој је нехомогено, збуњено и запуштено и изискује што брже друштвене реформе. У таким приликама могу се пак разборите потребне друштвене ре-

*) E. R. Groves, A College program for Rural Sociology, у The American Journal of Sociology, September 1820. p. 187.—194.

**) Dr. D. Gusti. Ein Seminar für Soziologie, Politik und Etik an der Universität Jassy. у Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie, 1912 Hf. 2. S. 237—237.

***) У 292 кн. Летописа изнео је г. Т. Остојић један пример мађарске социографске студије: Bosnyak B., Oros község gazdasagi és társadalmi rajza, Budapest 1911., и дао врло поучна обавештења о организацији социолошких задруга код Мађара.

форме уводити само на основи резултата савесних социографских проучавања и свако незналачко експериментисање нарочито је опасно.

Научни Одсек Књижевног Одељења Матице Српске, како поуздано знамо, спрема већ потребну основу за организацију социографскога изучавања Војводине, при чему ће се користити и резултатима и методом антропогеографских проучавања г. Ј. Цвијића. Историју досадашњих изучавања бројнога кретања и културнога развоја Срба Војвођана написао је г. Н. Радојчић за нужну информацију свих који од сада буду радили око социографског проучавања Војводине. Етнопсихолошка питања проширице г. Ј. Цвијић за потребе Војводине, а, као главни део рада, саставио је г. М. М. Косић социографска питања према захтевима социјалних наука, искуству на страни и нашим нарочитим потребама. Само савесним извођењем смишљених социографских изучавања моћи ће се створити потребна поуздана основа за увођење нужних друштвених реформама и разборито вођене социјалне и културне политике.

Београд, јануара 1921. *Федор Никић*

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Васкрсење Српског Народног Позоришта

При отварању Срп. Нар. Позоришта 12 (25) јан. 1919 говорио Др. Тих. Остојић

Више од четири године смо посртали и клецали кроз мрачнс царство смрти. Мишљасмо да више нећемо видети белога дана...

И гле, ипак нас је огрејало сунце. Изиђосмо у сјај живота. Окупани у огњу, изиђосмо снажнији, свежији него што бесмо пре.

Стојимо још непрестано под поразним утиском овога чуднога догађаја. Шта се то збило с нама?... Разум је немоћан да схвати. Узалуд напреже све своје снаге. Одвећ су големе ствари ово, да би их трезна, хладна мисао могла обухватити.

Шта се то збило с нама?... Само упаљена машта може да се хвата у коштац са стварима који су нас неодољиво понеле. Само чувство које је кадро да се хвата највећих висина, најпровалнијих дубина, бескрајних ширина и најогромнијих величина може да осети: — религиозно чувство. Само религиозно чувство.... Јер догађаји који се од летос, с језовитом брзином, руше над нама могу се поредити само с онима у Апокалипси.

Узалуд се упиње разум да схвати замашност данâ које проживљујемо... Десило се чудо!... Ми бесмо мртви и — оживесмо!... Десило се и друго чудо: *смрћу* је побеђена наша смрт. Било је оно што, ликујући, каже ускршња песма: „смертију смет поправ".

„Смертију смерт поправ"!...

Шта значи овај апсурдан израз?... Смрћу победив смрт!... Credo quia absurdum, вели Св. Августин. Верујем јер је без смисла...

Али има овај чудни израз смисла. Наши војници су му на Кајмакчалану и Добром Пољу црвеном крвљу исписали коментар.

Ми гинемо да народ живи — то значи „наше смертију смерт поправ".

У лето 1914 било је Српско Племе осуђено на смрт. Непријатељи су му огласили рат, да би га уништили. Али се паклене намере нису испуниле. Један део Племена се жртвовао, примио је смрт, да би спасао целину од смрти....

Смрћу је уништена смрт, а ми остасмо живи....

Кад поново отварамо замандаљена врата нашега Позоришта, морамо се сећати победе смрћу коју је Српски Народ, раскрвављен и скоро размрскан, задобио године 1918. Од ове страшне и радосне године ће се још много, — много векова све починьати. И наше Народно Позориште је делило судбину својега народа. И оно је било осуђено на смрт.

Кад је оглашен рат Србији, наше Позориште је баш спремало нову сезону. Али, место веселе игре на даскама, започела се крвава игра на бојном пољу. Окупљени чланови позоришне дружине су се за неколико дана растурили. Једни су командовани у стрељачки ров, други у заточење. Страшни рат није никога штедео, па ни њих. Неки су и главом платили. Нека је слава тим нашим мученицима!

Да је непријатељ победио, свршило би било и наше Народно Позориште. Али је наше тврдо племе смрћу уништило смрт. Тако је с њим васкрсло и његово позориште. Данас славимо његово васкрсење.

Наше Позориште је вазда делило судбину народа. Оно је одиста оно чиме се зове: *народно*. Њега није основао ни спекулативни дух предузимача, ни податљива рука државе. Оно је подигнуто од народних новчића; од новчића једног малог народа који је био остављен сам себи. Оно се морало прилагодити животу и судбини народа.

Али од народних новчића се начинила кула за одбрану. Мало гнездо глумачке игре имало је велик историјски и културни значај. Наш завичај овде на Тиси, Дунаву, Моришу и Тамишу је матица српског и хрватског позоришта. Претходници Новосадског Народног Позоришта су оснивачи позоришних представа у Србији и у Хрватској. Год. 1834 је наш Бајац Јоаким Вујић дао прве позоришне представе у Крагујевцу. А год. 1846 је новосадска дружина одиграла у понемченом Загребу, пред усхићеним Илирцима, прву представу на српскохрватском језику И основање сталног позоришта у Београду стоји у најтешњој вези с нашим позориштем.

У културној историји нашега краја има ово позориште свој нарочити значај. Уз православну цркву, уз школу, уз књигу, оно је било четврти стуб наше гњечене, тлачене и поколебане народности. И српски глумац је, својом речју и песмом, био апостол национализма.

Па још једна важна услуга. Православни део народа је имао у народној цркви и школи, и у својој Матици, какве такве ослонце

своје културе. Али ми смо слабо могли помоћи својој браћи католичке вере... Да кобних прилика! Два брата седе један уз другог, једну муку муче, а не могу један другом да пруже руку... Само је наш глумац сломио преграду. Позорница је била једина наша културна и национална веза с Буњевцима. Народно Позориште је било једина заједничка културна установа наша и наше католичке браће. Кад у Суботици изиђе на позорницу Краљевић Марко или Милош Обилић под додиром чаробне палице Талијине, срушиле су се у прах, за тренутак, све куле насилничке туђинске власти, и душа заробљеног човека, слобода од земаљских окова, прхнула је у ведре висине идеја и уметности. То је била једина прилика да се Буњевац осетио и да је живео као народ. Ето ту прилику је дочаравало позориште. Ову услугу Српског Народног Позоришта треба крупним словима забележити у културној историји Срба и Буњеваца.

Српско Народно Позориште, као установа народа, којему је државна власт сузбијала развијање колико год је могла, морало се прилагодити тешкоме стању тога народа и сносити све лоше стране својега положаја. Иако уметнички завод, оно није могло да служи чистој уметности. Оно је било основано и по својем положају логички позвано на то да служи, у првом реду народности. Оно је тај свој задатак часно извршивало. Силом прилика, у службу народне одбране улази и уметност.

Али смемо с образом тврдити да уметност није била запостављена. Захваљујући великим глумачким талентима једнога Телечког, једног Тоше Јовановића, једног Ружића, једног Добриновића, једне Милке Марковићке, и многих других врсних глумаца, на позорници наше скромне Талије могла се видети и права и велика уметност. Са задовољством можемо истакнути да је код колевке њене стајао нико мањи него Шекспир. Год. 1864 је, наиме, прослављена у Новом Саду 300-годишњица великога Британца. Одушевљење које је ова свечаност изазвала много је допринело да се коначно одлучи оснивање сталног позоришта у Новом Саду. Шекспиров геније је, дакле, надахнуо оснивање. У репертоару, пак, новог позоришта заузимао је знатан део и Шекспир и други класици. Дабогме, колико је једна дружина, која је морала сваки час да мења место, која је често играла на бурадима од пива, могла да доспе да нешто крупније учи и вежба. Стаза није била посута цвећем. Није се доспевало да се решавају проблеми уметности, или тек уз пут. Наша јуначка Талија морала је да хита на сва угрожена места и да се хвата у коштац с проблемима народне одбране.

Српско Народно Позориште стоји сад на прагу новога доба. Одсада неће оно морати служити народној одбрани него народном Генију. Народ сад брани јача мишица: Држава Уједињених Срба, Хрвата, Словенаца. А оно ће моћи да се посвети уметности народној. Неће се морати потуцати од немила до недрага, гањано обешћу туђинца, неће се морати у својој кући, у Новом Саду,

снебивати као сироче, док се дошљаци по њој шире и размећу Не! Сад ће оно моћи слободно ходити широм наше лепе отаџбине, радосно дочекивано од својих. Једва једном, после више од пола века борбе, свануше и њему лепши дани.

Кад наше Позориште, наше мезимче — како смо га досад звали —, прегази овај час преко прага у нов одсек својега живота, сетимо се да је ово лепше доба могло настати само тако што је смрт побеђена смрћу, и што је, као што ускршња песма ликује, онима који су у гробу дарован живот.

И наше Позориште је васкрсло. Слава његову васкрсењу! Нека је срећан улазак у ново доба!

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Dr. Tihomir Ostojić, *Studije o Branku Radičeviću. Hronologija pjesama Branka Radičevića.* (Rad Jugosl. Akademije knj. 218. histor.-fil. razred 95.)

У *студијама* је писац много јасније приказао односај нашега песника према Бајрону него што је то у своје време могао учинити пок. Вуловић у познатој исцрпној монографији о Бранку (Глас Срп. Краљ. Академије XIII и XIV). Сем тога дају нам ове студије потпуно јасан поглед у радионицу нашега песника. Довољно је напоменути да Вуловић у Гласу XIV стр. 64. почиње тај одељак речима: „Од данас познатих Бранкових песама ни од једне се није сачувао оригинални рукопис, осим од оне записане у споменицу кћери Вуковој," а г. Остојић је имао пред собом множину Бранкових рукописа који се чувају у Матици Српској. Вуловић је први трагао за утицајима енглеског великог песника у Бранковој поезији, и има о томе посебан одељак (Глас XIV стр. 147—160), али тврдња његова да је Бранко пао под утицај Бајрона тек 1849 год., кад га је здравље почело остављати, побијена је сада, јер Бранко већ у првој половици 1844 год., у писму своме оцу из Беча, изреком спомиње Бајрона и спрема се не само да га „стигне" него и „претера". Мислио је то, радећи епску песму *Милета*, прерађену касније у *Гојка*. Јасно је сада и то, и баш по томе писму, да Бранка није захватила Бајронова болест (Weltschmerz), јер није имао предиспозиција за то, а Вуловић је био противног мишљења, ма да и сам каже на једном месту да Бранко „духом и нарављу није био налик на Бајрона" (Глас XIV стр. 155). Од почетка до краја свога песничкога рада био је Бранко за све своје веће концепције инспирисан Бајроном, али крај свега тога његов поглед на свет, мишљење и осећање остало је нетакнуто с те стране; из Бајрона је примао идеје, песничке мотиве, људске типове и уметничке облике. Нарочито су Бранкове епске песме инспирисане епилијама Бајроновим *(Ђаур, Абидска Невеста, Гусар, Опсада Коринта)* из грчко-турског живота; од епилија којима није тема турска, како је већ Вуловић био уверен, *Лара* је изазвао *Стојана*. Бајроновски јуначки тип, чију је карактеристику дао већ Вуловић, нешто друкчије него што је у овим студијама, и уз то примљена техника Бајронових епилија, битно је што означава дубљу везу између Бранка и Бајрона. *Гојко* и *Хајдуков Гроб* слични су турско-грчким епилијама, али ипак нешто даље од Бај-

рона него што је *Стојан*, па онда, у другом реду, *Утопљеница* и *Освета*, и *Урош* који је сличан *Гусару*. Бранко ипак није имитатор него само ученик Бајронов, утврђује г. Остојић, као што је и Вуловић своје посматрање завршио закључком (Глас XIV стр. 160) да је Бранко читао Бајрона, па да је та лектира оставила трага на његовим песмама, и ништа више.

Између Бранка и Бајрона нема никакве сличности ни по темпераменту ни по друштвеном положају ни по судбини, да се и не узима на ум књижевна култура и остало при упоређењу једнога с другим, па није требало много доказивати да је, осим моде у првој половини XIX века, Бајрон придобио за се нашега песника својом љубављу за слободу, својом улогом у грчком устанку и борбом против заједничкога, српског и грчког, непријатеља, Турчина. То што епске песме Бајронове имају много додирних тачака са животом и поезијом српскога народа, без сумње је одлучан моменат за угледање нашега песника, и тако се он могао заинтересовати за Бајрона одмах по свом доласку у Беч (1843. у јесен), да у опсени његовој остане до последњих дана свога живота.

О *Гојку* расправља писац од стр. 25—73, јер *Гојко* има своју дугу историју, од 1844—1851 год., а постао је од *Милете*. Сачуван је рукопис од *Милете,* који је спеван у четири песме, сажете касније у три песме *Гојка*, тако да је од 2896 стихова *Милете* остало у *Гојку* 1069. После анализе *Гојка,* писац упоређује обе композиције, говори о епизодама, карактерима, стилу, претпевима, о утицајима и о фазама у развитку *Гојка*. Каснијим прерадама Бранко је, разуме се, надмашао прве своје композиције, али се догодило да је гдекоје лепо место или комад из прве композиције изостао у преради. Међу овима су, у *Гојку*, изостали неки лепи описи природе и спремање српске војске за бој у 74 стиха. Како епизоде спадају у технику епоса већега стила, то је песник, скраћујући *Милету* у *Гојка,* морао изоставити епизоде. Из примене епске технике у *Милети* могло би се закључити *како* би песник био обрадио Косовски епос. Од утицаја на Бранка при овом првом стварању епских композиција вреди споменути, осим Бајрона, унеколико, и народне песме, Мажуранића (стихови на стр. 41. очевидно опомињу на Мажуранића), Његоша и, може се слободно рећи, Хомера. — *Милета* је имао политичку тенденцију, у свези с револуцијом 1848 год., која је у *Гојку* сасвим отпала. Види се још из *Милете* како се Бранка, под утицајем Вука Караџића, дохватила супротност између балканског и аустријског српског типа и како је он, наравно, у балканском типу гледао све одлике наше расе. На завршетку је (стр. 72) у неколико редака сведена разлика између *Милете* и *Гојка,* а главно је у том да је од тенденциозне политичке песме постала најзад романтична историја која је задржала патриотску идеју, али је из круга земаљске актуалности одскочила у висине апстрактне уметности.

Хајдуков Гроб (стр. 73—93) нема толику историју као *Гојко*. У оставини Бранковој сачуван је само чист препис из којега је дело штампано. Спеван је за врло кратко време 1849 год., па се

о његовој генези не може ништа ближе казати. Исту тему дотакао је Бранко већ прве године свога песничког рада, у *Ајдуку*, и писац, много оправдано, мисли да су на Бранка утицали сјајно окарактерисани хајдучки типови из српских нар. песама, који су уједно блиски Бајроновским јуначким типовима. Сем тога је и Вук у *Одговору на Ућук г. М. Светића* написао праву апологију српских хајдука и бранио их пред Мушицким као добре и поштене људе који су и у почетку Буне на дахије били народу од велике помоћи и користи; све је то, веројетно, могло дати песнику инспирацију за овај темат. *Хајдуков Гроб* је ближи народној песми него *Гојку,* али је и овде Бајрон оставио дубок траг. На паралеле са народном песмом писац је тачно и лепо упозорио, нарочито у мотивима.

Од стр. 83-105 расправља се о *Ђачком Растанку* по којем се наш Бранко највише спомиње. Песма се првобитно звала *Опроштај,* али колика разлика између прве композиције и *Ђачког Растанка! Опроштај* је, како писац вели, елегија безазлена младића који воли да сања о природи и жали што се растаје с друговима и с Карловцима, а *Ђачки Растанак* је елегија развијена младића који, сем љубави к природи и друговима, има широк поглед на свет и човека, а поврх тога и израђен национално-политички идеал. Тим чудније одудара суд пок. Скерлића који је рекао за *Ђачки Растанак* да је „развучен опис једне ђачке пијанке“ и „доста груба баканалија испод Магарчева Брда“. Писац говори о првобитној обради, о бербанском колу и поскочици, исправља Вуловићево мишљење о вези између *кола* у *Ђачком Растанку* и играчких песама народних, како је већ то учинио у *Бранкову Колу* 1900. год. стр. 22—28. Елементе за своја *кола* нашао је Бранко у народу, али не у песмама Вукове збирке него у сремским поскочицама. Да имамо прибране поскочице (које уопће нису обратиле на се пажњу скупљачâ) из Карловаца и Фрушке Горе, вели писац, показало би се да се *кола* у *Ђачком Растанку* подударају с њима не само у облику него и у мотивима. Мотиве за своја *кола* затекао је Бранко већ у књижевности; поред осталога, морала му је бити позната *Плесописен* бискупа Максимилијана Врховца, из *Новина Сербских* Д. Давидовића (год. 1818, додатак к бр. 55). Овде је свакако требало споменути и Штосову песму *Позив у коло илирско* (Šurmin, Hrv. Preporod II, стр. 263 и у Bilješkama 037). *Опроштај* (постао у почетку 1844) врло је важан за историју умнога развитка песникова — у одношају према *Ђачком Растанку*, јер је документат за доказ колико је песник између прве и друге обраде напредовао у стилу и језику, о идејама да се и не говори. Да се *Опроштај* развије у *Ђачки Растанак*, утисци су опет дошли од Бајрона, из три песме у којима приказује успомене своје младости из ђачког доба. У другој песми има појединости које подсећају на нека места у Бранка, боље рећи обратно, а интересантно је да је Бајрон трећу песму написао на гробљу Harrow-a, па нам то некако тумачи почетак *Ђачког Растанка*, сем иначе неких сличних мисли. Јасне су везе такође између *Ђачког Растанка* и народне поезије, савремене књижевности и живота, али се крај свега тога, како писац

закључује, мора одлучно нагласити уметничка самосталност нашега песника и овде.

Остатак студија односи се на *Пут* и навелико замишљену песму *Луди Бранко*. Понављајући неке познате ствари, писац је хтео да допуни разумевање *Пута*, истичући нарочито утицај Вуков на Бранка при пресуђивању наших тадашњих књижевних и културних прилика, па према томе и поштовање које је Бранко имао према српском балканском типу. Није требало доказивати да у Бранка нема ништа клерикално, иако он напада ислам, јер клерикализам значи нешто друго. Што се говори о васпитном методу тадашње наше школе, које се Бранко оштро дотакао у својој сатири, ствар није довољно протумачена: да ли за оним речима стоји Бранково уверење или туђ утицај. Већ је Вуловић упозорио на Бајронову ђачку песму *Гранта* (Глас XIV, 159), па ће свакако бити тачан закључак г. Остојића да је слободна реч Бајронова о школи и наставницима могла да изазове скепсу и у нашега песника, и да га потакне да избаци похвалу неким својим учитељима из *Опроштаја*, прерађујући га у *Ђачки Растанак*, а насупрот томе да стави критику у *Пут*. Бранко је у Бајрона добио потицај и, да речемо, критерија за оцену наставникâ својега доба. Сем тога је наш песник имао пред очима *Чајлд Херолда* и сатиру *Енглески Барди*, тако да *Пут* има оквир *Чајлд Херолда*, а тему *Енглеских Барда* (стр. 127), па је отуда можда дошла и инспирација за сатиру с којом се Бранко залетео у непосредну борбу за Вукова начела.

Свакако је највреднији део у студијама о песми *Луди Бранко*, од које је остао торзо жеђу рукописима Бранковим: I и III песма. Прва вест о овој великој композицији јавила се уз шесто издање Бранкових Песама, а неколико одломака, по Бранковим писмима Даничићу (у архиви Југосл. Академије), објавио је пок. Ђорђе С. Ђорђевић у *Бранкову Колу* 1895. О целом торзу сада се први пут расправља у студијама г. Остојића. У рукопису Бранкову спев нема натписа него се дознаје по писму Даничићу од 6 фебр. 1849. *Луди Бранко* знатно одудара и садржином и тоном од свих епских спевова Бранкових. Догађај се одиграва у Бечу; тон је весео, несташан, погдешто раскалашан, и то све побија теорију Вуловићеву по којој су песме Бранкове из 1849 год. тужне и суморне. Тема је оригинална: српски ђак у Бечу, његов живот у дотицају с „културом“. Из спева се види да је Бранко био противник Илирском Покрету, што треба тумачити његовим заносом за српски балкански тип и одвратношћу према аустријском. Бранко је баш у Бечу страсно заволео балкански тип, а изгубио поштовање према аустријском. То је, уосталом, природно у оно доба нашег националног романтизма који је ишао за тим да цео живот препороди на основи правог, чистог и непатвореног народног израза карактера. Онде је почетак тражења себе под различитим маскама туђих утицаја. Бранко је, као и Вук, силно осетио потребу нашег националног препорођаја, с једном дубоком вером у будућност српскога народа, коју ће он изградити сам из себе и својом снагом, и у том је величина нашега песника.

Спев *Луди Бранко* вредан је нарочито и за проучавање Бранкова хумора, одлучне компоненте песничког талента. Лично осећање уздигао је песник до висине опћега значења и тако створио тип „који скоро два века чепа по Landstrasse, Alserstrasse и Graben-у, који је у свом просеку доста површан, али је сталан посредник између културе Запада и Балкана“ (стр. 143.) То би тек било, дакако, у пуној мери, да је Бранко могао извести своју замисао, и овај би спев био његово најбоље дело, а требао је бити двапут већи него цела прва књига штампаних му Песама. Спев је још вредан и по реалистичкој концепцији, ма да песник није показао довољно укуса при обрађивању шкакљивих ситуација; треба имати на уму да је дело остало „у траљама“. Бајронов утицај види се и на овој последњој великој композицији: по оној првој вести о спеву, требао је он бити *Чајлд Херолд* и *Дон Хуан* уједно, али судећи по сачуваним песмама, вели писац, ово је више српски *Дон Хуан* него *Чајлд Херолд*. То је јасно, но кад знадемо за намеру песникову, онда је доиста српска књижевност, само због овога дела, претрпела велику штету Бранковом *раном смрћу*, моменат који оцењивачи Бранкових песама нису довољно узимали у обзир.

Тиме завршују *студије*, а затим је (стр. 146—155) утврђена хронологија песама Бранка Радичевића и побијена тврдња Вуловићева да хронологија „није баш историјски верна“. Бранко је бележио не само годину и дан него и доба дана и сат, кадшто и четврт сата, кад је што бацио на хартију, али при бележењу датума има и неких особитости. То се све лепо види из ове брижљиво израђене хронологије. Неколико песама остало је, крај све савесности Бранкове, без датума. Како из онога напред у студијама тако се и овде види и утврђује да Бранко није „истресао песме из рукава“ него да је споро радио, тешко формирао и дуго дотеривао. При том треба опет узети у обзир његову младост, неизграђен књижевни језик, који управо *он* ствара, са претераном осетљивошћу за народну реч и израз, а свакако је његов спори рад и леп доказ аутокритике и савесности, знак уједно да је свој позив озбиљно схватао.

За познавање Бранка и његове поезије труд г. Остојића значи, према Вуловићевој монографији, крупан корак унапред. *Студије* су лепо написане, местимице, према предмету, песнички стилизоване.

Р. Врх.

ЛИТЕРАТУРА О ВОЈВОДИНИ, ПИСАНА ЗА СТРАНЦЕ

Док је за време Рата било у самој Војводини забрањено ишта писати и публиковати о њезиној српској прошлости, дотле се на страни, у изгнанству, стварала читава литература о њој. Засад је још немогуће скупити, прегледати и, са захвалношћу, споменути све књиге, расправе и чланке који су написани о Војводини, са сврхом да обавесте наше савезнике о том шта је Војводина, каква јој је била прошлост, и како су биле тешке прилике у којима су Срби Војвођани под Мађарима живели. Велики део тих публикација наведен је у књизи: Odavitch R. J., *Essai de bibliographie*

française sur les Serbes, Croates et Slovènes depuis le commencement de la guerre actuelle, Paris 1918., али, разуме се, да тамо није ни цела француска литература побројана, а камо ли остала. Док се Матица Српска опорави од удара, што су јој, одувек, задавале мађарске власти, а нарочито за време Рата, сматраће она једном од својих најпречних дужности, да сабере у својој библиотеци све што је штампано о Војводини, па, разуме се, и ову литературу насталу у изгнанству, те да и тако постане централни, добро организовани, завод за свестрано проучавање Војводине. Онда ће се тек моћи тачно оценити велика важност научне борбе око Војводине, коју су, с не мање пожртвовања него наши војници, били наши научењаци око ове области, у коју се склонио одлични део нашега народа, да се, временом, у њој прилагоди западној култури и да с помоћу ње, а на чврстим националним темељима, овде формира главне црте модернога Српства.

Док се то не учини, ми ћемо упозорити само на најважније публикације о Војводини, учињене у туђини, у којима је доказан њезин српски карактер, њезина важност за даљни складни политички, културни и економски развој читаве Југославије и, напослетку, њезина знаменитост за стратегијско осигуравање језгре српскога народа.

Прво угледно дело, у ком је чврстом руком оцртана важност Војводине за политички економски и, нарочито, културни развој српскога народа, и у ком је Војводина приказана као историјски, географски, културно и етнички српска област било је: Cvijić J., *La Péninsule balcanique, géographie humaine, Paris 1918.* Објективност и брижљива стручна скрупулозност Ј. Цвијића, од којих он никада ни ради каквих разлога није одступио, прибавиле су његову делу необичан углед на страни и створили, за њега врло ласкаво а за нашу опћу ствар корисно уверење, да је Ј. Цвијић, у сваком случају, поуздан извор за тачно обавештење у свима питањима, која се тичу Југославије. Његов географски опис Војводине у овој књизи врло је занимљив и поучан, нарочито због успелог разлагања о гравитирању Војводине, путем њезиних река, Београду. И за српске читаоце је нов нацрт панонског југословенског типа и у њему сремскобанатског вариетета. Касније се Ј. Цвијић, још једампут, вратио на ова своја разлагања о Војводини у одличној публикацији: Cvijić J., *Frontière septentrionale des Yougoslaves, Paris 1919,* која нам је, снабдевена прегледним и уверљивим картама, учинила велике услуге у борби око наше правичне ствари, за коју је побуђен научни интерес и за коју су дана потребна најпреча знања о чињеницама већ споменутом књигом о Балканском полуотоку.

Наша Делегација на Конференцији Мира издала је свој званични: Mémoire présenté à la Conférence de la Paix, à Paris, concernant les revendications du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. У њему се Војводине тичу ови делови: 1) *Frontière nord*, где је на првом месту *Délimitation entre Serbes et Magyars dans la Batchka*, а на другом: *Délimitation entre les Serbo-Croates et les Hongrois en Baranya et en Somogy.*

Даљи се одељци тичу Међумурја, Прекомурја и, онда, целе северне границе према Аустрији. На крају је стратегијско образложење захтеване северне границе, која је на приложеној карти и графички приказана. 2) *Délimitation entre les Serbes et les Roumains dans le Banat.* И овоме је одељку приложена карта с унесеним нашим захтевима, који су овде много више измена претрпели, него ли на северној граници.

Колико се у најкраћим потезима могло, изнесена су наша права на захтеване територије у овоме Мемоару разложно и убедљиво. Штета је, што, већ овом приликом, није унесен у наше захтеве и Бајски трокут, јер се једном учињена погрешка накнадно подузетим корацима није дала поправити.

Ширим круговима су намењене публикације Територијалне Комисије уз нашу Делегацију, међу којима се на Војводину односи серија: La question du Banat, de la Batchka et de la Baranya, у којој су сурађивали чланови Комисије: *Ј. Цвијић, Ј. Радонић, Ст. Станојевић, И. Земски, А. Белић и С. Михалџић.* Банат и Бачка су приказани у по једној свесци, а Барања у две; због поузданости и лаке прегледности мора се нарочито истаћи свеска о Банату, уз коју је приложена и најбоља етнографска карта.*)

Најширој пак јавности је намењена збирка, за коју је изабрано старо, упућеним француским читаоцима добро познато, име, јер стоји као натпис и над дуго најбољим делом о војвођанским Србима, које је написао Емил Пико, а на српски превео Стеван Павловић. Збирка, наиме, носи име Les Serbes de Hongrie Études historiques et économiques: 1. Stanoyévitch St., *Le role des Serbes de Hongrie dans la vie nationale du peuple serbe,* 2. Radonitch Yovan, *Histoire des Serbes de Hongrie* (I). 3. Stanoyévitch St., *Histoire nationale succinte des Serbes, des Croates et des Slovènes,***) 4. Radonitch Yovan, *La Batchka,* 5. Radonitch Yovan, *Le Banat,* 6. Mihaldjitch Stévan, *La Baranya, Paris, Bloud et Gay, 1919.* Писцима ове збирке није било стало до тога да даду у њој нове научне резултате, него да утврђене чињенице што спретније и убедљивије изнесу пред неупућене читаоце, који су, редовно, о Србима уопће веома слабо обавештени, а о Војвођанима нарочито. Ст. Станојевић и Ј. Радонић су свој постављени задатак потпуно добро извршили и, местимице, дали и за српске читаоце интересантних нових погледа на познате чињенице, а изнели и по штошта сасвим ново, особито Ј. Радонић у Историји Срба у Угарској и Ст. Станојевић у Улози угарских Срба у националном животу српског народа. С. Михалџић је, међутим, сасвим друкчије схватио своју задаћу и испунио књигу множином ни на чему основаних хипотеза.

Никола Радојчић

---

*) Свеска о *Бачкој* је превођена у подлистку новосадског Јединства и одатле је прештампана у засебну књижицу. О *Барањи,* пак, и о *Банату* написао је, на основу ових и других публикација, Јов. Радонић одличне чланке у *Братству* XV, стр. стр. 79.—84. и 121.—31.

**) Изашла и српски с натписом *Историја Срба, Хрвата и Словенаца.*

*

Друштвени Живот, социјално-научни часопис, уредник Др, Мирко М. Косић, Година I. књ. 1—2, 1920. Београд—Кикинда. стр. 240. Цена 6½ + 8 динара.

„Друштвени Живот“ по својој организацији и своме програму представља једну потпуну новину у нашој сиромашној социјалној литератури, јер код нас у овоме правцу није било ни системе, а ни могућности. Истина, да су у „Срп. Књижевном Гласнику“, „Летопису Матице Српске“, „Делу“, „Архиву за правне и друштвене науке“, „Прегледу“ (Сарајево), биле посебне рубрике за социјалне науке (нарочито социологију) — које су се према повољнијим приликама и испуњавале — и да је написано из те области неколико добрих чланака, но то је све. Интензивнијег и систематског рада није било, јер нисмо имали способних снага на расположењу, које би овај посао могле примити на себе и издавати посебан часопис, који би био пропагатор и сејач социјалних и културних дисциплина.

Наш се рад до пре рата кретао највише у сферама национално-политичким, сва је наша снага била сконцентрисана око националних проблема, којима смо давали и дух и тело. Све се кретало из великог националног питања и све се враћало њему, оно је било полазна и завршна тачка и наше социјалне и политичке динамике. Социјално питање и социјални проблеми усљед тога нису били ни истицани толико на дневни ред, нити им се давала каква већа важност. Данас пак, када смо коначно извршили наш велики национални проблем: уједињење трију племена у једну политичку и културну националну целину — Југословенску Нацију, национални проблем нема више онога значаја као што је имао у ранијим периодама, и социјална питања и проблеми добијају првенствену важност у нашем животу. Док смо раније развијали само чисто национални смисао без социјалног, данас имамо да развијамо нарочито социјални и солидаристички смисао. Велико социјално питање не обилази нас, већ нас, напротив, увлачи и идејом и акцијом у себе и ми постепено постајемо саставни део опште социјалне кризе, а наше социјално питање део великог светског социјалног питања.

Активнији иступ социјалног питања у нашем социјалном и политичком животу несумњиво изазива потребу, да се оснује и покрене овакав часопис као што је „Друштвени Живот“, чији је програм: уносити у наше средине што више знања социјалних и културних наука, што више јасности у социјалним и економским питањима и што више социјалног посматрања социјалних појава и најзад интегрално изучавати наш друштвени живот у специјалним социографским монографијама. „Друштвени Живот“ (као и немачки „Архив за социјалну науку и социјалну политику“) поред свога чисто научног карактера, научне спознаје социјалног живота, разрађује и практично-критички рад с развијањем социјално-политичких погледа и изграђивањем практичних максима. Као једини и први часопис овакве врсте попуниће он осетну празнину у нашој социјалној литератури и окупиће око себе наше најбоље и најпознатије социјалне и културне раденике, да у заједничкој

сарадњи систематски изучавају наш друштвени живот и одомаће принципијелну социјалну и културну политику. Посао је уистину врло замашан и скопчан са великим тешкоћама, нарочито када се рачуна са простом чињеницом, да ми још немамо социјалног института, социјалних библиотека, систематских предавања и течајева, без којих је социјално научни и организаторски рад прави Сизифов посао.*) Код нас све ово има да се створи и развије: и социјлошки институт и социјална библиотека и систематска предавања и течајеви. Како пак социјално друштво и социјолошки институт постаје једна важна чињеница у друштвеном развоју и животу једнога народа, навешћемо два конкретна примера, који ће нам у овом случају послужити као најјачи аргуменат. Снажну активност у социјалном еволуционисању духова у Француској развило је Société de Sociologie de Paris, које је стално сваке године, почевши од 10 децембра 1902 год., у својим месечним конференцијама живо расправљало и научно претресало поједина социјална питања у светлости социологије као: социјалне класе, социологија и морал, социјална улога жене, професионални типови, еволуција и прогрес и т. д. У Америци социолошки рад развија The American Sociological Society, који обухвата сва социолошка друштва, која су образована на универзитетима (Chicago, Illinois, Missouri, Minesota, North Carolina, Spokane, Tulane, Washington etc.). The American Sociological Society за кратко време постао је пионир у ширењу систематског социолошког знања и социјалних наука.

Без свега тога, пре него што су основане на свима нашим универзитетима катедре за социологију, и пре него што се основало социолошко друштво и институт, оснива се и покреће „Друштвени Живот“, да претходно организује социјалне и култуне раденике и да у садањим критичним часовима, пружа нашој јавности резултате социјалних и културних дисциплина, створи

---

*) Словенци су до пре рата показивали више активности него Срби и Хрвати у развијању и неговању социјалних и културних наука. Они су имали своју посебну организацију у Горици »Socialna Matica«, са задатком »да издаје и омогући издавање научних и популарних списа привредне, социјалне, државно-научне, природословне и опће културне садржине, да поспешује организовање свију чинилаца који би радили на просветном пољу и одговарајућим областима друштвености«, и своју социјалну и културну ревију »Veda«.

Хрвати су 1917—1918 иницијативом г. Ј. Деметровића и г. Др. Љ. Прохаске организовали и конституисали »Социолошко друштво« у Загребу са врло опширним програмом о социјалном раду. Но веће активности социолошконаучног и социографскопрактичног рада није било.

Крајем 1918 и почетком 1919 године у Београду је створено, иницијативом младих људи гг. М. Аврамовића, Ж. Јовановића. Др. Ђ. Тасића и др., Друштво за Социјално Васпитање са циљем: 1.) испитивање и интегрално изучавање друштва у свим његовим основима и формама 2.) припремање научне основе свакој социјалној акцији 3.) ширење социјалног сазнања у свим слојевима нашег народа. Друштво за Социјално Васпитиње одржало је неколико добро израђених предавања и после извесног времена је нечујно нестало са позорнице социјалног рада и васпитања.

Осим форме има мало заједничкога с науком рад око социјалне науке у католичким клерикалним круговима, зато га овде и обилазимо, јер он, у најбољем случају, даје само илузију о познавању социјалних и културних наука.

јасности у горућим социјалним и економским питањима, те припреми и организира социографско изучавање нашег друштвеног живота. Г. Косић, први наш стручни социолог, и остали покретачи „Друштвеног Живота“, свесни су улоге, коју има да заузме њихов часопис у нашем друштвеном животу и са тим уверењем и приступају озбиљно овоме раду.

У уводном чланку: *Друштвени Живот и Социјална Наука* укратко развија г. Косић убедљиву истину, да се само помоћу друштвених и културних наука може саградити културна и социјална политика у циљу решавања великог Социјалног Питања. „Социјално научна критика, вели г. Косић, образовање што већег броја чланова друштва за научно позитивно схватање друштвеног живота, оспособљавање за систематску интегралну друштвену реформу то је социјални позив нас радника на друштвеној науци. У овим часовима нарочито“. У другом свом чланку: *Социографија* излаже г. Косић основне појмове социографије наглашавајући, да без дескриптивне социјалне науке — социографије, — која интегрално проучава данашња напредна друштва и културе и пружа научно израђене снимке социјалног стања и појава, нема ни систематске културне политике са конструктивним радом. Г. Радивоје Врховац у студији: *Наши културни задаци и књижевност*, пуној садржине и идеја, истиче потребу за одржањем породице као друштвене ћелијице и развојем социјалне културе са здравим социјалним смислом, мислећи да ће на тај начин наша асоцијална средина са више просвећеног схватања приступити социјалним проблемима и тако избећи „све оне мучне фазе са борбом друштвених класа“. Наша књижевност, уместо да развија просвету на социјално-етичкој основи и негује социјално-етичке склоности, развија, често, култ егоистичке асоцијалне личности. Она, која треба да служи народном животу, представља, често, оличено, савремену техничку културу и естетски материјализам са појавама декаденције душевне културе, асоцијабилитета и чисте персоналности. Стога, по схватању г. Врховца, у извршењу својих циљева и служећи истински народу, мора књижевност развијати и култивисати социјално-етичке засаде, градећи на тим основама специфичну словенску културу, као што и наш читав културни рад мора да негује социјалне и етичке клице и засаде, које се налазе у души и животу нашег народа. Од проф Др. М. Рубнера, познатог социолога хигијеничара, преведен је чланак: *Народна исхрана*, где се убедљиво и с документима развија потреба једне хигијенско-хуманитарне политике у том правцу, да држава изведе систематску организацију надзора над јавном исхраном, јер искуство разних држава показује, да штогод се више поклања пажња бољој исхрани, хигијени станова, бризи за васпитањем и неговањем деце, да се ствара и једна физиолошка и психичка здрава генерација. Г. Др. Н. Радојчић јасно и прегледно оцртава, поводом студије В. Јагића о Ј. Крижанићу, нарочито онај део рада *Ј. Крижанића. Србљанина* „који је резултат утицаја средина у којима се он образовао и радио“. Врло је актуелна преведена студија проф. Др. Е. Ледерера: *О привредним елемен-*

тима и политичкој идеји у формирањима модерних странака, у којој проф Ледерер доказује, да се у савременом формирању политичких странака опажа јасна тенденција, да се све више сужава власт чисто рационалистичких и политичких начела и да се на место њих истичу привредни интереси по единих организација (професионални). Јаван политички живот све до скора се базирао на „чисто“ политичком парламентаризму — мајоризирању интереса, данас се пак у њему ствара нови један парламентаризам (професијонални) на принципима интересне организације, истичући важност уравнотежења интереса. И тако би место садашњег неспособног и машинског политичког парламентаризма, у најскорије време, по мишљењу проф. Ледерера, могли добити парламентаризам на бази економских професионалних интереса.*)

*) Идеја професионалне репрезентације није нова. Њу је, још пре рата, брзи развој социјалних и економских идеја и потреба избацио на површину политичког живота и о њој се још пре рата са много жучности дискутовало. Након светског рата, који је донео много нових економских и социјалних питања и проблема, предратни и савремени парламенат, као продукт класичног либерализма и као један чисто политички и административно контролни орган, никад није био у могућности, да реши, сходно животним потребама, социјална и економска питања и проблеме. Парламенат је данас престао бити способан, да врши законодавну власт, јер бавећи се искључиво политиком и обарајући само владе нема довољно времена за законодавни рад. Тај се посао ради сасвим узгредно, обичним механизмом, изузев једино финансијске законе, који су, под притиском неодложних финансијских потреба, морали бити периодично свршавани.

Неспособан да изучава факта социјалног и економског живота и да одговори новим социјалним и економским формама, предратни и садашњи парламенат предмет је најжешће дискусије, како од стране представника либералне буржоаске демократије, тако исто, ако не и више, од стране социјалистичких представника свих праваца. Сви критичари данашњег парламентаризма наглашују, да се реформа парламентаризма мора извести. О томе, како и на који начин, имамо до данас неколико интересантних и важних пројеката. Нарочито истичемо неусвојени пројекат независног социјалисте Däumig-a (теоретичара независњака) у Немачкој Конституанти при изградњи Устава од 11. августа год. 1919., у којем се тражи, да се поред чисто политичког парламента организује и један нарламенат рада (Kammer der Arbeit) или професионални парламенат од делегата Савета Продукције општина, срезова, округа и покрајина, на принципу пропорционалности између послодаваца с једне и радника свих професија с друге стране (Revue du droit publique et de la science politique, 1920. јули—август—септ. стр. 450—457). Други један пројекат, који је израђен са мање систематичности али са више изведивости, јесте од Лабриоле, италијанског министра Рада у кабинету Giolitti-a. Реформиста Лабриола хоће, да поред политичког парламента створи и један технички парламенат, који би се састојао од 150 чланова препорционално изабраних и од послодаваца и од раденика и који би се поделио у две секције — индустријално-трговачку и пољопривредну (Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Volkspolitik нов. 1920. стр. 287).

У Енглеској су покушали Sidney and Beatrice Webb, да унесу идеју парламента социјалног и економског рада у социјално-политичку и општу политичку дискусију. Они држе, да се у дводомном систему (The House of Lords и the House of Commons) безусловно морају провести радикалне реформе и зато и дају детаљно и програмски читав један систем организације политичког парламента у духу социјалне демократије са задатком »dealing with nacional defence, internacional relations and the administration of justice« и социјалног парламента у духу социјалне демократије са задатком »with economic and social administration« као и једног »the supreme control of the nation's economic resorces, and of the industries by which these are made of use«, замењујући функцију рада Горњег и Доњег Дома (Sidney and Beatrice Webb — A Constitution for the Socialist Commoneweath of the Great Britain, Chapter I. — Nacional Governement, стр. 108—147, London 1920).

У другој књизи г. Косић особитом убедљивошћу анализује у уводном чланку: *Државно и Народно Јединство*, социолошки појам народног и државног јединства. За њега наше државно и народно јединство није дело „политичких момената", пролазних државничких и државних разлога, генијалности партијских олигархија, већ напротив дело једне етичке динамике, културно-социјалног развоја и културно моралног покрета нашег народа. Судбина народног и државног јединства не зависи по г. Косићу од акције сепаратистичких федералиста и партајских унитараца, с тога је он за једно *диференцирано* јединство. Г. Др. Н. Радојчић у чланку: *Како је постала Југославија,* пружа једну успелу синтезу „покушаја из прошлости Јужних Словена око зближавања и растављања, скупљања и сједињавања у једну народну целину и једну државу", истичући при томе социолошку правилност у историјском животу нашег народа, да су у оним моментима, када су поједини племенски делови нашег народа били пред стварном спољном опасношћу у борби са другим страним племенима и народима, и српско, хрватско и словеначко племе показивали довољно стварних аката зближавања у једну народносну целину. Г. Ж. Перић у чланку: *Принцип стечених права и социјализација добара*, решава један врло интересантан правни проблем — да ли се принцип стечених права, прокламован у 16 и 35 члану Српског Устава од 5 (18) јуна 1903 г., врећа уредбамаа грарне реформе? Г. Перић стоји на становишту, да се уредбе аграрне реформе противе изрично прописима српског Устава и да представљају акте правне револуције. Противуставност ових аката може се правно избећи само тако, ако законодавна власт створи колективну својину и уништи право наслеђа за насљеднике, стварајући на тај начин социјализацију добара, мирним легалним путем — правном еволуцијом. Г. Др. Ђ. Тасић третира са правног гледишта *Синдикализам и штрајк чиновника* одличним познавањем литературе и долази до резултата, да се штрајк чиновника правно не може одобрити. Ф. Никић анализује *Рацијонализам и социјологизам у праву,* рацијонализам, који схвата право као скуп апстрактних појмова, одвојених од реалног живота и социологизам, који, напротив, схвата право као једну социјалну функцију као право које служи реалном животу и истиче из реалног живота. Г. Др. Т. Живановић излаже сумарно *Карактер филозофије и правне науке, филозофије права и филозофије правних наука.* У преводу Др. Ф. Опнхајмера истиче се и документује и економски и социолошки *Улога и важност великог поседа у социјалном питању.* По њему, укинути велики посед и при томе спровести систематску конолизацију, значи уништити капиталистички режим и правилно решити велико социјално пи-

---

Професионални парламентаризам дошао је као реакција на пасивност парламента у питањима социјалног и економског живота, јер је социјални и економски живот ван домене парламентарног рада. С извађањем ове радикалне реформе и организирањем посебно политичког и посебно економско-социјалног парламента одвајањем чисте политике од економије и социјалног живота, хоће се према горе изнетим пројектима, на крају крајева, да изведе мирним, законодавним путем парламентарна диктатура радног народа.

тање. Г Слободан Јовановић даје једну зналачки и критички исцрпну рецензију на најновије дело чувеног немачког догматичара-правника проф. државног права Х. Келзена: *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts.*

По озбиљности материјала и важности проблема, који се стручно расправљају, јасно се види, колико се „Друштвени Живот" с успехом труди да рашири и удубе разумевање социјалних и културних проблема садашњице, што је у друштву са толиким кризама и толиким болесним појавама, као наше, доиста најпотребније.

Београд, децембра 1920. *Федор Никић*

Др. Никола Радојчић, *Аутобиографија Петра Рућанина (1775.—1839.)* спремио за штампу — —, Сремски Карловци, издање Богословскога Гласника 1914. Вел. 8° стр. XXII и 133.

„Непосредна књижевност", књиге кроз које се писац исповеда непосредно, у којима казује своје искуство живота као своје, а не подмеће свој поглед на свет јунацима свога песничког света, оне чине интересантну једну књижевну врсту која се и научно и педагошки може обилато експлоатисати. Гетеова автобиографија, Aus meinem Leben, остаје до данас најбољи учитељ методичности у животу и у раду. Оваки обзири су, свакако, и Доситеја упутили да, пре *Совјеша здравога разума*, изиђе пред свој народ са књигом о свом животу. Две између најбољих српских књига, автобиографског су карактера: Доситеја *Живот и Прикључења* и проте Матије *Мемоари.* Сразмерно нашој културности, автобиографска књижевност Југословена је и бројем богата. Ако споменемо само најглавније, наћи ћемо у овој књижевној врсти читав Југословенски Пантеон. После Доситеја, ту је Сава Текелија, ту Милован Видаковић, ту већ споменути прота Матија, ту *Детињство* П. С. Срећковића, ту Јоаким Вујић са својим *Путешествијима*, Герасим Зелић и Кирил Цветковић, Никанор Грујић и Јован Суботић, Светозар Марковић у чланку *Како су нас васпитали* и Симо Матавуљ са својим *Биљешкама једног писца.* Са западних страна, имамо још потпуно необјављен Дневник Dragojle Jarnevićeve, Zapamćenja fra Grge Martića, књиге Dinka Šimunovića, и једну од најбољих оваких ствари у нас, Jugenderinnerungen aus Croatien von Dr. E. J. von Tkalac.

Колико је ова књижевност код нас мало педагошки употребљена, то се јасно види по жалосној чињеници да одлична књига Ткалчева још није дата у руке Југословенској Омладини. Научно, као социографски материјал, она није довољно експлоатисана и зато, што је добрим делом још необјављена, а и зато што наука о нашем друштву још није организована. Овом књигом, др. Радојчић није задужио нашу науку само тиме што је један рукопис преобразио у књигу, него и начином на који је то учинио. У предговору, он је нашој књижевности, — у којој једва да је досад дефинисана ова непосредна књижевност, — дао и теорију автобиографије, и, узгред, литературу о њој, и одредио место Рућанинове автобиографије у читавом систему сличних списа. У предговору, Г. Радојчић је још и социолошки дефинисао проблем

Петра Руњанина, проблем главнога дêла наше интелигенције, ускока из патријархалне средине, носилаца индивидуализма посред патријархалнога једног друштва. Сâм текст автобиографије је издао на начин да се њиме могу користити и филолози, а не само широка публика која волине посредно исповедање одличних људи, и не само социолози. На месту поговора, Г. Радојчић је дао два додатка. Први проверава Руњанинов извештај о немилим парницама пред крај живота му, проверава га архивском грађом, док други исцрпљује питање Петра Руњанина књижевника.

Књига Г. Радојчића представља предратни један улог солидноga и методског рада у решавање једног појединачног питања културне и социјалне наше прошлости. Поред тога, она отвара далеке видике у једну књижевну врсту, у непосредну књижевност, у књижевност автобиографија, биографија, мемоара, преписака, коју ће и код нас требати што пре организовати и пропагисати.

В. С.

Проф. Милован Сучевић, *Језик у делима Доситеја Обрадовића.* (Извештај Срп. прав. вел. гимназије Карловачке за шк. год. 1913/14.)

Доситеј је први одлучно и разложно нагласио потребу народног језика у књижевности, природно у једном времену које у историји културе стоји под знаком рационализма и ширења просвете у народ за сузбијање предрасуда. У славеносрпској књижевности било је и пре Доситеја свесне воље и покушаја да се књига, намењена народу, пише разумљивијим језиком (Орфелин, Рајић), а Доситеј сам казује за свога учитеља Микашиновића како му је лекције из Псалтира тумачио на „просто српски“, али Доситеј ипак стоји као првоначелник те идеје с нарочитим уверењем о вредности језика као средства за просвету. Доситеј је, међутим, само у начелу могао бранити то своје уверење; да га проведе у књижевности — за то није имао спреме, јер није имао ни књижевних средстава нити какве „школе“ за разумевање оваких питања. Чини се још да није имао ни довољно смелости да се емансипује од славеносрпске књиге и, по мери емпиријског познавања народног језика, да одлучно пође својим путем. У његовим *Буквицама* језик је најближи народном; касније, кад је већ „ушао у књижевност“, све се више у писању прилагођавао, и против свога начела, језику тадашње књижевности. Није могуће да на њега нису утицале мисли Глише Трлаића који у своме Увјешчанију (пред *Забављењијем* 1793.) назива Доситеја „преславним првопросветитељем рода“, али мисли да народни језик није за философију једнога Сократа, Лајбница, Канта. То што је Доситеј мислио да народни језик треба обогаћавати спомоћу старога језика, како писац напомиње у почетку своје расправе, показује на утицај ауторитетâ тадашње славеносрп. књижевности, међу којима је и Трлаић. Како је већ Јагић (Književnik 1864.) истакао да језик у Доситеја није до краја дотеран и довршен, јер да тако голему опсегу најузвишенијих, философских мисли није лако намах одолети језиком из простога природног живота, писац тачно закључује да у Доси-

теја није било ни воље ни снаге да самостално ствара српску философијску терминологију. Уз то је Доситеј, потуцајући се вечито по туђини, губио везу с народним говором и све већма подлегао различитим туђим срединама. Ту су утицаји немачкога, талијанског, француског, новогрчког и т. д. језика, које би било вредно испитати, а свакако је нај јачи утицај славеносрпског или руског кроз славеносрпски, и писац тврди да у Доситеја готово нема речи које се не би налазиле у Рајића. Такође је тачна напомена да су у Доситејеву језику светле тачке она популарно писана места која немају претензије на велику ученост. Чим једноставнији предмет, тим лепши и течнији језик, па тако је и у писмима која је писао обичнијим личностима језик народнији него у онима која се тичу угледнијих и ученијих личности. Доситеј је, дакле, био спреман на компромис у питању језика (као касније Мушицки); иначе влада у њега неједнакост и недоследност, па и у правопису (фонет. и етимол.) и у дијалекту, јер та питања нису тада још ни додирнута у нашој књизи, и тек ће Вук, под руком Копитара, почети уносити прави разбор. Да то све докаже, писац је темељно обрадио у овој својој расправи *гласове, облике* и *синтаксу* у Доситеја, узимајући за директиву Маретићеву Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Расправа обухвата 55 страна средње осмине.

Р. Врх.

Руварац Д., *Историја Архиепископско-митрополитско-патријарашке библијотеке у Сремским Карловцима.* (Прештампано из Српског Митрополијског Гласника за 1919., из бр. 20.—24.), Ср. Карловци 1919., вел. 8⁰, стр. 23.

Љубав Срба према науци и књигама, из којих се она црпе, почива на старим добрим немањићким традицијама, које је још боље утврдио својим разборитим културним напорима Стефан Високи. Код Срба се одувек књига држала за најбољег пријатеља и најпоузданијег саветника, и често су се приносиле велике и дирљиве жртве, да се сабере и сачува што више добрих књига. За доба српске државне самосталности има множина поузданих и ласкавих примера, како су се код нас књиге умеле поштовати, а народна традиција гледа у „цароставним (староставним) књигама“ највиши форум у одлучивању, шта је право и неправо, и најпоузданијег јамца да се дозна оно што је било и што ће бити.

Тај српски одношај према књигама, као изворима науке, није у целини подвргнут нарочитој студији, и нису праћене поједине фазе његова развоја од Светога Саве до данас, али имамо две одличне студије, које делом проучавају држање Срба према књигама и које јамче за особите резултате, када би се цело питање брижљиво и критички претресло. Једно је расправа Ст. Стојановића, *Књиге и друго у старим српским записима*, написана поводом издања Стојановићевих Записа и Натписа (Летопис, књ. 233.—235.), а друго је позната студија Стојана Новаковића, *Српска књига... у XIX. веку* (Београд 1900). По садржини се ове две студије згодно надопуњују, јер је у првој, највише, приказано старије доба, а у другој XIX век.

Наши манастири и појединци редовно су гледали у својим књигама најодличнији део имовине и у тестаментима, пописима и записима стављали их на најугледније место. Великих библиотека, међутим, могло је бити само у доба државне самосталности, а касније, због сталне несигурности и непрестаног бегања и сељакања, није било могућности ни за одржавање већих библиотека, а камо ли за оснивање.

Тек када се један део Срба, иза Велике Сеобе под Арсенијем III, сместио у једној уређеној, прилично сигурној, области, онда је могло бити говора о оснивању већих библиотека, које су се увек осећале као важна народна потреба. Уз старе разлоге, ради којих су Срби волели и ценили књиге, приступили су у новој отаџбини нови, о којима се морало нарочито рачуна водити. Срби су, наиме, у Аустрији били врло нерадо примљени, њихов правни положај је био већ од првог почетка веома лабав и тежак, они су нападани не само силом, него и научним и правним разлозима, те се требало на две тешке фронте бранити. Оружјем су се умели Срби лако бранити од сваког отвореног насиља, али је много времена протекло и много напора поднесено, док су Срби знали скупити потребне историјске и правне доказе, да њима одбране свој засебни, привилегисани положај у Аустрији. Основу за ову српску обранбену политичку литературу ударили су у својим списима и изводима гроф Ђорђе Бранковић и Павле Ритер Витезовић, а збирку дела, која су Србима помагала да упознају своју народну прошлост, да одржавају своју веру и бране свој правни положај у туђој држави, отпочела је скупљати данашња Патријаршка Библиотека у Ср. Карловцима.

У њој су сабирана поред старих рукописа и старих српских штампаних књига, које су биле једино благо збирака књига Срба под Турцима, и тадашња чувена научна дела, без којих се српска прошлост и положај Срба нису могли разумети. Она је, дакле, примила на себе двоструку дужност — неговање старих традиција и стварање нових. Стога је у њеној историји и један део модерне српске културне историје.

Развој Патријаршке Библиотеке веома је тешко тачно приказати, јер су извори за њезину прошлост највећим делом још неиздани, расути и неприступачни. Она је сама била једно време сасвим запуштена, док није наставио рад око њезина уређивања, који је прекинут још иза библиотекарства Илариона Руварца, брат архимандритов, прота Димитрије Руварац, садашњи библиотекар. Он је опет ставио библиотеку у тако стање, да се сада њезиним благом може свако користити. У том раду му се показивала важност Патријаршке Библиотеке све већом, и он је врло добро учинио, што је то јасним чињеницама утврдио и написао историју ове библиотеке, у којој су скупљена сва дела, којима је брањен правни положај Срба у Аустрији, и у којој су извори и литература на основу којих је израђен велики део наше историјске и поучне књижевности XVIII и прве половине XIX века. Без ње се уопће не може, с успехом, проучавати наша прошлост, јер је ту множина рукописа, сасвим или недовољно искоришћених, а наро-

чито се без ње не може упознати наш културни развој, од XVIII века овамо, јер је претежни део извора и дела за његово разумевање у њој окупљен.

Почеци Патријарашке Библиотеке даду се пратити до Арсенија III, јер су књиге из његове оставине прешле у њу, али права јој је основа ударена тек књигама митрополита Мојсија Петровића, који је разборито и с планом скупљао сва за Србе важна дела. Његова је библиотека 29. марта 1737. пренесена из Београда у Карловце, сједињена с књигама које су се овде већ налазиле, и тако је подигнут прави темељ данашњој Патријарашкој Библиотеци. Цели ток проширивања и богаћења библиотеке дâ се у главном, пратити по списковима књига, који су се правили приликом смрти свакога митрополита а велики део таких спискова је до данас сачуван. У овој Историји су они изнесени и тачно је утврђено, како се библиотека постепено снабдевала новим важним делима. Главни набављач књига Патријарашке Библиотеке био је митрополит Стефан Стратимировић, који је куповао сваку књигу о Србима, ако се икако дала набавити. Због његових литерарних наклоности има у Библиотеци највише историјских и филолошких дела, иако и друге научне гране нису занемарене. Он је целу библиотеку савесно уредио и држао је, чини се само неко време, као јавну.

Главно су благо Патријарашке Библиотеке многобројни рукописи (преко 230), међу којима су Бранковићеве Хронике и Рајићева дела, онда занимљива Орфелинова библиотека, па сва дела која се тичу наше прошлости и језика, а која су изашла до смрти Стратимировићеве (1836. год.). Дотле су, наиме, књиге систематски набављане, а касније је највише случај богатио Патријарашку Библиотеку, јер позњији митрополити нису хтели готово ништа жртвовати на њу. Овај недостатак Патријарашке Библиотеке, с обзиром на новија дела, срећно допуњава, особито за српску историју, богата и бирана библиотека архимандрита Илариона Руварца, која је његзин део.

Прота Димитрије Руварац учинио је, као библиотекар Патријарашке Библиотеке, све што је могао, да је доведе у ред и да омогући у њој научни рад. Написао је његзину историју и, кад би могао, штампао би и каталоге, које је још Копитар желео видети, а који би српској науци веома добро дошли, особито због старих за нас важних колекција и дела, која се, код нас, само у Патријарашкој Библиотеци налазе. Он је у брizи око Патријарашке Библиотеке неутрудив, иако је место признања за ово старање дочекао неприлична шиканирања од стране оних, који би требали да се о њој брину. То је сведочанство за слаб респект спрам ове важне културне институције и за никакво разумевање улоге што ју је имала и што ће је имати Патријарашка Библиотека у проучавању нашег културног развоја. Док је Ватрослав Јагић још 1897. много жалио, што нема историје Патријарашке Библиотеке и топло желео, да се што пре напише, дотле су се наше автономне власти, с много истрајности, трудиле, да гоњењем библиотекара онемогуће уређење Патријарашке Библиотеке и рад у њој. Надајмо се да ће, у скорој будућности, и ова ствар поћи на боље!

Руварац Д., *Споменица о манастиру Фенеку*. Ср. Карловци 1914., 8⁰, стр. 31., с четири слике. Исти, *Манастир Крушедо с обзиром на права и дужности фрушкогорских манастира у XIX. веку*. Ibid. 1918., 8⁰, стр. 76, с две слике. Исти, *Мисли о манастиру Шишатовцу приликом славе манастирске 4. октобра 1920*. Ibid. 1920., стр. 8.

Из свога богатога знања о прошлости Срба у Војводини издвојио је Д. Руварац оно што се тиче манастира Фенека, Крушедола и Шишатовца и обрадио у ове три публикације, од којих је последња мала брошура. Због улоге што су је имали манастири у нашем политичком и културном развоју, било би врло потребно израдити ваљане монографије о свима манастирима, а нарочито о најугледнијим, па би то био један од најважнијих прилога нашој културној историји.

По славним традицијама је, међу свима нашим манастирима у Војводини, најугледнији Крушедо, који је још 1840. добио своју монографију: Крестичь Д., *Спомен древности фрушкогорских монастыра найпаче монастыра Крушедола*, а и иначе је његова прошлост привлачила наше родољубиве историчаре, те је литература о Крушедолу прилично велика. У монографији Д. Руварца она је брижљиво скупљена и исцрпена. Легенда о оснивању манастира је распршена и замењена критички утврђеним чињеницама. Одељак о последњим Бранковићима написан је на основу најновијих научних истраживања, и то опширно, да би се, на тај начин, утврдила немогућност познатих прича о оснивању Крушедола. Особиту бригу је посветио Д. Руварац укидању идиоритмије и увођењу киновије у фрушкогорским манасирима; за дуготрајну и, с културног гледишта, врло занимљиву борбу нашао је он јако занимљивих докумената, који тек сада довољно расветљују ово важно питање. Одељак о Крушедолу као Српском Пантеону, где осим најугледнијих Срба из Војводине почивају и неки чланови династије Обреновића, израђен је врло брижљиво. Од нарочита је интереса приказ односаја између манастира и његових поданика, који се не односи само на Крушедо, него и на све фрушкогорске манастире. При крају је опис библиотеке и врло важних старина, које се у манастиру чувају.

О Шишатовцу, познатом због његових старина и чувеном по његову некадашњем настојатељу Лукијану Мушицком, написао је Д. Руварац само кратак састав, у ком су збијено приказани прошлост и знаменитост овога манастира. То нека буде подлога за будућу монографију.

О некад најсиромашнијем сремском манастиру, Фенеку, издао је његов познати настојатељ, Викентије Ракић, 1799. год. у Будиму малу књижицу: *Історіа монастыра Фенека*, која је сада замењена споменицом Д. Руварца, књигом чудне судбине о несретном манастиру. Оправљан 1913.—4., спремао се манастир да 1914., у лето, свечано прослави своју обнову и за ту прилику је написана ова споменица, која је остала, на жалост, једини спомен о бившем Фенеку.

Увек несрећан, увек изложен нападајима Турака, јер је незаклоњен и на ударцу, био је Фенек, ваљда баш због своје си-

ротиње, дуго времена врло угледан и познат манастир. Особито међу Србијанцима. Иза сваке српске буне и турског освећивања бегале су масе српскога становништва преко Саве и склањале се око Фенека, који се први пут спомиње већ 1563. Ко мало има, тај је издашан, па је тако и сиромашни Фенек „са страдајућим народом последњи залогај" делио. Фенек је био место српских састанака, договора и саветовања, и у радости и у жалости. Он је дочекао бујне изливе радости иза Карађорђевих великих победа, а у њему су се свршили и страшни, нада све потресни, призори иза несретног завршетка првог устанка.

Сумњив Турцима, као средиште и уточиште Срба, остао је Фенек сумњив и Аустријанцима. Већ пре Рата су бечки и пештански листови указивали на српске манастире као жаришта српске пропаганде, средишта протудржавне акције и Бог зна шта још. Кад је Рат букнуо, настало је једно глупо и одвратно прогањање свих манастира, иако нигде није било никаква повода за којекакве измишљотине, које су биле последица голема страха од Срба и ружне немачке и мађарске пакости.

Разумљиво је, да је Фенек, граници Србије најближи, морао најгоре проћи. Из њега су, по распаљеној машти аустријских плашљиваца и пакосника, давани знаци ватром, у њему су биле чете комита, савршене инсталације за безжичну телеграфију, потајне телефонске станице и т. д. Ништа није било, разуме се, од свега тога, али су у страха велике очи, нарочито кад их пакост отвара. 4. августа 1914. је братство манастирско интернирано, бачено у ланце, водано овамо и онамо, изведено пред преки суд у Јакову, али није осуђено на смрт, како се тражило, него упућено пред војни суд у Загребу, који их је 29. марта 1915. ослободио. Када је братство одвучено из манастира, радили су Немци, а још више Мађари, по њему шта су хтели. Побеснели због провале српске војске у Срем, они су, с дивљачком театралношћу, 8. (21.) септ 1914. запалили манастир, пошто су га раније осрамотили с гаднијим варварством него Турци икада икоју српску задужбину. Државне власти, запитане о судбини Фенека, одговориле су гомилом лажи и дрским цинизмом. Измислили су, како је око манастира беснела жестока битка, како су Србијанци продрли као пљачкаши у манастир, па кад су морали бегати, они да су га запалили и разбојнички покрали; осим жалости, несреће и штете добили су Срби још и овај подсмех.

Манастир се сада, за невољу, оправља. Сви су га заборавили осим захвалних Србијанаца, који се, опљачкани, попаљени, десетковани, свеједно сећају Фенека и захваљују се за добра, које је њима некадашњи Фенек чинио.

Никола Радојчић

БЕЛЕШКЕ

Р. — У словенском научном свету се већ давно осећала велика потреба, да се брижљиво и стручно опишу многобројни рукописи, који се чувају у Карловцима, Новом Саду и, нарочито, нашим манастирима. Када је проф. М. Мурко писао своју Историју старије југословенске књижевности, поручивао је Србима: „Es wäre eine dieser Stätten der serbischen Kultur würdige Aufgabe, wenn sie die wissenschaftliche Welt auf ihre Schätze aufmerksam machten". (Geschichte der älteren südslavischen Literaruren, 233). Његову и опћу жељу свих пријатеља словенске науке почео је испуњавати, баш пред Рат, Сава Петковић са својом савесно израђеном и одлично изданом књигом *Опис рукописа манастира Крушедола*, која је изашла као прва свеска у збирци: Описи рукописа православних српских манастира у Митрополији Карловачкој. Издаје Монашко удружење православне Српске Митрополије Карловачке. Ср. Карловци 1914. Стручну оцену, у Јужнословенском филологу II. (1921.), написао је В. Ћоровић, који и сам има спремљених описа рукописа из наших манастира.

Р. — Аустријске су се власти много бојале, да се Карађорђев устанак не рашири преко Дунава и Саве међу Србе граничаре. Страх су им још већма појачали тадашњи устанци Срба у Банату и Срему. Незнатне, али занимљиве, документе о том издао је Ј. Кемпф у *Vjesniku kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskoga arkiva* XVIII, 4. (1916.), стр. 314.—5.

Р. — У *Vjesniku kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskoga arkiva* XVIII, 2. (1916.) публиковао је А. Ивић под натписом „*Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba tokom XVII. veka*", с једним кратким уводом (стр. 88.—105.), збирку докумената преписаних највише из Надбискупског а мање из Земаљског архива у Загребу (стр. 105.—67.). Сви се прилози односе на познате напоре римокатоличких црквених и световних власти око унијаћења Срба у Хрватској, а потичу из год. 1612.—85.

Р. — Р. Хорват је у *Vjesniku kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskoga arkiva XVIII*, 4. (1916.) написао чланчић „*Nekadašnja gimnazija u Rumi*" (стр. 265.—70.) о покушајима да се оснује и одржи између 1779.—86. год. гимназија у Руми. Саставио га је само на основу архивског материјала из бившег Хрватског конзилијума, јер му, очевидно, није било познато шта је досад о тој школи писано.

Р. — За време Рата је изашла и неко се време није смела распачавати књига: Klaić V., *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.—1713.)*, Zagreb, 1914. (Matica Hrvatska). Тешко је рећи, шта је у овој Клаићевој студији било непођудно аустријским властима, осим ако им је чак сметао и чинио се опасан и

Ритеров рад око српске историје и његово пријатељство с високим српским клиром, коме је он био помоћник и саветник у одбрани народних права. Важност Ритерова рада за Србе већ је раније тачно уочена, особито због његове Стематографије, коју је превео и преудесио за Србе Хр. Жефаровић, и због његове велике научне историје Срба Serbia illustrata, из које су понеки одељци, највише преко Ј. Рајића и Ил. Руварца, ушли у нашу историјску књижевност. Мање је било познато, што је Клаић, на основу брижљивих проучавања, сада изнео о Ритерову спису против лажних Бранковића, у коме је доказано, како су прави Бранковићи давно изумрли, те да су они, који су се онда за Бранковиће издавали, обичне варалице (стр. 271.—2.). Још су занимљивији одељци из Клаићеве студије, у којима он, према сачуваним писмима писаним Ритеру, приказује његове везе са српским митрополитима и владикама. На жељу Исаије Ђаковића извадио је Ритер из Corpus-a iuris Hungarici она места која се Срба тичу, што је много касније учинио и Јован Суботић (Летопис, 57., стр. 32.—73.), и онда исто тако из Бонфинија, јер је то Србима требало при одбрани њихових права, а он им је био као неки агенат на бечком двору, те су преко њега и дознавали, шта се тамо Србима спрема. Сасвим је нове чињенице изнео Клаић о Ритеру из његове коресподенције с новосадским владиком и администратором митрополије, Христифором Митровићем. Сада тачно знамо, да је Митровић био вољан издати Ритерово дело Serbia illustrata и да су припреме за штампање биле сасвим завршене. Било је утврђено, да ће се од свих грбова, које је предлагао Ритер, због велика трошка, унети само грб Душанов и покрајине Стари Влах. Иако су неки трговци желели, да се дело штампа народним језиком, пристао је Митровић да се изда латински, а само испод грбова да се стави неколико стихова у народном језику. Ритер је био таман доспео да пошље Митровићу оглед штампања, када је овај умро 16. нов. 1712., и Serbia illustrata остаде до данас неиздана. Ј. Рајић је имао и употребио овај оглед штампања, а данас га нигде нема. Клаић није улазио у питање о суделовању Ритерову код издавања Инвитаторије и српских привилегија, па ће се о том морати засебна студија израдити, јер се његов одношај према Србима мора у целости тачно расветлити.

Р. — Ради обавештења о прошлости и приликама Војводине саставио је М. Клицин броширу: *Кратка историја Сриског Елзаса од VI—XX* в. Београд? Пошто је литература, на основу које је књижица израђена, сасвим једнострана и непотпуна, а обрада лоша, то су и обавештења потпуно нетачна и непоуздана.

Р. — Као посмрче изашло је недавно дело: Марковић В., *Православно монаштво и манастири у Средњевековној Србији* (Ср. Карловци, 1920., 8° IV + 159.). Бригу око издања су водили Ст. Станојевић и Никола Радојчић. Због велике важности православног монаштва и манастира за наш културни развој давно се осећала прека потреба овакога дела, у ком би брижљиво и критички били обрађени сви познати извори о прошлости православног монаштва и манастира код Срба. Покојни писац је доспео

да проведе своју историју само кроз Средњи Век, а за касније времена оставио је само материјал и белешке, који не би смели пропасти, јер се већ по досад обрађеним деловима јасно види, колико би нових чињеница изнела и колико нових видика отворила једна целокупна историја нашег православног монаштва и манастира. Војводине нарочито тичу се ове главе у Марковићевој књизи: *Манастири у Посавини и Подунављу*, стр. 37.—40, и *Манастири преко Саве и Дунава до 1459. године*, стр. 154.—155. Поучни и повољни прикази о овом делу изашли су досад у Новој Европи, I, 8. (1920.), стр. 311.—5. (Др. Виктор Новак), и у Новом Путу, I, 7. (1920.), стр. 51—3. (Р.)

Р. — Своје расправе из историје Срба у бившој Угарској, које су највише штампане у Летопису, покупио је А. Ивић и штампао их с натписом: *Историја Срба у Угарској, од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем* (1459—1690), Загреб 1914. Вредност појединих чланака није једнака, она редовно стоји до савесности којом су употребљени већ издани извори и литература, те су најслабији они, који су израђени само по грађи, која се нашла у бечким и пештанским архивима. А. Ивић има навику да уз своје расправе штампа у примедбама готово све изворе, по којима су израђене. Тако је чинио и овде, те Историја има несумњиву вредност збирке историјског материјала, који је често досад непознат. Незнатно и несигурно знање о Србима у бившој Угарској, XV и XVI века, овом је књигом знатно проширено и тачније утврђено, те је она, поред Пико-а, Швикера и француског дела Јована Радонића, Срби у Угарској, важно историјско дело о Србима у бившој Угарској, у ком су приказани занимљиви одељци из њихове прошлости.

— *а* — Никола Марковић-Ердељанин, *Пред смрт без страха*. Сличице из велике борбе. Цена 1 динар. Уступљено 50% у корист Државне Заштите Деце и Младежи у Новом Саду. Мала 16-ина, стр. 32. Умножавање забрањено.

Не бележимо ову књигу ради какве књижевне јој вредности, пошто овде тога нема. Књигу распродаје државно једно надлештво и то је оно што нас интересује. Познато је да је Толстој поклањао своја дела да се продају у корист гладних крајева. И Лаза К. Лазаревић је дао свој прилог инвалидима у облику добре своје приповетке *Све ће то народ позлатити*. То је леп један обичај, па треба да га се држе чак и државна надлештва. Треба, то јест, у оваким пословима да, при користи, не забораве естетику. Ако децу штитимо од глади и студени, од болести и смрти, зашто да штитимо младу и матору нашу децу од добре књиге? Сам Његош, Бранко, Змај нису доста пропагисани. Када државно које надлештво, дакле, усхте да кроз књигу дође до прихода, нека растурује у 100.000 примерака списе књижевне вредности. То ће бити посао не само у корист сирочади, него и у корист купаца књиге, у корист српске и опће просвете.

— *ј* — *Друштвено Просвећивање у нашој држави.* — Државно смо се ујединили, али духовно нисмо; радимо исте послове на неколико места, не знајући једни за друге. У Загребу је основан

Prosvjetni Savez као средиште просветних организација Загреба и околине, а за свој орган је изабрао, привремено, Naše Doba, часопис који је, пре тога, годину дана излазио као орган академског друштва Tomislav у Вараждину. Prosvjetni Savez приређује предавања у Загребу, што није тешко у онаком просветном центру, и, са мање успеха, пропагише просвећивање одраслих, путем приватне иницијативе, у околини. Из Našeg Doba сазнајемо за просветно удружење Svetlo у Сплиту, које са врло лепим планом ствара предуслове за друштвено-просветну радњу: стручну библиотеку (букваре за одрасле аналфабете, списе о народном просвећивању), узорну народну књижницу, списак добрих књига, упутства и тисканице за оснивање и руковање народним књижицама, узорна предавања, пројекције.

Свакако зато што ради са више плана, Svetlo је „потакло код Министарства Просвете питање одржања анкете за пучко-просветни рад". Ова жеља Svetla се срела у Министарству Просвете са предлогом Одељења за Народно Просвећивање при бившем Просветном Одсеку Војводине, али је Министарство Просвете, досад, поред свег пожуривања, није уважило.

Друштво *Просвета* у Сарајеву, које се гипко прилагодило новим приликама, покреће питања друштвеног просвећивања у свој замашности и разноликости њиховој. Оно издаје, у 18.000 примерака! „часопис за народно просвећивање", *Просвету*, под уредништвом Пера Слепчевића, и Просветину Библиотеку, у којој су, од уједињења овамо, објављене ове свеске:

4. Павле Поповић и Перо Слепчевић, О педесет-годишњици Алексе Шантића, С. 1920. 2 дин.

5. Перо Слепчевић, О савременом васпитању народа, С. 1920. 5 дин.

6. Ђорђо Пејановић, О оснивању народних књижница, С. 1920.

7. Јован М. Јовановић, Писма једноме младићу како се постаје богат? По Карнегијевој књиги *Царство Послова*. С. 1920. 1·50 дин.

У 10 и 11 броју *Просвете* за 1920 се неко, очевидно уредник, тужи на околност што Друштво Просвета „не може још да остави издржавање ђака и да се посвети само просвећивању маса, своме главном циљу". Ту се спомињу и Књиге за Народ (с календаром или без њега).

Србија нема онако средишњи орган, какав има Хрватска у Prosvjetnom Savezu, Далмација у Svetlu, Босна Херцеговина и Црна Гора у *Просвети*. Она има, при Министарству Просвете, Одељење за Народно Просвећивање које спрема лист за народно просвећивање, издало је Правила за народне књижнице и читаонице, оснива школске станице за места без школе, оснива и неку врсту Женских Народних Универзитета.

У Матици Српској се, 9 децембра 1920, конституисао Просветни Одсек, коме је прочелник Др. Веселин Ђисаловић, инспектор основне наставе, а секретар проф. Васа Стајић. О програму рада овог Одсека нека говори буџетски му прорачун: 1) за попуњавање складишта добрих књига 12.500 дин.; 2) за пројекције 6.250 дин.; 3) предавање о Војводини, илустровано пројекцијама, 5000 дин.;

4) Књиге за Народ и Календар за 1922, дин. 20.000; 5) Библиотека Матице Српске 7,500 дин.; 6) Борба против неписмености и непредвиђени издаци 6,500 дин.

Борбу против неписмености је Просветни Одсек отпочео у новосадским касарнама. На жалост, показало се да су наши војници толико оптерећени службом, те и поред најбоље своје воље не могу редовно да уче, не могу да се подвргну испиту, како би и учитељ дошао до свог хонорара. Срећнији је био Просветни Одсек са својим сéлима за народ, на која стално долази пет до шест стотина слушалаца, и која дају Одсеку прилику да активно проучава питање народних забава и просветних програма за исте. Брине се Одсек и о јавним предавањима, о екстензији великошколске и средњешколске наставе, те је покренуо и прву серију својих издања, *Јавна Предавања Матице Српске*. Складиште његових добрих књига је снабдело већ леп број јавних књижница, а још ће више учинити сад, кад је Одсек покренуо оснивање локалних Матица, и почео с Новим Садом. Новосадска Матица ће Одсек растеретити, омогућити му пропаганду у селима и паланкама. У правцу концентрисања друштвенопросветног рада у Војводини, Одсек је, досад, успео да у Матицу уведе Коло Напредног Женскиња које, као Матица Напредних Жена, ради са врло лепим успехом свој просветни посао. За кратко време, Одсек ће објавити свој списак добрих књига, ствар највеће важности.

Не бисмо добили потпун утисак о хаотичном социјално-педагошком кретању у нашем друштву, кад не бисмо споменули рад у овом правцу што га врши, на пример, Соко, са својим просветно-културним одељењима. У Великом Бечкереку су се сва просветна удружења прикупила око Сокола, да у његову оквиру остварују своје посебне задатке. У Сплиту, у свој Далмацији је, изгледа, доста активан Zadružni Savez који је издао већ преко двадесет свезака Zadrugarske Biblioteke. Хигијенску културу врло успешно и систематски пропагише Здравствени Одсек за Б. Б. Б. Популаризовање толико потребних техничких знања нам обећава Удружење Југославенских Инжењера и Архитекта, иако не знамо да забележимо ни прве му кораке у овом правцу. Исто тако не можемо да забележимо рад Друштва за Српско Народно Позориште које хоће да популаризује уметност глумљења. Овамо спада и јављање филхармонијâ у појединим градовима (Суботица, Нови Сад).

Шваписко-немачки Културни Савез, са седиштем у Новом Саду, организује своје филијале и покреће индолентне Србе да приме утакмицу на овом пољу. Досад, српско је друштво само код сазнања да му ту утакмицу ваља примити.

Из Матице Српске се стално тражи Друштвено Просветни Савет који би сву државну субвенцију употребљавао на припремање услова за ваншколско просвећивање одраслих, док би му *Просвета* и Prosvetni Savez, Матица Српска и Svetlo, и све друге сличне установе, били само извршни органи. Тај Друштвено Просветни Савет би саставио *један* Списак Добрих Књига и створио државно складиште тих добрих књига; створио би стовариште

за пројекционе апарате, филмове и диапозитиве, снабдевао би, путем извршних органа, физикалне кабинете, хемијска лабораторија, радионице слободних школа; приређивао би течајеве за књижничаре, старао би се да друштвено просветна акција буде помогнута и путем законодавства. Све до остварења, Матица Српска ће упорно наглашавати потребу средишње државне организације, потребу извршног јој органа у свакој нашој покрајини, потребу Народнога Дома у сваком нашем селу.

М. С-ћ. — Као 135 свеска Zabavne Biblioteke је штампана песнички рађена автобиографија Dinka Šimunovića, *Mladi Dani, dojmovi iz prvih dana mladosti.* Zagreb, 1919. С предговором о писцу и пишчеву раду од дра Бранка Водника. Рођен 1873 године, Г. Шимуновић проводи своје младе дане у Кољанима, у Далмацији, где живи православни, српски наш народ. А кад му отац, ради народњаштва, буде премештен у Кијево, које ће он у својим приповеткама сликати као *Мркодол,* упознаје он и католички, хрватски део нашег народа. Кољани, то је за њега, „прекрасна цетинска крајина, где је народ поносит, појетичан и јуначан"; Мркодол, напротив, „село камено и безводно, где је и народ сиромашан и јадан, а душевни му живот не сеже никуда изван граница тесног и оскудног материјалног живота"; мисаони му је живот усредсређен у жупнику им фра-Анти из *Мркодола.*

У кући оца народњака, међу вршњацима из Кољана који су слободни, јунаци, помало и убојице, образоване су се симпатије и антипатије Г. Шимуновића, које га чине нашим писцем. Нашем друштву би учинио лепу услугу књижар издавач који би цветну ову књигу, као и класичне приповетке из збирке Mrkodol, прештампао ћирилицом.

Др. М. К. — Широј јавности сигурно није познато, да г. Јоца Вујић, велики поседник у Сенти, има свакако *највећу збирку књига и старина о Војводини.* Располажући богатим материјалним средствима и стручном спремом, г. Вујић је годинама систематски купио све књиге од Срба и о Србима уопће, нарочито Срба у бившој Угарској. Поред целокупне домаће литературе, има г. Вујић у својој књижници и сву страну литературу о Војводини, до најситнијих брошира. Велику културноисториску вредност има његова богата збирка старих бакрореза, дрвореза, литографија и т. д. од Срба и о Србима, од којих се велики део тиче Срба у Војводини. Из његове нумизматичне збирке старог јелинског, римског, српског и мађарског новца, нарочито истичемо, због њезине реткости, збирку медаља, многих из турских ратова, а неколиких о битци код Сенте. У збирци старих српских списа, писама, аутографа, почев од патријарха Чарнојевића, чува г. Вујић и једну оригиналну повељу цара Душана (описану у Новаковићевим Зак. Спом.) и писмену оставину Војвођанина, авантуристе-графа Димитрија Вујића (види о њему у Гласнику, 65.), у којој има писама Петра I., Црногорског, потоњег Св. Петра, и других првака црногорских. Осим тога има г. Вујић и збирку старог српског оружја и велику збирку слика Срба сликара из XVIII. и XIX. в., од којих је већина пореклом из Војводине, као: Жефаро-

вића, Орфелина, Т. Илића-Чешљара, К. Данијела, П. Ђурковића, Аврамовића, Јована Поповића, П. Симића, Ст. Тодоровића, А. Стефановића, Катарине Ивановићеве, Арсе Теодоровића, Ј. Поповића, Ђ. Крстића и других. За културну историју Срба, нарочито Војвођана, те збирке представљају изворе првога реда. Г. Вујић се одлучио да у Н. Саду купи засебну зграду, да у њу смести библиотеку и све своје збирке, те да оснује јак фонд, из ког ће се оне стално занављати. Све ће то г. Вујић поклонити српском народу и тиме доказати своје дубоко и разборито родољубље, о ком је већ дао неколико лепих примера.

НОВЕ КЊИГЕ

(*У* овом одељку се читаоцима *Летописа* објављује свака нова књига или часопис, који се пошаљу Матици, у чију Библиотеку улазе)

Издања И. Ђ. Ђурђевића:

Јанковић Милица, Чекање. Одломци из историје јунаштва. Београд-Сарајево, 1920.
Стриндберг Августа, Исповести једног лудака. Превео Ђорђе Пејановић. Одабрана библиотека 11. Београд-Сарајево, 1918.
Емерсон Р. В, Огледи, с енглеског превела М. Морачина. Сарајево, 1918.
Кнут Хамсун, Роза, роман, превео Ђорђе Пејановић. Одабрана библиотека 12. Издање И. Ђ. Ђурђевића. Београд-Сарајево, 1919.
Вилсон В, Нова слобода, превео Ђорђе Пејановић. Београд-Сарајево, 1919.
Ниче Фридрих., Сумрак идола, превео с немачког Б. Јевтић 1919. Београд-Сарајево.
Секулић Исидора., Из прошлости. Београд-Сарајево 1919.
Стевовић Ј. Н., Француско-српски речник (ново издање) џепни. Садржи све речи из обичнога говора. Сарајево 1919.
Видаковић М., Царски Сонети. Београд-Сарајево, 1918.
Д. С. Мережковски, Антихрист. (Петар и Алексије), роман с руског превео Ник. Николајевић. Одабрана библиотека 9. Сарајево, 1918.
Ниче Ф. Ecce homo (ево човека) како постајеш, шта си. С немачког превео Владимир Ђоровић. Сарајево, 1918.
Мережковски, Димитрије, Зинаида Хилиус, Димитриј Фисософов. Цар и револуција. Превео Ђорђе Пејановић. Београд-Сарајево, 1919.
Бојић Милутин, Краљева јесен. Драмат у једном чину. Сарајево, 1918.
Роден О., О уметности. Сарајево.
Ђоровић Светозар, Брђани. Београд-Сарајево 1919.
Доде Алфонс, Нума Руместан. Роман, превео с француског М. Ибровац. Одабрана библиотека 10. Сарајево, 1918.
Форел А. др., Живот и смрт. Превео Б. Ј. Сарајево, 1918.
Ђоровић Светозар, Белешке једнога таоца. Сарајево, 1919.
Шевић Милан, Стара и нова педагогија. Београд-Сарајево, 1920.
Димитријевић Јелена Писма из Солуна Сарајево, 1913.
Нушић Бранислав, Кнез Ивo од Семберије. Мала Библиотека 14. Београд-Сарајево, 1919.
Сремац Сшеван, Јексик-ахија. Приповетка. Мала Библиотека 78. Сарајево, 1918.
Шантић Алекса, Под маглом. Слика из горње Херцеговине. Мала Библиотека 150. Београд-Сарајево, 1920.
Франс А., Историјске минијатуре. Превео Д. Р. Сарајево. Мала Библиотека 186.
Јовановић Јов. Змај, Ђулићи Увеоци. Песме. Мала Библиотека 187. Сарајево, 1918.
Шопенхауер А., О писању и стилу. С немачког превео Боривоје Јевтић. Мала Библиотека 188—9. Сарајево.
Димитријевић Јелена, Американка. Мала Библиотека 190. Сарајево.
Бодлер Ш., Цвеће зла. С француског превео Ј. Палавестра. Мала Библиотека 191. Сарајево.
Флобер Густав. Убого срце. Ј. Палавестра. Мала Библиотека 192. Сарајево.
Мешерленк М., Плава птица. Ферија у 6 чинова и 12 слика. Превео с француског М. Видаковић. Мала Библиотека 193—5. Сарајево, 1918.

Љермонтов Мих., Демон. Превео Змај Јов. Јовановић. Мала Библиотека 196. Сарајево.
Елен Кеј, О васпитању дјетета код куће. Превео Др. У. Круљ, Мала Библиотека 197—8. Београд-Сарајево, 1919.
Хајне Х., Лирски интермецо. Превео Алекса Шантић. Предговор од М. Цара. Мала Библиотека 199. Београд-Сарајево, 1919.
Хамсун Кнут, Сањало. Превео Ђ. Пејановић. Мала Библиотека 202—4. Београд-Сарајево, 1919.
Прошић Ј., Неозбиљне ствари. Мала Библиотека 205—7. Београд-Сарајево, 1919.
Кеј Елен., О васпитању дјетета у школи. Превео др. Урош Круљ. Мала Библиотека 208—10. Београд-Сарајево, 1918.
Шантић Алекса, Хасанагиница. Друго издање. Мала Библиотека 211. Београд-Сарајево, 1919.
Толстој Л. Н., Отац Сергије. Превео М. Видаковић. Мала Библиотека 212—14. Београд-Сарајево, 1919.
Куприн А. И., Новеле. Превод Ник. Видаковића. Мала Библиотека 214—16. Београд-Сарајево, 1919.
Мацини Ђузепе, Дужности човекове. Превео и предговор написао Сава Н. Косановић. Мала Библиотека 217—9. Београд-Сарајево, 1919.
Толстој Лав Н., Хришћанска наука. Превео С. М. Косановић. Мала Библиотека 221—23., Београд-Сарајево, 1920.
Палавестра Јов. В., Сиви видици. Приповетка. Мала Библиотека 224—26. Београд-Сарајево, 1919.
Фарер Клод., Из морнарског живота. Превела Јел. Скерлић-Ђоровић. Мала Библиотека 227 - 8. Београд-Сарајево 1920.
Јовановић Јов. Змај, Источни бисер. Мала Библиотека 230—232. Београд-Сарајево, 1920.
Ришпен Жан, Успеси Цезара Борџе. Историјски роман. Превео Радован Димитријев. Мала Библиотека 233—34. Сарајево, 1920.

Издања С. Б. Цвијановића:

Андрић Иво, Ex ponto. Београд, 1920.
Марковић Богдан др., Скупоћа. Београд, 1920.
Андрић Иван, Пут Алије Ђерзелеза. Београд, 1920.
Пајо Жил, Интелектуални рад и воља, наставак »Васпитања воље«. I—II С француског Јов. М. Јовановић. Б., 1920.
Вилсон Ј. Б, Иницијатива и смелост. Први услови напретка и среће. Интелектократска библиотека књига 1. Београд, 1920.
Бергзон Анри, О души и телу. Превео и предговор написао Др. Никола М. Поповић. Београд 1920.
Милош Црњански, Приче о Мушком, Б., 1920.
Едмон Росшан, Сирано де Бержерак, херојска комедија у пет чинова у стиховима, с француског превео Милан Димовић. Друго издање. Б., 1920.
Херберт Спенсер, О васпитању умном, моралном и телесном, превео Ј. Миодраговић, треће издање. Б., 1920.
Т. Рибо, Болести Воље, с француског В. С. Вемић, друго издање. Б., 1920.

Издања Књижаре Напредак, Панчево:

Ђорђевић Тихомир, Македонија. Панчево, 1920.
Мечников И. И., Студије оптимизма. С руског превела Зорка М. Велимировићева. Издање Напредак, Земун-Београд-Панчево, 1914, културни проблем св. 9.
Компере Габриел, Херберт Спенсер и научно васпитање. Превела с француског Јелисавета С. Марковића. Панчево, 1920. Културни проблеми св. 10.
Минот Сецвик Чарлс, Модерни проблеми у биологији. Превео с енглеског др. Славко Шећеров. Панчево, 1919. Културни проблеми 8.
Петронијевић Б. др., Чланци и студије. Св. II. Панчево, 1920. Културни проблеми св. 6.
Антон Менгер, Нова Етика, превео с немачког проф. Васа Стајић, Панчево, 1920, Културни Проблеми 5.

ПОМЕН

Од последњега књижеаног издања свог у години 1914 Матица Српска је изгубила

почасне чланове:

Др. Оснар Ажбот	Ђорђе Поповић-Даничар
Перо Будмани	Јулије Рохоњи
Др. Константин Јиречек	Лајош Талоци
Стојан Новаковић	Антоније Хаџић;

чланове Књижевног Одељења:

Буде пл. Будисављевић	Др. Стеван Малешевић
Васа Вујић	Др. Никодим Милаш
Глиша Гершић	Сава Петровић
Ђорђе Глибоњски	Др. Михајло Полит-Десанчић
Др. Ђорђе Дера	Стеван В. Поповић
Др. Средоје Ђорђевић	Васа Пушибрк
Васа Ђурђевић	Др. Ђорђе Радић
Јован Живановић	Др. Лаза Станојевић
Глигорије Лазић	Тодор Стефановић-Виловски
Стеван Ленић	Др. Јован Туроман

Митрофан Шевић

Сви су они видели зору Великих Дана или доживели и саме те дане, а Матица Српска је тек најмањем броју својих покојника стигла да учини достојан помен. И јер је жетва Смрти била обилата, и понидане везе међу члановима људске породице још нису поново повезане, није било могућности утврдити ни имена одликованих, а још мање имена редовних чланова Матице Српске који не гледају више бели дан. Свима својим покојницима Матица Српска је још тежак дужник. Најмањи део дуга свог скида она са себе над сенима њиховим жели да им добра дела уживају трајан спомен међу ближњима.

Добре књиге

којима Просветни Одсек Матице Српске, по знатно јефтинијој цени, снабдева Народне Књижнице, школске, па и приватне, кад се наручи већа количина. Народне и школске књижнице их добивају и на отплату, приватне само поузећем. Поруџбине се шаљу: **Секретаријату Матице Српске Нови Сад**. Књиге које нису наведене у овом списку, Матица Српска не доставља. Цене се могу мењати уколико будуће поруџбине буду Матицу скупље стојале.

	Цена дипара:
Бубановић, Слике из кемије (лат.)	1·75
Брлић-Мажуранић Ивана, Приче из давнине (лат.)	3·—
Висиер Ф. М. др., Хигијена	4·50
Боас Ј. др., Болести желуца	2·50
Вајлд, Де профундис	4·—
Водник, Народне песме (лат.)	2·—
Вуличевић, Моја мати	3·50
Дефо, Робинсон (Напредак)	3·—
Друштвени живот I.	7·—
» » II.	7·—
Домановић, Приповетке С. К. З.	4·50
Јакшић Ђура Дела I/IV.	48·—
Јовановић-Батут др., Препорођај	1·—
Јовановић Слободан, Правне теорије о држави	22·—
» » Вођи француске револуције	12·—
» » Светозар Марковић	6·50
Јакшић Милета, Песме	5·—
Јакшић Ђура, Јелисавета	3·—
Јовановић-Батут др., Колера	1·—
» » » Књига о здрављу С. К. З.	6·—
» » » Буквица за веселу браћу	1·50
Костић Лаза, Песме	4·—
Кућак, Ујудба прастарог свијета (лат.)	·88
Костић Милан др., Алкохол, криминалитет и право	8·—
Лазаревић К. Лаза, Дела	6·50
Ла Рошфуко, Максиме	2·50
Љермонтов, Приповетке са Кавказа	1·—
Мечников, Студије оптимизма	9·—
Менгер, Нова Етика	5·—
Маколе лорд, Халам	4·50
Марковић Лаза др., О сексуалном питању	0·50
Мопасан, Један живот	11·—
Нушић Б., Косово I/II.	3·—
Нови живот, Трезвеност IV. год.	2·50
» » » V. год.	2·50
Народне песме, женске (лат.)	2·—
Нешић П. Ђ. др. Утицај дневне и вешт. светлости	2·—
» » » » Трахома	1·50
» » » » Како да сачувамо очни вид	4·—
Нушић, Пучина и обичан човек С. К. З.	4·50
Остојић Тихомир. Живот Доситеја Обрадовића	1·30
Отац Николај Велимировић, Књига о Исусу	10·—
Петровић Велько, На прагу	5·—
Петров, Школа и живот	6·—
Пајо, Интелек. рад и воља	5·—
Платон, Симпосион	2·40
Павловић, Уједињење Немачке С. К З.	5·—
Рибо, Т., Болести воље	5·—
Рељковић. Сатир (лат.)	1·50
Ренан Ернест, Живот Исусов	7·50

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ФБ Сх II 4

Секулић Исидора, Писма из Норвешке	4·50
Јован Скерлић, Писци и Књиге III и IV à	13·50
» » Историја Нове Српске Књижевности	à 10·—
Српска Књижевна Задруга Кола X, XI, XII	28·—
» » » » XIII (наш увез)	à 14·—
» » » » XX, XXI, XXII	1·—
Стајић В., Родољубиве песме	4·—
Станковић Б., Нечиста крв	2·50
Сомбарт Вернер-Косић, Пролетаријат (лат.)	—·50
Толстој, Три смрти (лат.)	1·—
» Народне приповетке	1·—
» Кавкаски заробљеник	10·—
» Младост	5·—
» Детињство	6·—
» Дечаштво	6·—
» Хаџи Мурат	5·—
Тургењев, Племићско Гнездо	1·50
» Нови род (лат.)	4·—
Трифковић, Драматски списи С. К. З.	11·—
Толстој, Васкресење	1·—
» Нар. Приповетке (јефт. биб.)	6·—
Чехов, Приповетке	9·—
» Црни монах и друге приповетке	2·50
Чика Јова, Младој Србадији	4·—
Шанфор, Максиме и мисли	

Уредништво Летописа добива у замену следеће часописе:

Просветни Гласник. Службени лист Министарства Просвете Краљевине С. Х. С. Уредник С. Петровић. Год. XXXVI. Месечно једанпут. Годишње 60 дин. Б.

Нова Европа. Уредник, М. Ђурчин. Сваког четвртка. Годишње 80 дин. Загреб, Прерадовићев Трг 9.

Трезвеност Novi Život, glasilo društva apstinenata u Hrvatskoj i Slavoniji i velike lože neutralnog gut-templerskog reda. Месечно. Годишња претплата 5 круна, за ђаке, раднике, учитеље и учитељице K 3·50. Zagreb, gornji grad, Kipni trg 9. I kat

Просвета, часопис за народно просвећивање, година X. Уредник Перо Слепчевић. Месечно. Годишња претплата 6 динара. Сарајево.

Гласник Српског Друштва Црвеног Крста. Месечно 2 пута. Годишња претплата 30 дин. Београд, Симина 21.

Учитељ, pedagoški časopis za stručno usavršavanje učitelja i školski život. Орган Удружења Југословенских учитеља. Уредник: Мих. М. Станојевић. Месечно. Годишња претплата 36 дин., учитељима члановима Удружења 24 дин. а ђацима Учит. Школа 18 дин. Београд, Смиљанићева 35.

Српско Косово, лист за српску омладину. Уредник, Станојло Димитријевић. Месечно 2 пута. Годишња претплата 40 дин. Косовска Митровица.

Женски Покрет, орган Друштва за Просвећивање Жена и Заштиту Њених Права. Уредник, Катарина Богдановић. Цена броју 2 дин. Београд, Зелени Венац 8.

Нови Пут, Уредник, Глиша Микић. Месечно 4 пута. Годишња претплата 10 дин. Ср. Карловци.

Гласник, службени лист Срп. Прав Патријаршије. Уредник, Атанасије М. Поповић. Месечно 2 пута. Годишња претплата 25 дин. Београд, улица Милоша Великог 11.

Глас Апотекарства, орган српског апотекарског друштва и Савеза Апотекара за Војводину. III. година. Уредник Мг. Ph. Андрија Мирковић. 5 и 20 сваког месеца. Годишња претплата 60 дин. Н. Сад, Косте Трифковића трг 4.

И новине:

Демократија (Београд); Deutsches Volksblatt (Нови Сад); Епоха (Београд); Јединство (Нови Сад); Jug (Осијек); Народ (Дубровник); Народ (Београд); Narod (Суботица); Политика (Београд); Панчевац (Панчево); Република (Београд); Riječ (Загреб); Слобода (Нови Сад).